

«Naised, need on kunstniku hukatus! Kuni ta ei suuda selgeks teha, kumba ta rohkem armastab, naist või kunsti, läheb käes kõik lörri. Ei saa kahte jumalat teenida! Aga näed, me mehed jookseme naistele järele ja jookseme otse õnnetusse... Sina tee varakult endale selgeks, keda sa rohkem armastad, teda või kunsti, et sa ühel õnnetul päeval ei hakka abi otsima sealt, mille kohta öeldakse — *in vino veritas*.»

«Lev Tolstoi ütles, et tema kangelane, keda ta üle kõige armastab, on tõde. Ka mina ei suudaks armastada kunsti, kus puudub tõde. Aga tõde kunstis on ju meie endi tõde, mida me usume, mida pooldame. Naisega on samuti. Me otsime ja hindame naises seda, mida me ise tõeliseks peame...»

75 kop.

EDUARD JÄRS SÕNAD ON AUR

EDUARD JÄRS

SÕNAD ON AUR

Romaan

EDUARD JÄRS

SÕNAD
ON
AUR

Romaan

TALLINN
«EESTI RAAMAT»
1989

Kujundanud PEETER URTSON

«Urb paisub leheks

ja puhkeb raag
ning värve kannavad oksad,
tiib vuhiseb õhus, taim tõuseb maast,
hääled helavad tuhandes nokas.
Elav elu nüüd ise on vägevaim laul,
mida iial on meistrid loonud, —
me sõnad ja sõnad on ainult aur,
kuhu tuum on päädpidi poodud.»

Juhan Sütiste
«Vastu päikesele»

Buss peatus kirikuesisel väljakul. Kui ma oma kahe liiberkohyriga välja sain, lõi kell üleval tornis üheksa kõlmalt kõlisevat lööki. Võib-olla tundusid kellalöögid kõledatena sellepärast, et ilm oli vahepeal järsult külmemaks läinud. Muhkliku sillutise munakive kattis libe jääkoorik. Puude okstelt langes üksikuid sädelevaid härmakristalle. Soojust sõidukist väljunud reisijad lödisid ning kiirustasid kandamitega.

Ma polnud varem kunagi sellesse linnakesse siia Eestimaa südames sattunud. Mu endise teatri suvised ringreismarsruudid viisid siit mööda, kuigi ka siin asus kutseline, teater. Räägiti midagi halvast külastatavusest, publiku nappusest. Mida pidi siis tegema kohalik teater? Läks temal paremini?

Väikest väljakut ümbritsesid paarikorruseliste majade lumised katused, kiriku taga mustendas lossimäe kühm. Rohkem ülal posti otsas kumav elektrilamp läbi röske udu nähtavale ei toonud. Ilmamuutus oli vaatepildi halli vesivärviga üle pintseldanud.

Kultuurimaja, mille katuse all teater töötas, pidi asuma keskmest umbkaudu poole kilomeetri kaugusel läände suunduva maantee ääres. Sammusin eesminejate kannul, nägin sammastega kaupluse juurest paremale pöörduvat laiemat tänavaotsa — ja olingi õigel rajal.

Oksteisest kaunistest kaugel ripuvad punakad lambikesed ei suutnud valgustada salakavala jäitekorruga kaetud kõnniteed, mille viltuvajunud sillutis pärines nähtavasti veel sellest ajast, mil tagasihoidliku väljanägemisega puumajade esiseid hooldasid vähenõudlikud pürjelid. Majad paistsid küll üksteisest mingil moel erinevat, ühtmoodi väsinud vanakesteks muutis neid aga aegade jooksul mahakoorunud värv. Iga eluaseme välisukse ees kökitas ilmtingimata paariastmeline trepik, ülal plekist pitsidega varikatuse, akende ees luugid. Seal, kus peremees

oli viitsinud ukse ette pisut tuhka riputada, sain ladusalt edasi, suurema osa teekonnast aga pidin tasakaalu säilitamiseks tegema hüppeid ning rasked kohvrid peksid mulle valusalt vastu sääri.

Igatahes ei võtnud see keset kodumaad paiknev provintsilinn mind just sõbralikult vastu. Jõudsin kultuurimajani — mu nahk lausa auras ning kukkumisel äralöödud põlv tulitas.

Mu tulevane töökoht vaatas mind läbi väikese pargi heledalt valgustatud paraadusega. Ning mina silmitsesin teda. Uhesilmaline nagu kükloop! Mina eksirännakutel viibiva Odüsseuse sarnane! Milline võis olla selle kükloobi karakter? Võtab ta mind rahumeelselt oma kaitsva hõlma alla, aitab ta mind pürgida heleda tähe poole, millest endises töökohas igal kokkutulekul nii innukalt lauldi? Uurisin puudetagust ilmetut pruuni hoonet päris tükk aega. Tahtsin enne majja astumist maha jahtuda, rahuneda. Et ma ikka õiges kohas olin, seda tõendas hoone ühes otsas kõrguv tõmp lavatorn. Roheliste akna-kardinate tagant kumas natuke valgust. Mis seal parajasti toimub? Kas tehakse veel proovi? Või on koristaja ametis? Teatri ruumes pidi vist keegi elunema. Võib-olla toimetab tema midagi?

Poolenisti klaasruudukestest välisuks polnud kinni, see seisis koguni praakil. Eeskotta sisenedes proovisin ust kohvrinurgaga kinni lükata, ent see avanes tõrksalt kääksudes. Sisemine uks siiski sulgus korralikult, see-eest vajus esimene põrandalaud mu jala all ootamatult vaksa-võrra allapoole, nii et tuline ehmatushoog piki selgroogu üles lendas. Koridori paremast otsast klaasukse tagant paistva valguse poole astudes kõmpasin jalgadega ettevaatlikult põrandat, otsekui võiks all peituda mõni salajane keldrisse kukutav luuk. See maja nagu linngi vaikis, ainult hingas mulle vastu kõledasse pimedusse mähitud võõrastust. Arusaamatul kombel ma isegi pisut pelgasin mu ees asuva ukse valgustatud klaasruutu. Sel seisis ilusa plakatkirjaga silt, mis teatas, et tegemist on teatri bürooga.

Koputasin... aga nähtavasti liiga argelt. Koputasin kõvemini ning mind hüüti sisse. Mõnus soojus koos värskest värvitud ahjude raualakilõhnaga lõi mulle vastu. Seisin väikeses vahekojas. Vaheuks oli avatud. Nägin kõigepealt suurt, musta kirjutusmasinat, hetk hiljem kahte uudistavat nägu. Teatri juhi Apsaloni tundsin kirjelduste

järgi kohe ära. Teine, kõhnuke tütarlaps, oli tõenäoliselt sekretär, sest tema istus kirjutuslaua taga. Kuulnud, kes ma olen, tõusis Apsalon püsti, pani sirge varrega inglise piibu tuhatooši servale, surus mul tugevasti kätt, juhatas kõrvaltappa ning palus oodata.

Pidasin ruumi omapäraselt sisustatud näitlejate puhkeruumiks. Lääkiva pruuni värviga kaetud põrandal paiknevad mööbliesemed kuulusid erinevatesse stiilidesse ning aegadesse — rokokoo, biidermeier, juugend. Midagi tänapäevast peale loosungi punase kanga ning seinalehealuse pealkirjaga «Sütitav Sõna» silma ei hakanud.

Tõstsin kohvrid nurka, riputasin mantli vahekotta naggisse ning laskusin üheksateistkümnenda sajandi keskpaigast pärit laudkõvaks istutud diivanile. Büroos hakkas kirjutusmasin klõbisema, Apsaloni kõlav madal hääl süüdistas kedagi Kunstide Valitsuse inspektorit erapoolikuses, salasepitsustes koos kollektiivi lõhkujatega, koguni amoraalsuses.

Jaa, intriigid, intriigid! Nagu kunagi onult kuulnud olin, tekkisid need teatrites vanasti peamiselt palga ning positsiooni pärast. Aga tänapäeval? Nüüd kerkisid esile minevik, ideoloogia, poliitika! Paistis niimoodi, et irvitav intriigikurat lõi siingi kirjutusmasina nuppudel oma kurikavalat vaenuõhutavat tantsu! Pole rahu oliivipuude all ega ka siin tillukeses teatris. Kuidas küll praeguses ärevas ja sogases voolus püsida?

Ma tahtsin teatrit teenida, näidelda, elada ennast laval välja. Ent tänaseni polnud ma veel aru saanud, mis on teatris olulisem — inimese sisemaailma vaatlus või aktuaalsed loosungid. Mis on teater? Keda ta teenib? Üldiselt võtta — kunst kuulub rahvale! Aga täpsemalt? Kas peamine on ülistada igavesi humanistlikke tõdesid või, nagu ütles too julgeoleku-uuriija, peab teater aktiivselt ellu sekuma, käsitlema teravaid välispoliitilisi ning klassivõitluse probleeme. Seega peaks nagu esiplaanile tõusma poliitiline teater. Selleks pole ma valmis, nagu pole valmis ka enamik minu ametivendi. Aga näitleja peab olema valmis igaks pealisülesandeks, mis talle lavastaja poolt ette antakse. Peab suutma igasse probleemi, igasse olukorda sisse elada, kas või ennast ära salates.

Loosung üleval lae all kuulutas: idee muutub materiaalseks jõuks, kui ta vallutab rahvahulga. Milleks oli Apsalon valinud just selle Lenini vana juhtlause? Lenini ideed ju muutusid materiaalseks jõuks. Kas oli mu uuel

teatril nüüd midagi uut ja innustavat rahvahulkade jaoks välja pakkuda? Vaevalt küll! Lihtsalt loosung oli saanud väliseks lojaalsuse kinnituseks nagu revolutsiooni alguspäevil punane pearätik või käeside. Kui palju riidet, pappi, vineeri kulus üle maa loosungiteks, mis millekski ei mobiliseerinud, mida keegi lugemagi ei vaevunud! Lasti elada kõigil ja kõiki peale imperialistide. «Elagu 1. mai!», «Elagu nõukogude noorus, kommunismiehitaja!», «Elagu meie juht ja õpetaja, suur Stalin!».

Seni kui ma neid keerulisi mõtteid heietasin, jõudis Apsalon dikteerimise lõpetada ning sekretäri ära saata. Jäime kahekesi väiksesse lausa säravalt puhtasse büroosse. Korda siin armastati. Sulepead paiknesid nagu sõdurid paraadrivistusel. Telefoniraamat nägi välja uhiuus. Ei ainsatki tindiplekki kusagil.

Niisugust kuju, nagu sinne peanäitejuht Apsalon, kohatab harva. Kasv tublisti üle keskmise, sihvakas, laiaõlgne. Ta kõharduvate lumivalgete juustega pea jättis mulje millestki võimukast ning targast, mida täiendasid pisut kongus tugev nina, energiline ettepoole ulatuv lõug, lopsakad elujanulised huuled, tumedad kulmud, suured vesihallid silmad, kõrge laup.

Pärast tavapäraseid küsimusi sõidu kohta ta alustas, lausa kibeles kõnelema. Otsast otsani probleeme, muret ning häda täis — otsekui ülelaetud akumulaator, mis vajab korkide vallapäästmist —, nii kibeles Apsalon oma südameetusele kuulamiseks valmis olevale inimesele ette puistama.

«Vaadake, seltsimees Suursoo, lugu on nii, et ega mina praegu õieti ei olegi selle teatri direktor. Võeti maha. Lavastajaks ikka veel jäeti. Ajutiselt on määratud direktori kohusetäitjaks näitejuht-lavastaja Linda Saal, minu abikaasa. Ah et miks? Finantsdistsipliini rikkumise pärast. See tähendab maakeeles äraseletatult, et pidasime musta kassat. Kombineerisime üleplaaniulistest tuludest veomasina,» rääkis Apsalon muiates.

Oleksin kangesti tahtnud kuulda, kuidas selliste salapärase puhastulude organiseerimine käib, aga seekord jättis Apsalon need knihvid oma teada. Reeglina teised väikesed teatrid kiratsesid, palgapäevade eel nuruti ministriumilt dotatsioonile lisa, see teater aga pani veel raha kõrvale ning ostis veomasina! Pagan teab kustkaudu? Nad ei mänginud ju menutükke, vaid üsna keskpäraseid nõukogude näidendeid. Populaarseid näitlejaidki polnud.

Hiljem seletasid kolleegid mulle asja ära. Pärast etendust on neil tants. Ning mitte niisama lihtne jalakeerutus, vaid lausa kontsert. Administraator Ehasalu oskas osavalt bajaani käsitseda, laulis populaarsetele lugudele kenasti kaasa. Teda saatis viisipidavatest meesnäitlejatest moodustatud kvartett. Teatri väikeses koosseisus töötas koguni lauluõpetaja-repetiitor. Tantsupileteid müüdi mingist ametiühingu tšekiraamatust. Tõenäoliselt lasti käibele ka mahakantud ning põletamata jäetud teatripääsmed. Laste-etenduste puhul koolides kogusid õpetajad lastelt niisama ilma pileteid saamata kopikaid kokku. Suviti tahtsid tantsuhimulised noored teatri küllatulekul pisikesi saali-pugerikke lõhki ajada.

Kahtlane, kas selliste nõksudega täisväärtusliku veoki tarbeks raha kokku saadi, küllap kougiti kusagilt välja mõni mahakantud ning ülesputitatud logu. Igatahes näis: Apsalon ei löö teatri huvides ka paragrahvide ees risti ette. Mehel pidi üsna kõva seljatagune olema, et sellised afäärid teda trellide taha polnud viinud.

«Autobaasist veokit üürides tuleb kiiresti pankrot,» jätkas Apsalon piipu pahvides. «Ministeerium andis meile küll kunagi ühe pisikese pläriseva bussilogu, aga sellest üksi on vähe. Et teatrit vee peal hoida, peame tuleval suvel tõenäoliselt koguni kolme trupiga ringi sõitma, sest ministeerium kärpis jällegi meie dotatsiooni. Selle nad annavad suurtele teatritele lisaks, need töötavad praegu puha kahjuga. Ma oleksin nõus neile dotatsiooni terveni tagasi andma — võtku, aga lasku mulle siis repertuaar ka vabaks. Senikaua kui mulle ette kirjutatakse, mida tohin lavastada, mida mitte, seni on mul õigus saada samasugust toetust nagu kõik teised teatrid.»

Tahtsin küsida, millised tükid praegu kõige minevamad võiksid olla. Sain aga isegi aru, et kindlasti tahaks Apsalon lavale tuua vanu armsaid jante, mida ta kunagi kolmekümnendatel aastatel minu vanas teatris lavastas.

«Teatreid olevat liiga palju,» kaebas Apsalon edasi, «ning just meie oleme ministeeriumil millegipärast pinuks silmas. Tõsi küll, selles linnas pole kunagi teatrit olnud ja poleks vaja ka nüüd. Siia koguti ainult kokku sõjatules hävinud teatrite näitlejad. Kuid tähtis pole ju üldse paik, kus meie baas asub, sest me anname ju etendusi üle terve maa, ja niisugustes kohtades, kuhu ükski teine teater kunagi ei lähe — nad lihtsalt ei saa sealt rahuldavat kassat. Meie aga võime oma väikese koosseisu

tõttu seda endale lubada. Meil pea igal mehel lisakohustused. Kui keskmiselt kaheksakümmend inimest saalis istub, oleme omadega mäel.»

Apsalon puhastas vahepeal piipu.

«Sõdin praegu Kunstide Valitsuse inspektori Kaarlaga. Terve toimik on juba kirjavahetust täis. Näete, siin.» Apsalon nihutas laual paksu kausta. «Ristisin selle toimikuks null-null, sest see haiseb! See seelikus aferist saadeti siia nuhkima, et meile kuidagi jalga taha panna. Ta lõi kampa mõningate minu vastastega. Jaa, jaa, leidub igasuguseid karjeriste, kes heameelega istuksid minu asemele siia laua taha. Siis see Kaarla selle autoloo välja nuhkiski. Saatis revidendi kaela. Seejärel tegi ettekande ebaõigest edutamisest. Käis salaja jälgimas ringreisietendusi — need minna liga-loga! Vaadaku seda ka, millised on ringreisitingimused. Kütmata saalid, vahel pole grimeerimisruumis tooligi, kuhu istuda. Seda nuhkijat informeeriti siin hästi ühe kalli kolleegi poolt. Too elurõõmus daam kolis võorastemajast sinna lausa korterisse. Seal siis tõsteti klaase ja peeti sõjaplaane minu vastu. Paratamatult pidin mina oma vastulauses Kunstide Valitsuse tähelepanu ka sellele juhtima. Pealegi, nagu ma teada sain, on too Kaarla sellise päritoluga inimene, et üldse imesta, kuidas ta ideoloogiliselt vastutavale kohale pääses — valgekaartliku ohvitseri tütar! Näed siis, niisugused on need kõige agaramad! Enda olemasolu õigustamiseks on nad valmis teisi nahka panema, kellele vaid kallale pääsevad. Aga minuga ta tegi vea, nüüd murrab hambad!»

Ma ei suutnud enam rahulikult kuulata. Aina mõtlesin, mis juhtub siis, kui selline mees kuulda saab, et majja on ilmunud saksa sõjaväes teeninud tüüp! Viimaks otsustasin, et pean kohe oma elukäigu välja laduma. No muidugi mitte just nii nagu pihisale. Kõigi minu saatuse tõukejõududega pole Apsalonil esialgu asja.

Jutustasin oma lugu rutakalt, möödaminnes, teatava üleolekuga olukorrast, et näe, jah, juhtus niisugune vigur, mis seal ikka.

Apsaloni piip popsus ühtviisi rahulikult edasi. Ta isegi naeratas kohati isalikult, mõistvalt. Ometi tundsin, et peanäitejuht on vastusega kimpus, et näilise osavõtlikkuse taga mõte midagi vilkalt kaalus ja arvestas. Lõpuks ta vastas:

«Seda asja tuleb muidugi vaadata inimlikust küljest.

Oli ju mitmesuguseid keerulisi olukordi... Selleks on vastavad organid, kes neid asju sisuliselt klaarivad. Kui teil nendega vahekorrad selged, siis on korras. Mul on tarvis häid näitlejaid, entusiaste, kes väikese teatri raskuste ees kõhkleva ei löö. Kui ma esmajoones inimeste minevikku arvestaksin, läheks teatritöö väga raskeks.»

Sellest pidanuks piisama, et mind maha rahustada. Ainult see toimik «00», hallide kaantega paberipatakas...

Kui julgeoleku-uurija minult esimesel ülekuulamisel küsis, kas ma nüüd olen otsustanud kõhklemata ning ausalt nõukogude korra heaks töötada, oleksin pidanud vastama — ma isegi ei mõista veel õieti, missugune see nõukogude kord on, kuidas ma siis saan selle heaks täie jõuga töötada!

Loengutel ja kiirkursustel oli küll selgeks tehtud stalinliku konstitutsiooni sügav demokraatia, oli ette loetud ja kiidetud Nõukogude kodanike suuri õigusi ja vabadusi. Loomulikult teadsin neid peast. Ent tegelikkus keeras alatasa ette mündi tagakülje ning kirjad sealpool olid üsna segased.

Seekord ma vaid noogutasin uurijale innukalt kaasa, sest ma teadsin — minusugusel on kasulik välja näidata, et olen ümberkasvanud, olen küps. Enne seda olin veel noor, ei mõistnud elu, nüüd aga olen läbi katsumuste selgetele veendumustele jõudnud.

Kas saab küpseks pidada inimest, kes kahtleb põhilistes asjades? Kas või valimised! On need ikka õiged inimesed, kelle kätte nõukogude võim usaldatakse? Neid, ei tea kelle poolt ette söödetud kandidaate, valitakse ju haruldases üksmeeles — üheksakümmend üheksa protsenti komadega! Kas see ikka on nii? Aga inimesed ei julge isegi kabiini astuda, et mõnda nime maha kriipsutada — pannakse tähele, tehakse vastavad järeldused. Peale selle võimaldab valimiste süsteem veel võltsimist. — Ma saan lehe ja sellest jääb ainult linnuke nimekirja taga, allkirja ma ju kusagile ei anna.

Kõigist neist oma kahtlustest oleksin pidanud uurijale rääkima. Aga ma kartsin, et mulle öeldakse — sa laimad nõukogude korda!

Elu kulgeks hoopis lihtsamalt, kui töötaksin näiteks elektrimontöörina — paned lambi korralikult seinale, valimiste ajal lased sedeli kuulekalt kasti ning oledki

ausalt nõukogude korra heaks töötanud ning elanud. Muid asju mõtlevad sinu eest teised. Kes need teised on? Ning kas nad ikka mõtlevad õigesti? Seda pole enam vaja uurida!

Kell büroo seinal tiksus juba ühe peal, kui Apsalon minema läks. Jäin üksinda teatrimajja. Käisin ruumid läbi: büroo, toosama puhketuba, mis pidi arvatavasti ka prooviruumi ülesandeid täitma, köök, puutöökoda. Paljudes seinakappides kostüümid, rekvisiidid, parukad. Kogu teater! Saal ja lava muidugi ka, need aga juba pooleteralistena kultuurimajaga.

Läksin tagasi proovituppa, astusin ahju kõrval rippuva seinalehe ette.

«Siinse teatri kunstiline tase on teistest mitu sammu ees. Veelgi silmatorkavam on uustulnukale siinne hoolitsus inimeste eest. Juba esimesest päevast, igal sammul, igas asjas sain tunda seltsimees Apsaloni ja seltsimees Apsalon-Saali lahket vastutulekut ja abi. Seetõttu kodunesin õige ruttu selles sõbralikus ja töökas peres,» lugesin Aliide Käärsoni artiklist.

Loreida Padise kiitis heaks boheemitsejate ning teatri lõhestajate grupi kõrvaldamise teatrist. «Noored näitlejad Hedvig Pungla ja Edgar Ojarand jätavad endised osatäitjad täiesti varju!» rõõmustas see mulle alles tundmata naisterahvas.

Veel leidsin laenatud juhtkirja ning väljavõtte kohaliku ajalehe kiitvast arvustusest.

Pugesin mööblitükkide vahelt läbi, lükkasin kõrvale kardinad ja seisin silm silma vastu käskkirjadega ülekülvatud tahvliga. Aina keelud-käsud, märkused, hoiatused: näitleja A hilines väljasõidule; B kandis pärast etendust teatri kostüümi — tegi kingad ja püksid poriseks; D magas etteaste maha; dekoratsioonikoormast oli tugi-tool kaduma läinud...

Harutasin kohvrisk linad ja teki, laotasin biidermeierile. Päevinäinud sohva võttis mu vastu vaenulikult, mükas hoolimatult vastu puusakonti. Kustutasin laetule. Udu oli hajunud, hele kuuvalgus paistis läbi rohekate aknakardinate. Veekarvaline kuma valgus üle proovisaali lae, seinte, mööbli. Lamasin nagu suure akvaariumi põhjas. «Sütitava Sõna» krobelsed pronksikarva tähed sätendasid seinalt vastu. Kardinate vahelt sissetunginud kuukiired murdusid ripsmekarvades, moodustades pikki heledaid

triipe, otsekui prožektorite valgusejugasid. Põranda all ragistas rott.

Lamasin unetult möödunud kirevate aegade lõhnu täisimbunud asemel ning mõtlesin elu keerdkäikude, eriti sinna jultunult vahele tükkiva juhuse üle. Lohutasin end sellega, et mina pole ju ainuke, kellega saatus uperpalle teeb, ning mine tea, milleks see hea on. Võib-olla polegi õige siunata imelikku juhust, mis tõi mind vastutahtmist siia silmanähtavalt vegeteerivasse kolkasse miniatuursesse rändteatrisse.

Vaevalt kaks aastat antigi mul olla näitleja oma kauni kodulinna teatris. Kelle teeneks võisin ma pidada oma erakordset edu seal? Kas selle määras tõepoolest minu andekus või lihtsalt see, et sõda oli kõvemad näitlejad eest ära noppinud. Võin ma teha sellest mingi tõsisema järelduse, et kohalik ajaleht mind kiitis ning tüdrukud tänaval järele vahtisid? Kust leida ennustajat, kes oskaks öelda: see mees jõuab kord sama kõrgele kui Karm, Eskola, Laur. Või — see jääb lihtsalt paljude nimede hulka.

Koridorist kostis kobinat, võti kriipis tükk aega lukuauku, enne kui uks avanes. Nohisedes taarus keegi minust mööda köögipoolele. Muidugi, minu kaasüürnik vana Riks. Apsaloni informatsiooni järgi kojamehe, kütja, lavatöölise ning veel mitme ametiühenduse kombinatsioon...

Kella seitsme ajal äratas mind koristaja ämbrite kolin. Kargasin kähku püsti, et jalust ära saada. Tegime Riksiga end teineteisele tuttavaks. Ta oli kodutu, elule jalgu jäanud ja kõvasti alla käinud ebamäärastes aastates mees, mitmepäevases habemetüükas nagu nii viinast läbi imbinud, et pigista vaid ning hakkab tilkuma. Kade mees Riks polnud. Igatahes aitas mul asjad ainukesse vabasse kohta — kööki laua alla — toppida. Otsis praeahjust välja korbuse kohvipoti, asetask sellele juba punetavale pliidi- rauale, ajas vee keema, raputas potti kohvipulbrit.

«Oleks köök ainult meie päralt,» rääkis ta pliidi kohal värisevaid sõrmi soojendades, «aga proovide ajal suruvad end siia ka näitlejad. Nii me siin kükitame, pead-jalad koos.»

«Küllap saan varsti korteri,» arvasin mina, «Apsalon lubas kõik rattad käima panna.»

Riks kõverdas suud.

«Mis rattad need on? Kes vähegi saab, laseb maalt linna jalga. Kõik panevad rattaid käima. Kust need kor-

terid välja võetakse? Seesamune koristaja tuli koos mehega kuskilt Venemaalt. Altkäemaksude eest said passi ning kolhoosist tulema. Seal olevat olnud leibagi vähevõitu. Teadagi, põllud käest lastud, noored kadunud. Tulid siia pisikesele kolme-neljasaja rublalisele palgale, et aga kolhoosist pääseda. Voodikoha sa hingehinna eest muidugi leiaksid, kuid teatrimajas saad vähemalt ööselgi omaette olla ja osa õppida. Muidugi, kui kavatsed siia pikemaks jääda...»

Selle kohta ei osanud ma midagi kindlat öelda, laususin ainult:

«Tähtis on, kuidas töö läheb, mida siin õppida võib. Saad aru, tahan ju edasi areneda, noh, heaks näitlejaks saada.»

Riks tunnistas mind tõsiselt, mühatas korra, võttis panni, kraapis seda tükk aega, siis küsis:

«Kas vanas kohas ei olnud see võimalik?»

«Vaata, seep see ongi, et polnud võimalik!» vastasin lootusetult käsi laiutades.

«Imelik,» arutles Riks kartulikotiga askeldades, «inimene tuleb ära niisugusest ilusast linnast, nagu sina tulid. Siia pessa?! Noh, eks näe, palju sa juurde õpid, kui sa meil näitemängukonveieri peal tööle hakkad — ikka üks trupp teeb proove, teine reisib: talvel kuu aega, suvel põrutavad mõlemad koguni kaks kuud ühtejärke.»

«Nojah,» jäin Riksiga nõusse, «imelik võib see tunduda töepoolest. Mul oli seal ju kodu, korter. Edutati tasapisi, sain ilusaid osi, aga sellegipoolest... Vaata, kui ma teatrisse läksin, oli seal peanäitejuhiks tuntud estraadiartist Kallak, maailmas ringi reisinud ja näinud mees. Ma ei tea, palju ta varem lavastanud oli, igatahes meil töötas ta suure hoolega, püüdis Stanislavskit lahti mõtestada. Varsti suunati aga mees Tallinnasse filharmooniasse ning asemele tuli Maarits, kolmekümnendate aastate «Estonia» operetinäitleja. Sõjaeelsetel aastatel rändas ta mööda rahvamaju, andis näitekunstikursusi. Tol mehel polnud trupile midagi paremat välja pakkuda kui igivanu diitlantlikke võtteid. Närvilikkust tuli väljendada paberossi-hülsi nätsutamise, hirmu vastu veeklaasiserva hammaste klõbistamisega. Kõnes olid tal igasugused üminad ning «eeslisillad». Alltekstist polnud juttugi. Aga raha oskas endale kokku kraapida. Naise, ammu errulastud näitleja, pani kõrgema kategooria lavastajaks. Mängisid mõlemad. Nende poisipõnn hakkas osi saama lastenäidendites.

Koergi kasutati igal võimalusel ära — hea raha eest muidugi! No pagan võtaks, mõtlesin, ma ei tulnud teatrisse mitte kulunud operetivõtteid õppima! Selle paiskasin ükskord proovil vanale Maaritsale näkku ning kirjutasin lahkumisavalduse.»

«Eh, eh-hee!» naeris Riks. «Kaval mees oskab õhust ka raha teha. Utle veel, et teatris on väikesed palgad! Oleksid võinud siiski ära kannatada! Küll leitakse peagi, et kodanlik igand, ideeliselt küündimatu ja nii edasi.»

Riksi mõtted töötasid küll õiges suunas, aga otsesõnu temaga nõusse jääda ma ei saanud. Sügavama põhjuse pidin maha salgama — ma kartsin, pelgasin oma kodulinna, selle inimesi.

1944. a. suvel käisin saksa välihallis mundris kodus mõnepäevasel puhkusel. Kolm vahepealset aastat polnud seda naabrite mälust kustutanud. Valvsad kaaskodanikud ei võinud teada, et ma mõne kuu pärast püssi koos kirju moondamiskuu ning vasikanahkse seljakotiga metsa hoo-
hunniku alla viskasin. Ei huvitanud võõraid, kuidas ma nõukogude tööpataljoni mundris kaks ja pool aastat palgehigis Tallinna sadamat taastades oma patte heaks tegin. Niipea kui teatrisse ilmusin, hakkas julgeolek minu vastu huvi tundma. Ning mitte ainuüksi minu, vaid kogu suguvõsa vastu. Miks mu onu välja saadeti? Kust pidin mina seda teadma? Aimata muidugi võis. Rahamees ta polnud, lihtsalt väikese villavabriku meister. Võitles ihu ja hingega vabriku natsionaliseerimise vastu. Ega tollal niisuguse asja pärast palju õiendada tasunud. Nii kui onu läinud oli, liideti vabrik teise samasugusega, masinad monteeriti oskamatult lahti ning veeti teise vabriku õuele. Sinna need vedelema jäidki. Onu oli peale isa surma mu ainuke tugi, kes aitas mul edasi õppida. Pärast teda võisin loota ainult koolivendade abile.

Uhte julgesin Riksile siiski usaldada.

«Tead, ega ma siia kohe tulla kavatsenudki. Mul oli kokkulepe teise teatriga. Pakkisin kohvrid, ostsin bussipileti ette ära, järsku õhtul telegramm — ärge sõitke, teater põlenud!»

«Tea seda lugu! No oli sel eidel ka süda sees, ise näitejuhi abikaasa, pistab teatrile tule otsa!» siunas Riks.

«Oli ametiühingu rahasid raisanud, pani kassadokumendid põlema, aga tuli levis hoopis lavale ning saali. Osa pabereid jäigi terveks,» selgitasin mina.

Paari tunni pärast hakkasid majas ukseid paukuma.

Esimesena tuiskas köögikardinate vahelt sisse õitsva välimusega vormikas tumedavereline naisterahvas. Mind nähes sirutas madam rõõmsa tervitushüüdega käed laiali, otsekui kohtaks üle pika aja eemalviibinud poega või vähemalt südamesõpra. Mina, veidikene segaduses, seisin postina paigal. Hetkeline tardumus mõlemalt poolt. Sama ootamatult sooritas madam poolpöörde, sekeldas midagi sukatripiga, sai sellega kähku hakkama ning ulatas mulle pärast seda oma pehme käe.

«Ah, seltsimees Suursoo, kui ma ei eksi.»

Naeratasin kohmetult, püüdes sellega vabandada, et nägin sukatripsi juhuslikku lahtiminekut.

«Lõpuks ometi kohale jõudnud,» jätkas tervitaja reipalt. «Võtsite ikka selle külmaga nii pika reisi ette. Kas rääkisite seltsimees Apsaloniga kõik küsimused selgeks? Kohe saate tuttavaks meie rahvaga. Kõik on toredad lihtsad inimesed.»

Suutsin mõned korrad rõõmsalt noogutada. See rahuldab lahket matrooni täielikult. Plikaliku kärmusega pöördus ta musta tahvli poole, surus sinna veel ühe paberi ja vuhises siis kardinate vahelt büroo poole.

Uus teadaanne kuulutas:

«Kes soovib tellida kütteturvast, pöörduda sekretäri poole. L. Apsalon-Saal.»

Ma polnud eksinud. Mind tervitas teatri direktor ning Apsaloni abikaasa, kes, nagu paljudki enne abiellumist laval silma paistnud naisnäitlejad, kandis topelt perekonnanime. Teatriringkondades elas Linda Saali nimi kunagi ta nooruses mängitud «Libahundi» Tiina särast. Hetkeks sähvatanud ning kustunud täht. Rohkem ma temast ei teadnud.

Näitlejatest saabus esimesena Hedvig Pungla, too andekas noor, kellest rääkis Loreida Padise artikkel. Tegelikult paistsid tõelised noorusaastad sellest graatsilise kõnnakuga abielunaisest juba kaugele minevikku veerenud. Pungla oli väikest kasvu, ta suhteliselt suur kahara soenguga pea näis laenatud hoopis jõulisemalt olendilt. Hääl seevastu kõlas erakordselt õrnalt, kaashäälilikud lausa helisesid. Sellise tooniga loevad naisnäitlejad lüürilisi luuletusi. Ent vastu ootusi libises meie jutt hoopiski proosalistesse sfääridesse.

«Kas tulete meile otse?» küsis Pungla.

«Ei, peatusin paar päeva Tallinnas,» vastasin mina.

«Mis teil sial viimati sia liha maksis?» huvitus Pungla.

Tuli välja, et osutusin eluvõõraks inimeseks. Liha ostis alati ema. Hindadega polnud ma kursis. Vastasin laveerides.

«Küllap ikka samapalju kui teil siin.»

«Aga villane lõng?» jätkus pärimine.

Pingutasin ajusid ja arvasin, et nii kolmesaja rubla ümber.

«No muidugi, meeste käest pole mõtet niisuguseid asju pärida,» jäi Pungla rahule. «Palun võtke kompvekki, ma armastan piparmündi kompvekki imeda, teeb hääle puhataks.» Pungla sirutas minu poole paberkotikese.

Ligiduses seisatus kõhn kollaka jumega mees. Pungla esitles teda kui oma abikaasat.

«Kärg,» kähistas too külmavõetud häälega, ta suust tulvas sibula- ja õllelehka.

«Kuidas teil seal vanas kohas ka rahvast käis?» tegi Kärg juttu. «Näe, meie siin aina ratastel.»

«Hea tükki tõi ikka vähemalt viis täismaja,» kiitsin mina.

«Ohoh,» imestas Kärg. «Siin ei maksa üle kahe korra proovidagil»

Vaatevälja ilmus silmatorkavalt sale ja hele olend.

«Seltsimees Padise,» tutvustas jälle Pungla.

Vaatasin seinaleheartikli autorit huviga. Minuga pea-aegu ühepikkune, veesiniste silmade, marmorvalge naha ja hõbedaste juustega. Lavalik, atraktiivne välimus, sümpaatne madal hääl. Padisel näis olevat huumorimeelt.

«Kas olete poissmees? See küsimus on meie piigade hulgas juba paar nädalat kõneaineks,» naljatas ta.

Tunnistasin, et saatus pole mind senini veel õige naisega kokku juhtinud.

«See on tore, me vajame noort kangelat — esimest armastajat, aga mis armastaja abielumees enam on,» rõõmustas Padise.

Püüdsin vastu naljatada, et olen armastajana nii elus kui ka laval saamatu. Elu pole mahti andnud kogemusi hankida. Sellepärast anti mulle ikka rohkem kõveraid karakterosi mängida.

Kohe oli platsis ka kohalik «noor kangelane» Edgar Ojarand. Väliselt tore poiss — pikka kasvu, kõrge laubaga. Aga pikaldase nurgelise olemisega. Ilmselt maalt pärit.

Nähes Aliide Käärsoni, mõistsin teatrijuhtide aadressil kiidusõnade tagapõhja. Nendega ühecaline, võimalik et

ammune kolleeg ja sõber. Iseteadva väärrika olemisega. Teretas mind jahedalt ning kõik.

Paks prillidega Tarm ei rääkinud sel päeval minuga ega teistega ühtki sõna. Elas omaette maailmas. Hästi raseeritud, lõhnastatud, vist puuderdatudki. Puhastas enne hoolikalt toolipõhja, kui istus. Kandis kõrgete kontstega kingi, muidugi sellepärast, et pikem näida.

Toomas Viirats — vanema põlvkonna lavategelane, juustepärg ümber lageda pealae nagu mõnel mungal; kinnine, väliselt koguni süge.

Ilmar Tormila — keskealine käharpa; askeldav; peod-taskud fotosid täis. Aparaat muudkui plöksus. Tegi minustki pildi.

Hilja Mõtus — kooliplikalik, äärmiselt vilgas, vallatlev. Täitis kohe proovisaali heledate hüüatustega.

Meremehe kõnnakuga, pikkade salkus juuste ja kõmiseva diakonibassiga Toll.

Kiitsakas lotendava kuuega noormees Savolainen.

Pikakasvuline, tõsine, tumedate patsidega Valli Riisberg.

Klassikalise profiili ja ilusa luigekaelaga, pronksivärvi juustega Liia Kürjo.

Viimasena sisenes päris karikatuurne kuju. Madal laup, punnpõsed, ülespidi ninanõps, pisikesed pilusilmad, trullakas keha jämedatel jalgadel.

Pöördusin kõrval seisva Viiratsi poole:

«Kes see omapärane naine on?»

«Ah see,» venitas Viirats vastutahtmist, «Pauliine Hindriksohn, näitleja ikka, kes muu.»

Jätsin kolleegi tõrksuse tähele panemata ning pärisin edasi.

«Kuidas selline, noh, pisut veider kuju lavale sattus?» Endiselt ei kiirustanud Viirats vastama.

«Vana isetegevuslane. Oli kuulnud, et teater vajab näitlejaid, ning tuli end ühel päeval pakkuma. Apsalon leidis, et huvitav karakterkuju.»

«Aga teised? Kas need on ka sel kombel värvatud?»

«Apsalonil on siin oma õpperühm. Nooremad puha selle toodang. Vahepealse näitlejatekriisi ajal võeti andekamad juba paari kuu pärast koosseisu.»

«Kuhu endised näitlejad siis kadusid?» hakkasin huvi tundma. «Alguses oli teil üsna kõva koosseis, nagu lehes kirjutati.»

Viirats vaatas minust mööda aknast välja, ta parema käe põial hõõrus närviliselt vastu nimetissõrme.

«Noh, teatrireform... see tõi kaasa lahkarvamusi ja...» Jutt jäi pooleli, Viirats kiirustas puutöökotta.

Kirev näiteseltskond tegi kõva suminat, mitte vähem kui kooliklass enne tunde. Ma ei imestanud põrmugi, et ümberringi käis jutt argipäevastest töödest ja muredest. Näitlejagi on inimene. Tal peab midagi ka patta panna olema. Alatasa kirjeldas keegi eredates värvides oma seiklusi jahu- või suhkrusabas. Küll aga üllatusin kõvasti, kui kuulsin, kuidas naised Kärjele peale käisid, et too nende kingad kiiremini valmis teeks!

Ta on siis väljaõppinud kingsepp! Öeldakse küll, et iga kingsepp jäägu oma liistude juurde. Kolleegide suhtumisest võis aga välja lugeda, et sellele sapihaige väljanägemisega keskealisele mehele kuulub näitetrupis liidrikoht. Mis parata, häda ei anna häbeneda! Ainuüksi näitlejapalgaga juba perekonda ei toida. Küllap pean minagi oma seitsmesaja viiekümne rubla juures üleliigseid väljaminekuid piirama. Hea seegi, et üürimaksmine jääb esialgu ära. Tuleb ise süüa tegema hakata. Palju see sea-liha siin õieti maksab?

Aeg, kallis tööaeg aina lendas, juba kenakese pool tundi prooviaja sisse. Alles siis kõlas direktori energiline hüüatus:

«Hakkame pihta, seltsimehed! Apsalon tundis end veidi pahasti, töötas peaaegu hommikuni. Palus mind alustada uue näidendi lugemist. Ta püüab hiljem ise ka kohale tulla.»

Kostis kaastundlikke hääli.

«Kas ikka see Kunstide Viletsus?» hüüatas Padise.

«Seltsimees Apsalon võib kollektiivi toetusele kindel olla! Meie juba oma õpetajale liiga teha ei lasel!» töötas Pungla innukalt.

Mulle juba tuttav kleenuke sekretär kandis sisse virna eeskujulikult köidetud, nummerdatud, tembeldatud ja kenasti pealkirjastatud näidendiraamatuid. Direktor Saal, keda familiaarselt Lindaks hüüti, võttis pealmise, avas, sulges, avas uuesti, lehitses ebakindlalt.

«Nojah, see näidend,» kehtas ta ebamääraselt õlgu, ««Uued inimesed», on küllap viist autori esikteos. Sellist kirjanikku pole varem kuulda olnud. Siin on kuus tege-last — kolm meest ja kolm naist, üks dekoratsioon. See võimaldab meil tükkki mängida paralleelselt «Vitjakesega»

ning me saame märtsis kaks truppi välja saata. Lugu ise on erialaline, käsitleb arstide elu. Selles vaieldakse ja targutatakse palju, kardan, et see maarahvale ei meeldi. Aga tugevamad tükid on puha suure tegelaste arvuga. Apsalon laseb endale Moskvast kõik kataloogid saata — ikka viisteist-kakskümmend tegelast, üle kümne mehe, mis me sellistega peale hakkame. Nii et peame paratamatult mängima seda. Aga pole viga, Apsalon arvas, et teeb sellest ilusa asja. Võimalusi siiski on. Näiteks on üsna värvikalt antud negatiivsed kujud. Ma usun, et Käärson, Tarm ja Padise, ka Tormila saavad siin näidata oma võimeid. Positiivsed tegelased — noor professor ja algaja arst —, need, noh, nagu ikka, võitlevad väga enesekindlalt tõe ning õiguse eest. Hea, et on tegemist armastajapaariga, nii et neil on, mida mängida. Ainult aega jääb väheseks, vaid mõni päev rohkem kui kolm nädalat. See pärast kohe hoolega tööle! Loreida, ole hea, hakka sina lugemisega pihta.»

Loreida alustaski lugemist ilusa madalatoonilise selge häälega. Püüdis isegi lauserõhkudega teksti mõtet edasi anda.

Autor tahtis sõnaohtralt selgeks teha, et must on must ja valge on valge. Võib-olla näitlejad juba teadsid, mis edasi sünnib, igatahes ei pingutanud keegi jälgimaks Loreida kaunikõlalist ettekannet. Pungla kudus rahulikult kindaid, Tormila saatis fotosid ringi. Köögikardina taga torkisid poisid naiivse olemisega maatüdrukut Niinmaad. Tarm lesis ükskõikselt diivaninurgas ja vahtis aknast õue. Ilmselt huvitas teda suur pumbakaev ja vett pumpavad naised rohkem. Linda Saal ise viilis laua taga küüsi, vahetevahel sekka haigutades, lõpuks läks büroosse, rääkis seal pikalt telefoniga. Tagasi tuli värske ajakirjaga, süvenes sellesse.

Lõpu eel ilmus kohale ka Apsalon ise, tervitas väsinult, istus valulise näoga tugitooli, võttis taskust plekist tubakakarbi ja piibu ning hakkas rääkima:

«Eile sain teate, et jälle on meie dotatsiooni vähendatud. Nad on seal ministeeriumis otsustanud meid vist päriselt hävitada. Aga ma ei anna alla. Sõidan isiklikult Moskvasse Kunstide Komiteesse ja paljastan kogu selle Kunstide Viletsuse komploti! Enda pärast võiksin ju sellele vägikaikaveole käega lüüa, mind on ammu Tallinnasse tagasi kutsutud, aga mis saab siis teatrist? Kes on see inimene, kes hakkab sellistes tingimustes koormat edasi

vedama? Ma juba arvestasin välja, kui palju etendusi tuleb rohkem anda. Selleks peame looma kolmanda trupi...»

Kui Apsalon viimaks kella vaatas, näitasid osutid juba kolmveerand tundi prooviajast üle. Et lõunavahe õige pikkuse välja annaks, lükati õhtuse proovi algus tunni võrra edasi.

Arvatavasti mõtles Apsalon kõige paremat, määrares mind näidendis uute inimeste esindajaks, koguni peaossa. Aga kust pidin ma võtma jõu, et lüüa puruks vastasleeri: vana, igandite kammitsas istuvat professorit, tema tsaariaegse tõusikuproua mentaliteediga naist, ohvitserist uljast poega ja karjeristlikku ülikooliaspiranti Jelenat vilunud karakternäitlejate kehastuses. Kuigivõrd võis oodata abi Hedvig Punglalt, kelle südamesoojus pidi mulle ainsaks toeks saama.

Sel õhtul Apsalon enam toimikut «00» ette ei võtnud ning meie Riksiga saime asuda õhtuoodet valmistama. Kaaslane lõikus jälle kartulilõikuseid pannile, muud toekamat tal vaesel mehel varuks polnud, mina panin kapsa- supi tulele. Lõunavaheajal jõudsin küll lähedal jaama- puhvetis ära käia ning paar külma kotletti kruusi õllega alla kugistada. Muud seal parajasti polnud, kui riiulitais veinipudeleid maha arvata. Otsin siis lähemast toidu- poest hapukapsaid ning sain ka sealiha hinna teada.

Pliit kuumas, kartulid särisesid, kapsapott podises. Riks tikkus juttu ajama.

«Ma mäletan veel, kuidas seda maja ehitati. Karskus- selts korjas rahvalt annetusi, korraldas loteriisid, lille- pidusid. Mitu aastat koguti, aga aastaga ehitati üles. Küll tundusid saal ja lava alguses suured. Enne seda tegime pidusid linna serval küüris, soojal ajal muidugi, talvel koolimajas. Mäletan, et üks esimesi tükke, kus mina ka kaasa mängisin, oli Kitzbergi «Neetud talu». Näiteseinad veel praegugi alles, seisavad horisondiriide taga. Imelik, et neid ära köetud pole.

Mängis meil kaasa ka üks väga ilus juudi tüdruk Rita. Ise pidas ennast küll poolakaks. Tema oli üks peretütardest, mina kadunud poeg. Koos näitemängu tegemine viis niikaugele, et võtsin Rita naiseks.

Sõja algul töötasin raudteel, mind ei mobiliseeritud. Kui sakslased lähenema hakkasid, oli Rita pärast rasket sünnitust haiglas, me ei saanud ära sõita. Tead isegi, mis sakslased juutidega tegid. Tütrekese peitsin küll maale

sugulaste juurde ära. Kellel seal mahti oli last hellitada. Talvel tuli tööbi kallale, arsti kutsuda ei juletud... Sellest ajast hakkasingi jooma. Ega mind kaua kusagil tööl peetud. Siia kultuurimaja ning teatri juurde olen pidama jäänud...»

Vastutasuks jutustasin ka oma elukäigust.

«Mina sündisin Venemaal. Isa oli sinna kunagi Soome kaudu rännanud. Sai Helsingi lähedal põllutöökoolis paar aastat koolitust. Tahtis vist nagu Tootski kuhugi mõisavalitsejaks saada. Aga mingil moel õnnestus tal Jamburgi lähistel väike jahu- ning villaveski rentida. Seal edenes elu päris hästi, revolutsioonipäevil igatahes nälga ei nähtud. Noh, aga siis tulid need kodusõja-aastad. Algasid pealekaebamised — proletaarlane isa ju ikkagi polnud. Kahekümne esimesel aastal tuli kodumaale tagasi reisida, mina siputasin siis alla mähkmetes.

Siin püüdis isa väikeste vabrikute rentimise või ka mitmekesi kokku uute asutamisega tulu saada. Vastupidi, kaotas aga kõik — küll partnerite pettuse, küll lihtsalt raskete kriisiaegade tõttu. Jäi üle otsida tööd lihtsa kangakudujana villavabrikutes, kuhu meistrid kutsuti peaasjalikult Saksamaalt. Inglismaa ilus peenike riie aga sõi kohalikud riided ära. Uhtevalu kolisime oma varanatuks sega linnast linna, ühest Eestimaa otsast teise. Seetõttu olen kuues koolimajas pinke nühkinud. Tihtipeale tuli leivagi eest kaupmehele võlgu jääda. Väiksed vürtspoodnikud andsid kaupa hädapärast mõneks ajaks ka raamatu peale. Noh, tead isegi, kirjutasid vihikusse üles.

Praegu paistab mu elu isa vaimus minevat. Tema ajas küll leivakannikat taga, mina aga mingit kahtlast kunsti-tõde.»

«Kas sul mingi päris elukutse ka on?» tundis Riik huvi. Küllap pidas temagi Melpomene teenimist kahtlaseks ja segaseks värgiks.

«Kõigile keerulistele aegadele vaatamata õnnestus mul lõpetada elektritehnikum. Kui neljakümnenda aasta mop mu ära oleks viinud, siis küll ei teaks... Oletame, et hing jäänuks sisse, luud-liikmed terveks. See niisama unistus — kahekümne viiest koolivennast elab praegu vaid neli. Ütleme siiski — õnn on pime, ta võinuks käe ka minu kaitseks välja sirutada. Mida hakata peale, kui õpitu on ununenud, vana ema toita, kaks õde peale selle? Toetust mitte kusagilt, korralikke riideidki pole selga panna, sest sõja ajal osa varastati, ülejäänud põles. Mopist

jäin siiski maha. Sõja algul olin koolivenna pool Viljandi-maal. Kutset ma ei saanud, kõik läks kole ruttu. Paari nädala pärast olid sakslased sees. Sügisel läksin kooli tagasi.»

Siin ma jälle valetasin. Polnud mul koolivaheajal mahti maal suvitada, oli tarvis kohustuslik praktikaaeg täis teha, ülalpidamist teenida. Töötasin tol korral Tallinnas raudteevalitsuses joonestajana. Kutse leidsin postkastist. Alles siis ruttasin linnast välja Viljandi poole. Miks ma ei läinud nõukogude võimu eest võitlema? Põhimõtteliselt olin algul uue korra poolt. Mõnigi asi hakkas vastu küll, tundus võõras ning harjumatu. Mahatma Gandhi tulise austajana toetasin tema mõttekäiku: «Ei ole sünnis, et iga üksik riigi alam oma arvamuse igal juhul maksma paneb. Ka ametivõimud võivad teinekord eksida, aga nii-kaua kui alamal on kohustused riigi vastu, peab ta üldiselt alistuma riigi tegevusele ja riiki toetama.»

Isa hoidis küll eluaeg kuhugi keskele, hääletas rahvaerakonna poolt. Mina liikusin juba algkoolist peale vaesematest kihtidest pärit tööinimeste hulgas, tehnikumi ajal käisin vabrikutes praktilal. Nõukogude korra tulekuga läks töötasugi paremaks.

Kuid mul olid juba olemas oma elufilosoofia ning põhimõtted. Sõttaminek, see on ju oma elu andmine. Inimese elu pidasin hindamatuks väärtuseks, ükskõik kui niru see ka poleks, millele midagi vastu seada pole. Nõukogude vägede rängad kaotused kohutasid mind. Ma tahtsin elada ning kellelgi polnud õigust nõuda, et ma pean oma ainukordse eksisteerimise nii noorelt lõpetama. Ent ma kandsin ju taskus Nõukogude passi!

Siis sain ootamatult teate, et onu on koos perega ära viidud, pagan teab kuhu. Ei säästetud ka tema haiglast naist, nooruses rasket tööd teinud inimest, kellel kunagi poliitikaga mingit pistmist polnud. Ning sealjuures ei mingit süüdistust, mitte mingisugust kohtumõistmist, ainult kähku asjad kokku ning minek! Onu pere polnud ainuke. See vapustas mind hingepõhjani. Niisugust korda ei saanud usaldada! Maast-madalast, koolis eriti, toonitati aina ausust. Pidasin seda inimese suurimaks vooruseks. Kuid nõukogude kord võttis tendentslikult kahtlustava uurimisega inimeste eluloo ja päritolu üle mult julguse aus olla. Kirjutasin ankeeti valeandmed, salgasin maha, et kuulusin kunagi noorkotkaste hulka (mis ränk patt see siis oli!). Kirjutasin vastikusega, aga ometi tegin seda,

sest ka teised toimisid nii. Ning takkapihta põgenesin Viljandimaale.

Sõna sakslane tähendas mulle sajandeid orjaaega. Ka tulevikus ei oodanud ma neilt midagi head. Kui parunite võsud siia tagasi jõuavad, siis... Kuid päris lõpuni ma seda ei mõelnud. Esialgu igatahes ei tahtnud ma võidelda ei ühe ega teise poole peal. Võib-olla jääb siiski mingi kolmas võimalus? Vahest ehk inglased või koguni ameeriklased...

«Ja sakslased lasksid sul kooli ära lõpetada, ei nõudnud sõjaväkke?» imestas Riiks.

«Noh näed, just nii see oligi. Viimases klassis, neljakümne kolmandal aastal, kutsuti küll komisjoni, anti aga ajapikendust ning määrati Siemensi firma teenistusse. Pidin sinna ilmuma täpselt kaks nädalat pärast kooli lõpetamist. Ehitasin Jõhvis ja Narvas elektriliine. Tõid juhtisid Saksamaalt tulnud sullerid ja ülbed pisisulid, petsid toiduga, mängisid kupjaid. Paratamatult tekkisid kokkupõrked. Varsti istusingi Gatšina karistuslaagris trellide taga, hiljem toodi Narvale ligemale. Neljakümne neljanda aasta jaanuaris, kui Leningradi blokaad läbi murti, jäi minul veel kolm kuud metsa langetada. Kartsin, et meid likvideeritakse, ometi lasti mind ja väiksemad süüdlased vabaks!

Pärast ei saanud uurijale nõukogude tööpataljonis kuidagi selgeks teha, miks. Keda ma maha müüsin, mis teeneid ma sakslastele osutasin? Mis mul teha oligi. Nuhk ma igatahes polnud. Arvan, et asi seisis üldmobilisatsioonis, mis kohe välja kuulutati. Polnud need sakslased sugugi sada protsenti mõrvarid. Armsad suguvennad mängisid mõnikord palju suuremat siga! Mina, töö juures mässu tõstnud mees, läksin sunnitöölaagrist otse peainseneri juurde. Vaata imet, ta polnudki minu peale eriti vihane, koguni tundis mulle kaasa, kui kuulda sai, mida ma laagrites kõik läbi pidin elama. Temal polevat olnud aimugi, mis niisugustes laagrites õieti sünnib. Paar nädalat aresti oleks mulle paras olnud, arvas ta. Ja näe, otsekui tahtnuks ta oma rahvuskaaslaste nurjatusi heaks teha, kirjutas ta mulle välja asendamatusse tõendi — kõrgepingeliinide spetsialist ja nii edasi. Olin selle paberi peale kindel, uskusin allkirja ning Siemensi pitseri kõikvõimsust. Metsamineku kui asjatu riski heitsin kõrvale.»

«Ja pääsesidki nii sõjaväest ära?» uudishimutses Riiks.

«Võta näpust,» muigas minna kibedalt, «võib-olla siis

küll, kui mulle antud tembeldatud ümbrik oleks sattunud mõne sakslasest ohvitseri kätte. Aga Sakala tänava mopipunktis mängis laia lehte keegi eesti kapten — niisugune pugeja, kelle kohta öeldakse et püham kui paavst ise! Ma ei mõista, mida niisugused tüübid mõtlesid? Kas nad vihkasid eesti rahvast? Kes teab, mis verd nende soontes voolata võis? Vaevalt nad lootsid, et kui kõik eesti koolipoisid püssi alla aetakse, siis lüüakse Punaarmee tagasi! Igatahes irvitas mees mulle näkku: «Kui te nii tähtis mees olete, küll teid siis välja nõutakse. Dokumendid ära, kaks tundi aega hüvastijätuks ning Lutheri vabrikusse!»

Kõhu paksu rasvast hapukapsasuppi täis puukinud, kobisin jälle tuttavale biidermeierile. Kas mõjus kõva südaõine eine või pani mälestuste heietamine vanad lood ajus keerlema, igatahes nägin unes tõsielupilte fantastikaga segamini. Hommikul mäletasin selgesti üht episoodi: ronin üle purustatud Tori-Jõesuu silla varemete. Teisele poole kaldale ilmub kiivris SS-lane ning tulistab mind tärinal automaadist, kuulid lõikuvad valusalt jalgadesse. Äkitselt kerkib SS-lase selja taha sõjakaaslane Osa ning virutab sakslasele labidaga kõlinal pähe. Koristaja tõstis ka sel hommikul suure plärinaga oma ämbreid!

Teatri näitemängukonveier käivitus kohe täie võimsusega. Enne proovi algust läkitasid «Uued inimesed» «Vitjakese» maarahvale kunstilist külakosti pakkuna ning teatrile ülalpidamist teenima. Nagu käskkirjast lugeda võisin, asus esimene sihtkoht kaugel Peipsi rannal. Raskest teeolud, viletsad masinad nõudsid varast teeleminekut. Kui ma maja ette sõitva veomasina mürina peale trepile astusin, leidsin sinise «Fordi» ümber askeldamas sellise hõikleva rahvahulga, otsekui oleks kõik ümbruskonna uudishimulikud tõtanud tähtsat ekspeditsiooni teele saatma. Nii see siiski polnud, pakkide laadimise järjekorras tunglesid vaid reisiseltsiliste lähemad sugulased. Neid polnud siia toonud igatsus oma lähedasi enne lahkumist veelkord südamlikult emmata, vaid hoopiski praktilisem vajadus — isegi tugev meesterahvas poleks üksi suutnud kohale tassida kuuajaliseks turneeks vajalikku varustust. Trepiastmetel ootasid järke kanderaame meenutavad magamisnarid, madratsid, tekipambud, kohvrid, kändekotid, mannergud, priimusekastid. See aukartustäratav

kraamihunnik tuli suruda ebaseaduslikku veomasinasse dekoratsioonide vahele.

Näitetrupi riietuses domineerisid vildid, poolkasukad, vatipalitud, kõrvikmütsid, labakindad. Väikeses rohelises bussis puudus küte, seda pidi asendama artistide hingeõhk. Nähtavasti polnud selline pisiasi kellelegi mingiks mureks, valitses rõõmus elevus, otsekui ootaksid ees puhk-pillimuusika ja lillekorvid. Pakid kadusid koormasse naeru, nalja, kilgete ja hõigete saatel. Kõige rohkem lõõritas pisike Hilja Mõtus, alias Vitjake, lavastuse peaosaline, kes lahkuläinud vanemad jälle ära lepitab. Pakatavat energiat varbaotsast silmini täis laetud, ei osanud tüdruk seda nähtavasti kuhugi maha laadida, tiris oma ja teiste pakke, lippas majja, sealt tagasi, sädistas ühe ning teisega. Mulle tundus, et just siis, kui ma tema poole vaatasin, muutus Hiljake äkitselt õige naeruhimuliseks.

Tormila aina pildistas kõiki.

Lõpuks veeres turtsuv veomasinaloks, sabas kostüüme ning laulu üürgavaid näitlejaid täis topitud autobuss, maantee suunas.

Meie, kojujääjad, alustasime prooviga. Apsalon selgitas tegelaste vastastikuseid suhteid, seadis autori remarkide järele liikumise, muu tuli endal luua.

Nägin, et mu kolleegid olid oma loominguratsud juba varakult saduldanud. Neil polnud nüüd muud vaeva kui hobusele selga hüpata ning sobiva tüübi suunas kihutama hakata. Kõik alustasid enesekindlalt ja kõhklusteta. Mina nii ei saanud, mu eelmises teatris ligineti osale väga ettevaatlikult. Algul isegi imestas, kui kildakeelselt ja kobamisi partnerid teineteisele teksti andsid. Võõras võis arvata, et proovisaalis ei viibigi üldse näitlejad, vaid esmakordselt platsi asunud abijõud.

Näidendi sisu võis lühidalt kokku võtta järgmiselt. Noor professor (see tähendab mina) on autori tahtel avastanud mingi ülivõimsa antibiootikumi, tahab seda võimalikult kiiresti raskete haigete päästmiseks käiku lasta. Vana, ettevaatlik kliinikujuhataja aga kardab vastutust (ravimit pole ju veel ametlikult kinnitatud), muretseb enda reputatsiooni pärast ja viivitab. Olukord muutub äärmiselt keerukaks — see antibiootikum võib päästa lootusetult haige, kel pole enam jäänud kaua elada.

Ma ei teadnud isegi, kas mul on üldse õigus oma kangelase poolele asuda. Tegemist oli mulle täiesti võõra elualaga — arsti eetikaga, ravimite katsetamisega ja nii

edasi. Kõike seda oleks tulnud varem järele uurida, enne kui oma asja eest tões ja vaimus välja astuda.

Aga näidendiväliste peensustega selles majas ei arvestatud. Näis, et siin pühendati peatähelepanu suurtele tunnetele.

Aga ütleme, tühja kah sest antibiootikumist! Näidendis polegi ju nii tähtis loo teaduslik, vaid just emotsionaalne külg. Ning meie loos oli uus inimene võõra haige elu päästmiseks valmis riskima oma tulevikuga, tema vastane aga mitte. Kuid miks raiskas mu sõnaohter kangelane nii palju energiat vastase moraalseks hävitamiseks. Kõlavate fraasidega täidetud tulised monoloogid pidid paljastama ning purustama vana professori lausa ühiskonna-vaenuliku ideoloogia. Olin täpipealt, nagu Apsalon selle Kaarla vastu. Kas ei tekkinud viimati ohtu, et hakkab kõlama midagi hoopis vastupidist — just nii lüüakse nõukogulikkusega täidetud hüüdlausetega jalust maha suure praktikaga arst, kes ei julge tulistjalu tormata riski, kus elu ja saatused mängus...

Tulnuks leida sümpaatsem vorm, et mitte arstist prokuriöriks muutuda. Aga sellel teel seisis mul peale autori veel teisigi takistusi ees.

Puhkepäeval tegin tutvumisreisi linnaümbrusse. Ilm oli läinud sulale. Otsisin mööda aiaääri kõrgemaid kohti. Usna karjamaa serval, värskelt valatud majavundamendi kohal, tellisehunnikute, lauajuppide, traaditükkide vahel tuli mulle vastu keegi mees. Oleksin temast möödunud välja tegemata, nagu igast teisestki juhuslikust vastutuli-jast, kuid võõras vahtis nähtavasti mind, ei märganud jalge ette vaadata, takerdus traadipuntrasse ning pidi mulle peaaegu selga kukkuma. See väike äpardus kiskus minugi pilgu üles, nägin kohmetut vabandavat naeratust, pagana tuttavlikku naeratust. Võõras pööras näo kähku ära ja ruttas edasi. Tuttav naeratus jäi silme ette keerlema ning mõne sammu järel tundsin ära koolivend Laane. Olime teineteisest juba kümmekond või enamgi meetrit kaugenenud. Mõtlesin, et see vuntsidega sell polegi vahest Laane, võib-olla keegi temasarnane. Kui aga siiski... Kuhu sõda mu kooliveljed kõik pillutas, palju neist kõnnib veel maakamaral? Neljakümne kaheksandal aastal pidime kõik kokku tulema, laskime sõrmustesse isegi kuupäevad graveerida. Ainult kahte poissi olengi kohanud...

Vaatasin üle öla tagasi ja hõikasin: «Laanel»

Noormees pöördus nagu traadist tõmmatult ja tuli pooljoostes minu poole.

«Tere, Suursoo!» lausus ta kähinal, mulle virila naeratusega kätt sirutades.

«Näe, Laane, oledki sina!» rõõmustasin mina.

«Tst!» sisistas koolivend hoiatavalt. «Mul on nüüd teine nimi. Aga, tule, lähme surnuaeda, ma seletan sulle kõik.»

Läheduses paistiski maakividest müüri piiratud puudetukk. Vaatasin koolivennast mööda viltuvajunud ristikeste poole, kõhe tunne ronis põue. Laane oli ju üks neist kahest, kes meie klassist juba enne lõputunnistuse saamist vabatahtlikult saksa mundri selga tõmbas. Käis isegi koolimajas oma SD tunnustega vormis. Tollal aimasin vaid uduselt, mida *Sicherheitsdienst* tähendas. Laane osast ei teadnud keegi meist vähimatki. Vaatasin, kuidas kunagine klassikaaslane tubakast pruunistunud, märgatavalt värisevate sõrmedega paberossihülssi nätsutas. Kunagisele lapsemeelsele laubale oli tekkinud kaks tigateda püstkurdu. Silmad vilasid rahutult. Astusime vaikides mööda kraavipervi edasi. Ei osanud kohe midagi pärida, iga küsimus, mis keelele kerkis, ajas kohe teravad okkad välja. Küllap Laane aimas mu mõtteid, hakkas ise rääkima.

«Siia jäädes võisin paremal juhul pääseda kümne laagri-aastaga. Hingevaakuva Saksamaale minna polnud ka isu. Otsisin juhust, et end sellest komplotist lahti raputada. Sain auto, kihutasin Läänemaale kalurikülla sugulaste juurde. Sealt läks järjest paate põgenikega Rootsi. Mõistagi, heast südamest pardale ei võetud. Minul polnud peale püstoli ja saksa markade midagi. Neid paberilipakaid ei himustanud enam keegi. Tädi lubas mind toetada riidekraami ja mõne ehteasjaga. Sain niiviisi ühe mootorpaadi kapteniga kaubale. Aga just siis kukkus nii hirmsasti tormama, et kipakas alus ei pääsenud mitmel päeval merele. Venelased aga jõudsid rannikule välja ning oligi jukk. Mina kükitasin lakas, püstol peos. Nii möödus paar päeva. Väeosad läksid Virtsu poole, külas veeres elu omasoodu edasi. Julgesin isegi tuppa sööma tulla. Ühel õhtul käis ligiduses metsaveeres kõva prahmakas. Varsti tuli tädimees, hõikas mind. Lohistasime õuele purustatud jalgadega noormehe, noh, kuidagiviisi omasest maha jäänud. Olin teda korra rannas paatide juures näinud, paistis natuke imelik, pärast kolmas külas ringi

nagu uimane ja palus süüa. Metsaservale oli miine poetatud. Jalad lootusetult räbalad, kere kilde täis, natuke aega veel hingas. Kui me surnu taskuid revideerisime, tuligi mulle see mõte. Poisil ärasõiduks igasugused dokumendid kaasa võetud — isegi sõjaväest vabastamise tunnistus. Korraga terve päritolu ja pool biograafiat peos. Üks käeliigutus ja olingi valge pileti omanik. Ei ühtki sõjaväe patukoormat kaelas. Minu paberid, justnagu surnu omad, viisime vallamajja ning mind kanti elavate kirjast maha. Uued dokumendid olid niivõrd eeskujulikult korras, et sain passi eriliste sekeldusteta. Ausveissi viskasin minema, et kellelgi ei tuleks pähe näpujälgi võrdlema hakata. Pilti vorm number kaheksal ju polnud. Sain metsakolkasse väikese saekaatri mehaanikuks. Paratamatult tuleb vahetevahel ka ringi liikuda. Habet ei tahtnud kasvatada, see äratas noore mehe juures veelgi rohkem tähelepanu... Ja, näed nüüd... Hea, et kohtasin just sind, aga mitte mõnda teist... Sina mind ometi üles andma ei jookse?»

Laane naeratas virilalt. Ja nii naeratades näis ta mulle osalt õnnetuna, osalt salakavalalt lipitsevana. Legend kolis ju kenasti küll... kui ta vaid ise kedagi ära ei koksanud, et dokumente saada? Kunagine vaikne, tagasihoidlik Ülo! Kuhu oli jäänud ta džentelmenlik hoiak, moe järgi seotud lipsusõlm? Miks ta arvab, et mina teda üles ei anna? Kas sellepärast, et meil oli üldiselt rahumeelne klass? Me ei läinud poliitika pärast kunagi nugade peale, püüdsime üksteist mõista. Kui Allik neljakümnerdat aastal esimesena komnooreks astus, pidasid isegi kõige tulisemad iseseisvuslased pool suud kinni. Väikest nõokamist muidugi juhtus. Kui Ülo ja Henn neljakümne kolmandal vabatahtlikult saksa mundri vastu võtsid, ei sõimatud ka neid, tunti ainult kaasa nagu nõrgaarulistele, kes isegi ei tea, mis teevad. Seejuures lootsime, et mingi õnneliku juhuse läbi õnnestub meil endil rindeleminekest pääseda.

Astusime üle pooleldi varisenud müüri, läksime mööda lummetallatud rada esimese pingi juurde. Sõnusin naljatoonis:

«Kust sa tead, mis minust on saanud? Kui panen järsku kisama — appi, võtke kinni!»

Ülo vaatas ärevalt ringi.

«Noh, lase käia, võid ainult mõnda mutikest haua juures ehmatada. Kui sa aga ise...» lisas ta hoiatavalt, «siis tea, et mul on relv!»

Naljakas mõelda — Ülo ähvardab mind relvaga! Ometi oli see tõsi!

Pöörasin ruttu jutu teisale.

«Läksid just paar kuud enne lõpetamist. Oleksid võibolla spetsialistina töökohustusse sattunud?»

«Noh, vaata, mõtlesin, et ükskord niikuinii rõngas ninna pannakse, et kui juba, siis lähen vabatahtlikult — nii on vähemalt valikuvõimalus. Tead, mis juhtus teistega! Ainult Valter pääses AEG juurde oma erialale. Oskas parajal ajal direktorile pool siga viia, too komandeeris ta Saksamaale praktikale. Poisil oli ju talu taga. Rein hüppas töökohustusest ära, elas aastapäevad naaberkülas vanas rehes. Ülejäänud kahekümnel on kõigil mättad kulumude peal — kes langes Sinimägedes, kes Emajõel, kes Luki all...»

Ja kes sattus koduteel ketikoerte kätte, lisasin mõttes juurde.

«Mis kuradi pärast sa just sinna SD sõnniku sisse ronisid?»

Kaks julgeolekupolitsei tähte sidestusid mu mälus kolme hirmutava tähega GFP (salavälipolitsei), kes mind ühest karistuslaagrist teise küütsid.

«Mul oli seal tuttavaid,» vabandas Ülo. «Need kutsusid, võisin Tallinnasse jääda. Palk... niipalju töökohustustlastele muidugi ei makstud! Munder mind eriti ei ahvatlenud... Siis aga kui esindusliku vormi selga tõmbasin, toimus minuga otsekui mingi muutus. Naised kleepisid külge nagu kärbsed! Eks mul olnud ka prantsuse jookke ja mitmesuguseid konserve võimalik saada...»

«Aga töö?» katkestasin teda.

«Töö...» venitas Laane. «Algul teenisin staabi vahtkonnas... Olin ka tõlgiks ja... midagi varustaja taolist, hankisin varuosi sideaparaatidele.»

Justnagu puhaste kätega poiss! Rohkem polnud mõtet pärida, tõtt poleks ma niikuinii kuulnud. Ega ma soovinudki julgeolekumeeste argipäevaüksikasju kuulda saada. See oleks võinud kopsu üle maksa ajada.

«Tead mis,» laususin pärast pausi, «niiviisi teise riahas elades pole sul kunagi rahu, muutud närvipuntraks ja kukud lõpuks ikkagi sisse. Kas sul poleks targem end ise üles anda?»

Laane ajas silmad pärani. Kas ta käsi ei kobanud isegi taskus relvapära?

«No tead!» raputas ta ägedalt pead. «Aastakümneks vasekaevandusse, see oleks nagunii pikaldane piinarikas lõpp! Eestimaal veel müüri ümber pole, üle vee pääseb hea paadiga ikka kuidagi. Ja ma ehitan selle paadi valmis!»

«Juba niisuguse vägeva mootori hankimine maksab midagi,» kahtlesin mina. «Teenib seal saeveskis hästi?»

«Noh, natuke ikka,» põikles Laane.

«Millegipärast ei huvitanud teda minu elukäik üldse. Meil polnud enam millestki rääkida. Koolivend kiirustas minema. Vaatas ikka kätt taskus hoides hoolega ümber ringi ja kadus hauasammaste varju.»

Näitlejad pigistasid aina tundeid justkui poolkuivanud värvituubide sisu, mõtlemata sellele, et elus püüavad inimesed oma siseelu ikka rohkem varjata.

Ma otsisin suhtlemist, aga ei leidnud seda. Sellepärast püüdsin oma osa öösiti üksinda lahti mõtestada. Proovil märkasin ehmatusega, et räägin teistest mööda. Ma ei vastanud mitte oma elavatele partneritele, vaid hoopis toolidele ja laudadele, keda öösel vastasmängijatena ette kujutasin.

Kas Apsalon ei näinud, kuidas Pungla melodramaatilisi toone võttis, sõrmi murdis, kehaga väänles, valuliselt kulmi kortsutas? Kas talle meeldisid vana professori grimassid (mida Tarm peegli ees hoolega treenis)? Kas ta ei saanud aru, et ülikooli aspirantuuris töötav Jelena ei võinud olla selline labane kekutis? Kas teda ei häirinud Valeri-Tormila ülemäärane vali naer? Jah, isegi minu arusaamade järgi kõige andekam, Käärson, tarvitas professori abikaasa jaoks liiga paksult musta värvi.

Pidas lavastaja neid vigureid vajalikuks välise karakterisuse saavutamiseks? Või viibisid ta mõtted lihtsalt oma ebameeldivate toimikute juures? Mees istus näiliselt keskendunult laua taga, popsutas piipu ja avas suu vaid selleks, et teha märkusi mõnede pisiasjade kohta.

«Ärge pange veel käsi taskusse.»

«Seal ärge pöörduge nii ruttu.»

Proovide žurnaali ilmusid ruttu märkused: «I vaatus 3 X läbi võetud.»

«Terve tükk läbi võetud.»

Tundsin ennast otsekui sportvõimleja treeningtunnis, kes pideva kordamisega liigutusi lihastesse suruvad.

Kui olime kolinud külma ning kopitust õhkuvale lavale, võttis Apsalon lõpuks minu ette.

«Teil on tekstis sõna «maa»,» õpetas suurde reisikassasse mähkunud peanäitejuht piibuga žestikuleerides. «Näidake siis seda maad! Samuti «kogu rahvas», näidake seda rahvast, haarake teda mõlema käega! Te jätate välja tõstmata ideoloogilised kohad! Räägite Leninist ja Stalinist — neid sõnu ei saa öelda niisama lihtsalt, neis peab peegelduma teie tuline armastus kallite nimede vastu. Need kaks nime tuleb eriti esile tõsta!»

Eeslaval portaali ääres seisis postamentidel Lenini ja Stalini valged kipsbüstid — Lenin vasakul, Stalin paremal. Apsaloni soovil pidin suurtest juhtidest kõneldes pöörama partnerite poole selja ning suunama oma vaate ja žestid kipskujude poole, otsekui oleks valgetele peadele eluõhk sisse tulnud.

Seisin keset kühmlikuks kulunud põrandaga lava, vaatasin Leninit, Stalinit, siis Apsaloni. Tundsin kurgus kõrvetavat maiku. Äärepealt pidin vastiku kõrvetise koos ägeda hüüatusega — kuulge, jätame kujud küll mängust välja! — Apsalonile näkku paiskama. Sain klombi siiski kuidagi alla neelatud. Nähtavasti pidurdas mind vanarahvatarkus: kui ägestud, loe enne kümneni, siis alles tegutse! See mõttekas elujuhend hakkas rähni kombel mu ajusid toksima Vestervalli vangla naril. Neetud Siemensi kärud! Oli meil vaja kohe neid prauhti kraavi kummutada. Oleks pidanud midagi targemat välja mõtlema. Niipalju andis see arutu mäss siiski elutarkust juurde — sakslaste valitsemissüsteemi Eestimaal polnud aastasajad erilisi muudatusi toonud. Parun saatis üleannetu teomehe talli, meile anti kõva keretäis kohe vangla kantseleis kätte. Tööriistad olid küll tublisti kaasaegsemad — tollal pajuviits, nüüd kummikaabel.

Lugesin kümneni ja mulle meenus, et koolipoisina olin lugenud ajalehest, kuidas siinse linna uue rahvamaja avamiseks paigutati kahele poole näitelava Weitzenbergi kujud «Koit» ja «Hämarik». Huvitav oleks teada, kes need sealt ära tõstis ning suurte juhtide büstid asemele pani. Siis kippus mulle kange naeruhoo peale — viirastus, otsekui oleks Stalin vuntsi liigutanud. Muidugi, see oli vaid tühipaljas valgusesähvatus mõnelt läikivalt esemelt. Näitejuhi märkuste peale irvitada ei kõlba, kust tema võis teada, et ma Stalini vuntsi naeran! Toimisin siis teise vanarahvatarkuse järgi — pea pool suud kinnil Tegin

seda sõna-sõnalt. Teine suupool aga ei tahtnud alla anda ja nii pugistasin poolkuuldavalt habemesse: «Tere, kallid kadunukesed!»

«Mida?» Apsalon kikitas kõrvu.

«Ma mõtlen, kas maksab partneriga kontakti katkestada ning tühipaljalt teksti illustreerima hakata,» tõsine sin mina.

«Muidugi, tühjalt ei maksa! Peate seda tegema tulise-
malt, energilisemalt!»

Apsaloni hääles kõlas närvlik tüdimus. See mees polnud nähtavasti harjunud, et näitlejad temaga vaidlevad. Mina tahtsin kangekaelselt asju selgeks rääkida ning otsisin uusi argumente.

«Nojaa... aga noor professor ei ole ju miitingul! Ta lihtsalt püüab oma ülemust ümber veenda. Noh, umbes nii, nagu mina praegu. Ma ei usu, et temasugune inimene, kes on endas kindel, elus nii käituks...»

«Vaadake, seltsimees Suursoo,» katkestas Apsalon mind leebelt ja isegi muigas. «Elus on palju teisiti kui laval. Lava tinglikkus näiteks nõuab meilt eredaid väljendusvahendeid!» Ta püüdis säilitada isalik-õpetlikku tooni, et niiviisi minu mõttekäiku alla, kuhugi lapsikule tasemele lüüa. Ma sain sellest väga hästi aru. Et mitte kollektiivi ees lolliks jääda, raiusin vastu:

«Ometi ei nõua lava tinglikkus valet!»

Nüüd vist arvas Apsalon, et diskussioon hakkab käima tema autoriteedi pihta, ning löikas üpris resolutselt:

«Lubage, et mina otsustan, mis on õige ja mis vale! Mina lavastan näidendit ja vastutan selle eest!»

Et mitte pilli lõhki ajada, pidin paratamatult natuke tagasi tõmbuma. Võtsin leplikku tooni.

«Muidugi, kuid osa loob ikkagi näitleja ja tema kannab kõigepealt vastutust selle eest. Mul on raske teha seda, mida ma ei usu!»

Nüüd tuli Apsalon laua tagant välja rambi äärde ning vahtis mind alt üles nagu imelooma.

«Mul pole võimalik oodata, kunas teie uskuma hakkate, mul on vaja tükki välja tuua! Kas tahate, et rahvas saalis haigutama hakkaks? Ma pean sellele loole elu sisse ajama!»

«Muidugi,» nõustusin mina, «kuid peale tulise pateetika on ka teine tee — leida täpne ülesanne, sellele vastav tegevus. Ausalt öelda arvan, et tervete vaatuste läbivuristamisest on vähe kasu, võiks katsetada olulisi stseene.»

Ma ei usu, et Apsalon mind ei mõistnud, ta oli ju ise vana näitleja, kellele enam AB-d lugeda poleks tasunud. Küllap pidas niisugust väljaastumist lavastajatöö kriitiks. Minu märkamist mööda kuulus see selles majas käibelt mahakantud mõistete hulka.

«Kuulge, te olete ju näitleja!» hüüatas Apsalon irooniaga. «Autor on andnud teile ülesande ja tegevuse. Peate selle ise täitma, kui kutseline näitleja tahate olla! Kolme nädalaga pole mul aega teiega stuudiotööd teha!»

Mees läks laua taha tagasi, istus, hakkas vahepeal kustunud piibuga tegelema. Arvas vist, et oli liiga teravaks läinud ning saatis lepituseks veel mõned laused lavale.

«Vaata, mis ma teile ütlen, seltsimees Suursoo. Te olete tulnud teisest kollektiivist ja harjunud võib-olla teisiti töötama, ma saan sellest aru. Kes teil keelab leida huvitavat lahendust? Ent pidage silmas, kollektiivsest loomingu ei tule meil enne välja, kui te pole aru saanud: meie teatril on oma pale, nimetatagu seda paatoseks, säraks või ülevuseks. Aga praegu teie oma halli lihtsusega, oma hingetu ratsionaalse mõtlemisega suretate ka teised ära. Ma olen kolmkümmend viis aastat teatrit teinud, ju ma ka ikka midagi tean.»

Mul polnud küll palju aimu teatritegemise eri vormidest (teadsin, et peale läbielamisteatri on olemas ka veel etendusteater), aga niipalju ma siiski jagasin, et ei saa hakata lavastama mingisugust eredat vormi taotlede, kui näitlejatel pole oskust end lihtsalt ja loomulikult väljendada. Ei saa rajada mingit etendusteatri, kui ei osata mõtestada tekstitagust ega anda hinnangut sündmustele, kui näidendit mängitakse otsesõnu nagu sõnaraamatut.

Kus on siis teatritöö tõde? Mis on üldse kunstitõde? Kõikjal, kogu maailmas vajatakse tõde, aga ikka pageb ta ära ja peidab end vastakate arvamuste rägaistikku. Alles kunagi hiljem, siis, kui aeg on juba oma kinnitava pitseri peale löönud, saab selgeks, kellel oli õigus. Kas meie riik siis ei vaja praegu tõde? Vajab! Aga millist? On see tõde, et viie aasta pärast valitseb meil küllus? Liha jätkub koormate viisi, maakera on mitmekordselt riidekangastesse mähitud (nagu kujutavad pargiteede äärde püstitatud suured plakatid). See on selge bluff, kui mitte rumalus. Viljarõugud lähevad põllul kasvama, seisavad lume all, peksmata, lehmadele tuleb talvel kuuseokkaid sööta, Linnainimestel pole millegagi tuba kütta. Et uskuda

kunstipäraselt maalitud plakateid, peab uskuma nõia-vitsa.

Muidugi peab rahvale sisendama optimismi, ent mitte valetama! Ja ka mina ei tohi laval seda teha! Miks ma pean õndsust teeskleva häälega osutama Stalini büsti poole? Nii läheb kontrollis paremini läbi! Seda teab Apsalon väga hästi ning ainult selle nimel ta pingutab. See üleva teatri jutt on puhas pettus, võib-olla ka enesepettus! Ta on endale kõverpeegli nina alla sättinud ning näeb sealt ennast uusromantikuna!

Vahest oleks pidanud Apsaloniga pärast proovi nelja silma all rääkima? Kui asja tema poolt küljest vaadata — ega niisuguse plakatliku näidendi juures psühholoogiaga ka midagi ära tee, sest seda tükis õieti polegi. Niisuguseid asju lihtsalt ei tohiks mängida.

Riks nuhkis välja pooleldi väljaehitatud pööningu ajahambast kõvasti näritud «Tondilossi» katuse all. «Tondilossiks» kutsuti linnapiiril seisvat majalobudikku. Kuigi see ehitis vaatas oma poolteisekorruseliste ärklitubadega naabritele kahe aknarea ning kõrge viilkatusega kõrgilt ülevalt alla, kõlas sõna «loss» üsna humoorikalt. Ainult, kas «lossil» ka midagi tontidega ühist on, seda ei teadnud Rikski täpselt. Võib-olla peeti silmas seda, et vanapere-mehe tütar oli end kunagi pööningutala külge üles riputanud. Peremees jättiski pööningukambrid välja ehitamata. Väikelinnas polnud tollal nii suurt korteripuudust, et keegi oleks riskinud elama asuda võrgutatud enesetapja rahutu vaimu naabrusesse. Pööningu halb kuulsus kestis edasi, katusealune seisis tänini tühi, kuigi mõned pesuköögidki eluruumideks kohandati.

Ehitusloa sain Elamute Valitsusest kergesti, see anti mulle koguni rõõmuga koos autokoormatäie laudadega. Lisaks lubati lahkelt krohvimate, kive, klaasi, naelu — ühesõnaga kõike, mis toa ehitamiseks vajalik. Ainult töömehed pidin ise leidma. Otsustasime siis esialgu Riksiga kahekesi peale hakata.

Pööninguakna külge kinnitasime plokiratta, sellele kõie — ning laudade ülesvinnamine läks lahti.

Riks osutus kaine peaga visaks töömeheks. Mõne lõunavahe ja õhtupimediku jooksul saime ehitusmaterjali üles. Jooksin jaamapuhvetisse, tõin pudeli madeirat. Istusime lauavirnale üritust sisse õnnistama. Klaasi meil polnud, kulistasime niisama pudelisuust. Otsustasin, et on paras

aeg selle mõnevõrra kummalise teatri kohta midagi täpsemat välja uurida.

«Kuule, vennas Riks,» pöördusin kaaslase poole, «võid sa mulle seletada, mis mees see Apsalon õieti on. Räägib mulle, et tema tegevat siin ülevat teatrit! Kui ma aga näitlejatelt tema kohta midagi pärin, on kõigil suu vett täis. Mulle vahitakse otsa nagu mõnele spioonile. Siin majas, paistab, ei usaldata üksteist.»

Riks kulistab veel punnsuutäie, võttis piparmündikommi peale ja muigas:

«Noh, muidugi, mina pole näitleja, mul pole karta, et osa ei anta või lahti lastakse, mina võin rääkida küll. Ma täpselt ei tea, kellele tuli pähe mõte teater just siia pörsakasvatajate linna tuua. Apsalon kiitleb, et see oli tema mõte — asukoht keset Eestimaad, rahvamaju, kus mängida, ümberringi kui palju. Kes näiteseltskonna komplekteeris, seda ma ka ei tea. Igatahes varsti paistis, et trupi koosseis mehele meelegärgi ei ole. Andekamad ja oma peaga mõtlevad näitlejad rääkisid talle vastu. Üks igavene hõõrumine käis kogu aeg. Üks lavastaja enne Lindat ja kaks näitlejat läksid omal soovil minema. Siis neljakümne kaheksandal kuulutati välja teatrireform ja Apsalon lõpetas lahkarvamised mõne suletõmbega. Raius nagu Aleksander Suur mõõgaga Gordioni sõlme läbi.»

«Noo,» imestasin mina, «kuidasmoodi siis?»

«See oli paganama peenikeselt välja mõeldud. Reformi kumu käis juba tükk aega. Arvata võis, et koondamine tuleb. Riik ei tahtnud enam teatritele nii palju juurde maksta. Kui käskkiri mõõdunud aastal päralt jõudis, läksidki kartused täide.

Apsalon, kavalpea, laiutas käsi: mina ei oska ega taha kedagi vallandada, otsustage ise! Võttis kätte ja kirjutas käskkirja, millega luges kogu personali vallandatuks. Enne oli muidugi soosikutega kokku leppinud, nood andsid jalamaid avaldused tööle tagasi võtta. Kes seda nii kärmesti ei taibanud, jäi ukse taha. Nii saidki korrapealt sikud lammastest eraldatud. Mis pärastine õiendamine enam aitas.»

«Aga seadus?» kahtlesin mina. «Kas see niisugust vigurit lubab?»

«Heldeke!» irvitas Riks. «Määruses muidugi niisugust asja ette polnud nähtud, aga keeldu polnud ka, nagu «Mikumärdi» sulane Juhan ütleb. Ning «Mikumärdit» tundis Apsalon hästi, ta ju mängis ise seal Jooramit.»

Pööning naksus tuule käes, otsekui hulguks pimeduses tõepoolest mõni õnnetu hing. Katusel kolises lahtine plekinurk. Kuuketas joonistas pööningupõrandale aknaruutude riste.

Riks kallutas pudelipõhja ülespoole ning jätkas.

«Nüüd need mustad lambad kannavad jälle kultuuri-ministeeriumis ette, et Apsalon töötas okupatsiooni ajal Landessender Revali juures ja lavastas kuuldemänge. Räägitakse, et keegi saatnud julgeolekusse ajalehest väljalõigatud pildi, kus Apsalon mingi delegatsiooni hulgas sakslaste kangelaskalmule pärga paneb. Võib-olla sellepärast ongi mehel pea nii pulki täis?»

«Kuidas siis niisugune tegelane ikkagi teatrijuhiks pääses?» imestasin mina uuesti.

«Eks see raadiotöö oli muidugi teada. Mina küll ei ole kuulnud, mis ta seal tegi, aga võib arvata, et kuuldemängud poliitikat ei puudutanud. Kust neid häid lavastajaid nii väga võtta on, iseäranis siia kolkasse. Apsalon ju staažikas pealinna näitleja. Kuulsin ükskord, kuidas ta näitlejate ees kiitles, kui menukalt läksid kolmekümne neljandal aastal tema lavastatud rahvatükid. Hea suuvärk on tal küll. Need mehed jälle, keda ta siit minema pukseeris, naersid, et Apsaloni meistertükid olid kolmandajärgulised labased jandid. Algul kui ta meile saadeti — vaatasin, päris ladna rahvamees, tehnilise personaliga sina peal. Kaks aastat tagasi sai ta rongis tüüfusetäilt hammustada, põdes rängalt plekilist soetõbe, käis korraks juba teises ilmas ära. Arstid tõid ellu tagasi. Tuli haiglast välja, pea üleni valge. Nüüd näib vahel nä imelik, kogu aeg hirmul, et kõik ihkavad tema kohta.»

«Arvad, et tõbi tegi mõistusele liiga?»

Riks raputas pead.

«Ei, hull ta pole! Ainult et sant iseloom lööb nüüd rohkem välja. Aina kordab: minu teater, mina teen teid tunnuks, mis teist ilma minuta saab! Temaga väga otse asju ajada ei maksa, tuleb silme ees ikka takka kiita. Sina ka ära torma, kui midagi ei meeldi, küll ta su nõrgad kohad üles otsib. Olen seda juba omal nahal tunda saanud — tahtis mu köögist välja visata. Julgesin arvata, et dekoratsioonikavand on rämps. Dekoraator juhtus olema Apsaloni sugulane. Pidin selle köögi pärast lunima nagu mõni tita!»

«No, pole viga,» lohutasin mina. «Ehitame siia korteri missugusel!»

Vastuseks kõlas pimedas luust ja lihast läbilõikav kräunatus.

«Kuradi kassid!» sülitas Riks.

Kolm nädalat sai täis. Mängisime vastuvõtukomisjonile kontrolletenduse maha. Koosistumine toimus sellessamas proovisaalis, kus asus mu igaõine kaaslane — biidermeier. Apsalon tõusis püsti, palus sõna võtta. Närveerisin kõvasti, kartsin pähesaamist. Uustulnukale pole see kuigi magus.

Rajooniraamatukogu juhataja Helene Kamarik alustas vurinal. Ta oli viiekümneandates aastates volüümikas daam, blondeeritud juuksed hoolega vesilaineid täis, erk-kollase pulloveri all pungitasid võimsad rinnad, sügava väljalõike kohal kuldketi otsas siras punane kivi. (Võib-olla pärandus, raamatukogus ju suurt ei teeni.) Ennäe, sõrmeküünedki lakitud. Põsed punetamas elujõust, aga sõrmes ainult kiviga ilusõrmus. Nojah, sõda! Eks see jätnud naisi hulgaviisi vallalisteks, nüüd aga... Saatusest muserdatud inimese muljet igatahes Kamarik ei jätnud.

Ta lõõritas üpris rõõmsa näoga:

«Teater on teinud ära suure töö «Uute inimeste» lavaletoomisel. Ma arvan, et näidendi idee — eesrindlike inimeste võitlus iganditega — on õigesti välja toodud. Näitlejate meisterlikkus on tänu lavastaja tublile tööle märkatavalt kasvanud. Eriti sügava sisseelamisega esitas oma osa Hedvig Pungla, keda me oleme juba varemgi näinud mitmes meelde jäävas rollis. Mõõduka koomikaga mängis seltsimees Tarm vana professorit. Ere satiirilise kuju on Padise Jelena. Seltsimees Käärsoni poolt loodud professori naine oli väga lopsakas ja eluline. Seltsimees Suursoo noore professori osas lõi raudse tahtejõuga, oma kodumaale piiritult andunud teadlase usutava kuju. Mehine ja energiline oli Tormila poolt loodud Valeri, soovida jättis ainult näitleja diktsioon. Lavastus on kindlaks samuks edasi loominguks töös. Teater väärrib, et talle rohkem tähelepanu pöörataks!»

Närvipinget andis järele, lõtvusin, mul hakkas koguni lõbus: «raudse tahtejõuga, oma kodumaale piiritult andunud». Näe, mis välja mõtles! Need on ju käibefraasid! Kriitik rääkis sellest, mis peaks olema, laval seda praegu küll välja ei paistvat.

Apsalon popsutas muheldes piipu ja koguni pilgutas mulle vandeseltslaslikult silma — näed nüüd, sõbrake,

kellel oli õigus! Ma ju tean, kuidas neile tuleb mängida. Teisena jagas tunnustust partei põllumajandusosakonna juhataja Parvei. Põllumajandusmees — teatrispetsialist! No miks ka mitte! Ainult et Riksi informatsiooni järgi oli see kiilaspäine onkel Apsaloni hea semu.

«Meie linn võib uhke olla, et tal on selline hea teater, kes jätab varju nii mõnegi suurema,» pöristas Parvei aeglaselt ja väarikalt. «Seltsimees Apsalon on osanud noortest, kes alles hiljaaegu harjutasid õpperühmas, kasvatada tõelised näitlejad. Tulemused oleksid kindlasti veelgi paremad, kui seltsimees Apsalon ei peaks oma energiat kulutama igasuguste kõrvaliste, kuid teatrile siiski väga oluliste küsimuste lahendamiseks. See on tingitud sellest, et Kunstide Valitsus pöörab liiga vähe tähelepanu perifeeriateatrile.»

Ja selles vaimus edasi.

Mis neile ometi sisse on läinud, mõtlesin mina seda jahvatamist kuulates. Aina kiidavad — autorit, lavastajat, mind. Maitse? Ei tahaks uskuda! Hirmutab neid salakaval mõiste — ideoloogia — ja kõik need tähtsad ja targad sõnad, mis saali paisatakse? Muidugi, nii «tähtis ja vajalik» tükk peab ometi rahva ette minema!

Kuid sõnad on ainult aur, kuhu tuum on peadpidi poodud!

Kui aga... Viimati on olustikutruu realism oma aja tõesti ära elanud? Koos uute, nõndanimetatud sotsialistliku realismi teostega peab ilmuma uus kaasaegne stiil. Akki Apsalon püüdleb tõepoolest sinna poole? Pagan võtaks, mine või lolliks! Kui nüüd plakateid ka suureks kunstiks peetakse, siis söön vana mütsi ära! Käigu nad praegu kõik ühte jalga, vaatame, kuhu see rivi lõpuks marsib!

Leidus siiski veel üks inimene, kes kahtles — agitpropagandaosakonna juhataja. Kiitku teised kas või tolm taga, tema sõnast olenes tüki saatust.

Kurnatud väljanägemisega hallipäine naisterahvas istus sellise näoga, nagu oleks ta sinepit söönud või valutaks tal kõht. Kõige järgi otsustades — range lõikega must kostüüm, valge pluus, rinnal ordenilint, tõsine eneseseõmbunud hoiak — võis arvata, et tegemist on vana parteitöötajaga, kes läbi teinud põrandaaluse kooli, tagala-teenistuse raskused, saanud kindlasti kõrge poliithariduse, kel on ka kunstiküsimustes kindlad vaated.

Ometi see elus karastunud naine kõhkles. Ei pruukinud

olla okultist või mõttelugeja, aga naise hallides silmades peegeldusid vastakad mõtted. Etendus polnud teda positiivses mõttes vist küll põrmugi erutanud. Kuid teiste kiidukõned surusid tema eriarvamused tagasi.

«Olen eelkõnelejatega üldiselt nõus. Lavastus on ideoloogiliselt põhiliselt õigesti lahendatud. Võib lubada esietendusele,» lausus ta kuivalt Apsalonile silma vaatamata.

Helesinises kleidis näitsik ajalehe juurest tegi hoolega märkmeid.

Esietendus! See näitlejate pidulik stardikäsklus oma siin teatris hoopis suuremat tähendust kui mu eelmise töökohas. Väikeses kodulinna asus suurlava, kuhil pääses mõni kord kuus. Trepid krägisid ebatavaliselt ägedalt ja õhk oli täis ärevust.

Tundsin end selles saginas võõralt. Hoolimata saadud kiitusest, närveerin. Läksin varakult lavale vana professori tuppa, et omaette mõtteid koguda.

Kõrge lavakarp ja kaua kütmata saal õhkusid vastiku kopituselõhna. Ahjudes visises tujutult niiske turvas.

Kõndisin veidrate, mitte mingisse ajastusse kuuluvat kaarakendega toaseinte vahel, vaatasin proovisaalis lavale kantud biidermeierit, kullatud rokokoolauakest ja teisi tuttavaid mööbliesemeid. (Küll see professor kokku kuhjanud segapudru mööblit!) Lavapõrand krägis nagu kõik põrandad majas, pragude vahelt puhus jäsk külmust. Pea kohal rippusid tolmunud kardina ja valgustid. Tõmbikute kõied jooksid üles kõrgele lavatorni pimedusse. Auklikuks rebitud horisondiriide taga seint ääres vedeles katkisi dekoratsioonitükke (küllap nendest hulgas ka «Neetud talu» omi), toolijalgu, puupakke. Põlvunud kedagi, kes oleks need ahju visanud ning maja kord korralikult soojaks kütnud. Amblikud olid koli aastat jooksul sidunud lugematute võrkudega. Tolm kogune päevast-päeva nagu näitlejalik rutiingi. Mingi vana laua kõle mahajäetus hiilis mu ümber.

Pikapeale hakkas kuulduma küllastajate hääli. Saaliuks avati, eesriided liikusid tuuletõmbuses. Aga siin ei kiirustatud, Apsalon pidas kinni akadeemilisest veerandtunnis.

Vaatepilud eesriides näitasid lõpuks umbes paarisada inimest. See oli siinse teatri kohta päris hea rahvahulk.

«Peaasi, ärge venitage!» andis Apsalon veel viimase soovitusena ja eesriide vändati lõginal kahele poole. Seisid külgakardinate vahel ja mu mõtted käisid rahutult. Kolle-

ktiivsusetunne sundis mind soovima parimat kordaminekut ja head vastuvõttu. Enesearmastus kiskus aga sinnapoole, ei läbikukkumine kinnitaks minu tõekspidamisi.

Kohe alguses kippus edu Apsaloni poole, ilmselt oli Apsalon osanud saalisistujate maitse kohase pudru keeta. Rahvas aina otsis naerukohti. Kolleegid, alustades Tarmi peegli ees järeleproovitud näoviguritest, kasutasid oma nippe. Minul ei jäänud muud üle, kui peletada kõik kahtlused, uskuda täielikus veendumuses oma avastusse ning võidelda tões ja vaimus selle eest. Kahjuks jätsid minu tulised monoloogid publiku külmaks. Ma lausa tundsin, kuidas sõnad plaksusid vastu seina, inimeste südameist mööda. Armastusstseenides vedas rohkem, seal aitas kõvasti mu lüüriline partner Hedvig. Tema pakutud valu-lik kannatus ning ülihell õrnus võttis härdamatel isegi vee silmist välja.

Ideede võitlusest ei tulnud midagi välja. Selle asemel nägi publik laval karja veidrikke ning melodramaatilist armastuslugu. Seegi rahuldas saali nähtavasti küllaldukselt, sest plaksutati tugevasti. Eesriide käis lõpus kolm korda kinni-lahti. Ei puudunud ka lilled, enamaltjaolt omade poolt lavale saadetud. Nägin neid bukette enne proovisaalis.

Ootasin biidermeieril esietenduse tähistamise peo algust. Sellist tähtsat sündmust, uue näitemängu lavale-tulekut juba pühitsema ei jäetud — nii siin kui ka igal pool mujal.

Kõige avaram ruum, teatri puutöökoda, oli muudetud peosaaliks. Pisut kerjuslik see interjäär küll välja nägi, see-eest aga täiesti originaalne. Õuelt dekoratsioonikuuri hõmarusest tassitud sohvad-kanapeed näitasid toonesep-padest läbiuuristatud kõveraid raugajalgu. Nukralt kõlku-sid narmendavad siidutid, kulunud samet heitis vaid vae-valist tuhmi helki. Umberringi seinte ääres riita laotud prussid-latid, akadeemik Timirjazevi kullatud raamis port-ree, komplekt liiduvabariikide lippe, plakat marssal Tito moodi mehega, kes, verine kirves käes, notib jugoslaav-laste päid. Sellele vanakraamikaupluse tagatuba meenu-tavale kolilaagrile andis õdusa sooja värvingu päratulaia oranži siidabažuuriga põrandalamp.

Riks sussitas kaminat, mis ei tahtnud kuidagi tõmmata. Kaunis glasuuritud lillornamentikaga härrandlik kamin tundis end töökojas võõrkehana, tõrkus otsekui protestiks. Esialgu tuli koldes visisevatest halgudest vaid kibedat

suitsu. Kuivi laaste süüteks jätkus, Riksi jonn jäi ikkagi peale.

Esietenduseks oli ka teine trupp ringreisilt koju lastud. Nüüd saalis teatri tütarlaste täiskomplekt ohetavana kõõgi ja töökoja vahet. Hilja lõõritas laulda.

Sain jutule Viiratsiga, «Vanemuises» alustanud ning vististi juba kõik väikelinnade teatrid läbi käinud vana-meistriga. Nagu tihti uljaste andekate näitlejatega juhtub, kiskus va hundijalavesi meest aina allapoole, kuni ta sat- tus siia, kus ta hädavaevu pinnal püsis. Viiratsi halli- ruudulise ülikonna kohta võis julgesti öelda — amortisee- runud, püksisäärte otsad koguni narmendasid, valge särk oli halvasti pestud, kuid punane ristlips laiutas uhkesti lõua all. Katkimurruunud ninaluu järgi võis oletada kuna- gist huvi poksispordi vastu, ent tegelikult olevat see juh- tunud purjuspäi trepist alla kukkudes.

Seekord tegid paar hinge alla visatud pitsi mehe jutu- kaks.

«Kuidas tunne on pärast tuleproovi?» päris ta mulle tuhmunud hõbeportsigarist paberossi pakkudes.

«Noh, umbes nii nagu laskuril, kes kümne asemel märk- laua äärde on põmmutanud,» tunnistasin mina, salamisi portsigari graveeringuid uurides: «Lavastajale Käsitöö- liste Seltsi näiteringilt. 1937. a.»

«Ära muretse,» lohutas Viirats. «Päris mööda ju ei läi- nud! Märklaud ka na udune!»

«Noh, kui avameelne olla,» ma kogusin julgust, «siis pehmelt öeldes udune. Kaarel Irdi terminoloogia järgi möga kolme g-ga — Möggga!»

«Ikkagi nõukogude näidend, tänapäeva teema!» muhe- les Viirats, jättes mulle kaksipidi mõistmise võimaluse.

«Teema võib ju olla, aga tänapäeva eluhinge ju pole,» jätkasin mina ühemõtteliselt, kuigi sain aru, et Viiratsit eriti veenda pole vajadust. «Niisuguse näitemängu kirju- tamine on nagu krati loomine. Pannakse käepärast ole- vast tühjast-tähjast kokku, tuleb välja üsna mõistliku olendi moodi. Kui aga teater talle eluõhu sisse puhub, siis ei tea veel, kellele kallale kargab, kellelt teatrisse- tuleku himu ära võtab.»

«Kratt!» naeris Viirats. «Sina mõtled — kratt! Küll sa varsti lehest loed — uus edusamm, loominguline võit ja nii edasilt»

«Aga mis kasu meil sellest on, mis kasu saab lugeja?»

Või mis peab mõtlema vaataja, kel omal ka silmad peas?» lahtsin mina õige ägedalt teada.

«Kasu?» mõtles Viirats järele. «Mis kasu sellestki oleks, kui mõni kibe kriitik kirjutaks meist hävitavaid artikleid? Tuleks ju siis teatriuksed kinni panna, otsida eeldustega noori inimesi, need mõneks aastaks kooli saata ja alles siis teatrit tegema hakata. Kuhu vahepeal linnarahval peale restorani ning õlleputkade minna oleks? Kehvgi tea- ter loob mingisuguse kultuurilise elevuse.»

«Paistab, et elevus on üsna pisike!»

«Nojah,» täiendas Viirats. «Täissaali toob selles linnas kokku tsirkus või operett. Suur osa linnarahvast on hiljuti maale selja pööranud põrsakasvatajad. Maja, aiamaalapp, loomad, kõrge tara ümber, hullem kui väikekodanlased, lausa pisikesed potipõllumehed! Selline kiht pole kunagi teab kui palju teatris käinud. Nende pärast laseb Apsalon klassikute tegelased kõigi tiitlitega kuulutustele trükkida: mõisnik see ja see, krahv see ja too. Ehk tõmbab!»

«Aga tarade taga kasvavad ju lapsed ja kipuvad sealt välja!» Ma läksin uuesti hasarti. «Neid me ainuüksi krah- vide ja vürstidega toita ei saa ja ka selline puid, mida me teisejärguliste tänapäevatükkidega sisse söödame, jätab neid nälga!»

See jutt käis meil sordiini all. Öeldakse ju, et ka sein- tel on kõrvad.

Vahepeal oli naispere toimetustega valmis saanud. Põrandavaibale laotatud afiššidel uhkeldasid säravad kohvitassid, võileivataldrikud, pirakas pappmassist lille- vaaski seisis pilkupüüdvalt keskel. Ümberringi lebavad kirevad padjad (kust neid selline igavene hulk välja kou- giti?) lõhnasid kopituse järele. Suitski hõljus rahumeel- selt üles korstnasse.

Aknapoolse seina ääres reas istus tosin õrnema poole esindajat. Oleks nagu teatri naispere, aga mingist nooren- damise-kaunistamisemasinast läbi käinud. Mõnda ei tund- nud järsku äragi. Ainult Hilja oli ikka endasugune, seljas valge pluus ja must seelik ning näol nii õnnelik naeratus, nagu tooksin talle sõnumi loterii peavõidust. Madam Saal uues pikas elektrisinises kleidis, rinnal uhke tehistroos, kamandas töökoja taha vahekotta suitsetama kogunenud mehed lagedale.

Natuke aega nõutust, mõned teravmeelsused, madam Saali energilised hõiked: «Kirju rida, mehed, kirju rida!», siis vallatut tõuklemist, näpistamist, kilkeid ning maandu-

sime põrandale patjadele, kes poolküliti, kes rätsepaistes või põlvili. Ainult Apsalon võttis istet suures punase same-tiga ületõmmatud tugitoolis nagu troonil.

Taldrikute vahele ilmus suur kandiline vanaaegne pudel. Selle maandas sinna salapäraselt muheldes peremees ise.

«Suure vaeva nägijate terviseks!» ütles Apsalon esimese toosti.

«Lavastaja terviseks!» sekundeeris Loreida.

Parukate pesemisest säästetud teatripiiritusest tembitud jook jättis suhu vastiku kõrvalmaitse, kargas aga kavala Bakchose kombel kohe kõvasti latva.

Jutt, naer pääsesid valla nagu survekatlast ja kandusid elulustina mööda ruumi laiali, varjutades mured, vare-med, oma jõuguga ringiluusiva Hirmsa Jaani, koope-ratiivide röövimise ja kallaletungid pimedatel kõrval-tänavatel. Portfellidest ja mantlitaskutest sigines taldri-kute vahele ridamisi mitmevärvilisi pudeleid.

Minu vasakul käel istus pisike Hilja, paremal pool pronksjuustega iludus Lia — lausa Nofretete (oletasin, et Nofretetel võisid olla just sellised juuksed). Otse vastas aga külitas patjadel madam Saal ise ja vaatas mind üksi-silmi — nagu mulle näis — mõotva, kaaluva või hindava pilguga. Lõke pani ta pupillid punakalt helkima. Kass, leopard, ilves? Eks me kipu ikka naisi võrdlema igasuguste elukatega. Tema puhul tundus nii, et kena pehme nurruv ilves küll, kuid mine tea, äkki küünistab. Tark, selle sõna paremas mõttes, polnud ta kindlasti, kaval küll. Tähtsa ilmega sekeldava naisjuhi kommete hulgast löid vahete-vahel välja kunagise koorekihi menudaami maneerid. Püüdsin hoolega pidada silmas oma esimese lavastaja Kallaku juhtnööre — jälgige kõikjal inimesi, kuidas nad käituvad, katsuge ära arvata nende iseloomujooni. Peale selle, et Linda oli minu administratiivne kui ka loomin-guline juht, mõjutas ta mind veel, kuidas öelda, mingi ürgnaiseliku joonega — lihtsamalt öeldes, ta tekitas iha-raid mõtteid.

Keegi polnud enam oma harilikku nägu. Hoopis eris-kummalised mõtted ja tunded levisid õhus. Sõnade taga hõõgus midagi punast ja kuuma, elujanu ning rõõmu-otsingu teravalõhnalist hoovust. Üldisest jutuvadast suut-sin eraldada üksikuid repliike:

«Pange suhkrut, selle pärast pole järjekorras seistud, teatrile eraldati iga inimese peale pool kilo,» selgitas sale sekretärineiu peenikese kilava häälega.

«Juba Brandes ütles, et kui publik taipab, et teda tahe-takse õpetada, siis ta üldse teatrisse ei tule!» hoiatas Vii-rats. Mehel oli juba kõva hoog sees, ta vehkis kahvliga nagu kaardikepiga.

«Elle maeti julgeolekuülemat, kelle bandiidid maha lasksid. Küll oli palju rahvast koos!» püüdis nooruke õmb-lejanna vahele poetada.

«Teater peaks rahvale üldse prii olema. Selle asemel võiks võtta väikest kultuurmaksu,» summutas eelmise hääle administraator Ehasalu bariton.

«Tuleks korraldada rohkem kontsertkavasid,» õpetas raamatupidaja, tüse naisterahvas.

«Võiks proovida ka loteriid, aamoriposti ning õnne-õngitsemist,» lisas Hedvig oma tavalisel õrnal laulval toonil.

«Kurat, kas me oleme teater või tivoliaed!» möirgas Viirats üle kõigi.

Apsalon kurtis väsimust ja peavalu ning lahkus. Linda saatis teda välisukseni. Tagasi lävele ilmudes tegi ta Ojarannale mingeid leppemärke. Too tõusis vastumeel-selt. Ilmselt oli noormehel kahju end lahti rebida kenake-vest pruunisilmsest õmblejaneist, kes talle parajasti oma punahuulte vahelt šokolaadi pakkus. Tüdruk mossitas ja kukkus naabrinnale midagi elavalt kõrva sosistama. Too kihistas naerda, otsekui oleks naaber teda mõnest õrnast kohast kōditanud. Ojarand tuli varsti tagasi, kena õmb-lejanna pööras talle aga selja ja löi klaasi kokku vägi-lase Tolliga.

Uritati ringlaulu. «Oh, armas Ilmar, laula sa, laula sa...» üürgasid kõik.

Tormila kõhatas hääle puhtaks ja alustas.

«Külm oled sa põhja valge nai...ne...» Nähtavasti tema lemmiklaul, teised löid kaasa.

Meie, piirikaitserügemendi soldatid, laulsime seda popu-laarset laulu külmadel talveõhtutel Pihkva järve ääres, kui taevas sirasid tähed ning silmapiiril helendasid tras-seerivate mürskude lennukaared. Meie südamed hārdusid, tagalasse jäänud tüdrukute blondide või ruugete soengute ümber ilmusid lumeräitsakatest kootud helendavad oreoo-lid, vankumatu truuduse fluidum voolas meisse nende juba ununema kippuvatest silmadest. Arvatavasti töötasid pal-jud meist sel momendil parajal silmapilgul püssiotsad pöörata ülbete sakslaste poole, kes julgesid panna käti meie põhjala tüdrukute piha ümber. Et see ka tüdrukutele

võis meeldida, seda me muidugi siis ei tahtnud uskuda.

Piilusid oma naabreid ja mõtlesin, et Hilja võinuks küll olla selle laulu viisistajale muusaks. Naerata, aga siiski tagasihoidlik, külm võib-olla mitte, ei tea, aga karge küll, eriti kui võrrelda teda selle idamaise kuningatariga sarnaneva Liaga, kelle leekivalt lainetavate juuste varjust välkusid sama tulised pilgud. Kogu tema olemus, kogu keha oli pidevas liikumises. Kingad juba jalast minema visatud, siputas oma ilusaid sääri siia-sinna. Kord olid need isegi juba minu põlvedel.

Peagi jõudis laulujärg minuni. Valisin Sarah Leanderi filmist kunagi kuulnud «Kui õrnalt läbi öö kõlab tango notturno...». Suur laulumees ma polnud, aga viisi pidasin. Püüdsin hoolega oma laulu hingestada, et Hiljale meeldida. Tema ütleski suure mõnuga mu esinemise lõpule viia.

Kui hõigati Liat, kõlasid saalist parajasti idamaise meloodia nukralt venivad vilepillihelid ja trummide sugeeriv rütm. Neiu kargas äkitselt püsti ja hakkas improviseerima mingi india rahvatantsu laadis... Pikk punases kleidis vilajas keha siugles sujuvalt, sõrmedki võtsid kindlaid kujundeid, nagu seda teevad India või Birma templitantsijad. Tõmmu nägu kuldse juuksepilve raamistuses, kaugusse vaatav ekstaasis pilk, kõik see tegi tüdruku võõrapäraseks. Ta tantsis üha hoogsamalt ja ennastunustavamalt, hüppas üles kušetile ja esines seal tõepoolest nagu mingi bajadeer.

Siis sööstis Viirats kušeti ette ja hakkas samuti hõõritama mingit kõhutantsu. Tema järel veel keegi, siis kõik teised ja tagatipuks ka mina. Me kõik väänlesime, nii kuidas keegi oskas, ümber diivani, millel Lia oma ülespiitsutatavat tantsu lõi...

Töökoda täitus vehklevaist kätest ja jalgadest, põrand mütsus, klaasid klirisesid. Keegi lülitas elektri välja. Jäid ainult kaminapaistest seinale projitseeritud varjud, hingeldamine ja kummalised hõiked. Ma ei kuulnud enam raadiot, tundsin end muutuvat mingi müstilise tantsutrupi liikmeks, kes peab täitma rituaali. Otsekui lummus kihutas mind takka. Ma tõstsin kedagi, see oli vist kuumusest hõõguv Hilja. Siis oli mu käte vahel madam Linda, tema pingul rinnad surusid mind nagu kaks kummipalli.

«Noormees, hoidke mind tugevasti,» sosistas ta mulle. «muidu kaon teil käte vahelt ära!»

«Oo, armas proua, kuidas ma seda võin,» sosistasin

mina vastu. «Kuidas ma seda võin, mõtlete veel teab midagi!»

«Ah, kuniks elu!» Proua unustas isegi sosistamise. «Näe, aastad aina lippavad! Ma ei meeldi teile, olen juba vana-eit! Jah?» Proua oli ilmselt purjus.

«Ei, no sugugi mitte, vastupidi!» tõrjusin mina.

«Näete, Apsalon läks minema. Kas mind pärast koju saadate? Tänavad on nii pimedad, ma kardan,» sosistas ta uuesti.

«Muidugi, kui vaja, võin ju saata,» kinnitasin mina.

Kui kõik viimaks kurnatuina ja higistena summas patjadele langesid, tekkis suur külakuhi, täis rabelevaid käsi-jalgu, naerurõkatusi ja kilkeid. Andis päris välja rabelda. Suures valguses võis selline elav hunnik päris veider välja näha.

«See trall väsitab mu ära,» ohkas Hilja vabandavalt naeratades. «Oi kui palju kell juba on! Peab koju minema.»

«Ma saadan sind,» ruttasin ütlema.

«Pole mõtet,» tõrjus Hilja. «Mina pimedust ei kardagi!»

Kas tüdruk tõesti kuulis minu ja direktori loba?

«Siiski, ma saadan sind. Mine tea, mis võib öösel juhtuda,» laususin kiirustades vastu.

Aitasin tütarlapsele mantli selga.

Oli kõle talvine öö. Vanad majad kõõritasid meid umbusklikult kõrgete okastraadiga ääristatud tarade tagant. Tuul vuhistas raagus puude võrades, kolistas luuke ja kääksutas ripakile vajunud väravaid. Ei ühtki inimhinge ega tulesilma. Linnarahvas oli sulgunud oma kodadesse riivide ja lukkude taha.

Käisime harjumusepärast keset sõiduteed, sest pimedad väravaalused ei äratanud öösi usaldust.

Joodu lõi värskes õhus veel rohkem pähe, jalad takerdusid auklikul munakiviteel. Iga kord kui komistasin, tundsin käel Hilja õla tugevat survet. Tütarlapse kaenlaalune kuumus, soojus liikus käsivart mööda üles, tiirutas südame ümber, kumises peas.

Ammu see oli, kui ma kõval naril unetult vaevlesin, igatsedes raasukese soojuse ja õnne järele... Seljataga oli kümme tundi tinaja maa raiumist, paekivilaadimist. Aga und ei tulnud. Nägin tütarlapse, keda kunagi tundsin, aina paljastena. Embasin ja hellitasin neid mõttes, tundsin otse füüsiliselt käe all nende imepärast, ainult naisele omast nahka, see lausa põletas närve. Lõdisesin, vähkre-

sin. Suikusin alles vastu hommikut keset erootilisi unenägusid... Päeval oli kergem. Andsin tööle pihta, tegin seda raevukalt nagu mõni lihasuretaja pühak, ometi tuli igatsus öösel jälle.

Sellistel öödel mõtlesin: oleks mul vaid naine, ükskõik kui tavaline, peaasi et heasüdamlik! Võiksin elada temaga õnnelikult mistahes kolgas, kas või maailma äärel! Miks ma siis nüüd vabaduses olen aina otsinud ja valinud? Midagi on ikka puudu jäänud.

Ning äkitselt, keset Pargi tänava pärnaallee tundsin, et see salapärase midagi kisub mind vastupandamatult kooliplikaliku Hilja poole.

Iga sammuga kasvas pigistus kurgus, jalgadesse vajus jõuetus.

«Täna öösel on õhk kuidagi eriline,» laususin käheda häälega.

«Kevad läheneb,» vastas Hilja.

«Nüüd jälle minus tõstavad pääd igirahutuse suured rõõmud, nüüd voolavaks veeks sulatavad jää taliharja sügavad sõõmud,» deklameerisin mina, sest omast tarkusest midagi öelda ei osanud. Võib-olla tahtsin ka natuke oma luuleteadmistega hoobelda.

Hilja vaikus.

Kusagil teises ilmaotsas kolksatas kirikutorni kella pooltunnilööök. Seisatasin lumme tallatud kitsal rajal ning pöörasin Hilja enda vastu.

«Mis on?» küsis too võõra häälega.

«Ma ei saa enam oma südamest jagu, kuuled, kuidas see rabeleb?» sosistasin mina.

Hilja sosinal vastu:

«All pumbajaamas mütsub üks mootor ja kuuseladvas sabistab vares.»

Mina:

«See tuleb sinust, su käest, su külje puudutusest. Kogu tee tungis soojus sinu käest mu mõtetesse.»

Hilja kohendas salli mu kaela ümber. Kummardusin. Hilja turtsatas naerma.

«Vabandust, mister, te haisete puskari järele,» ja putkas vudinal mäest alla. Mina järele.

Hilja kodutrepil varikatuse all jäime seisma. Plekkputkas undas transformaator. Traadi küljes kiikuv elektrikilgus viskas meile vahetevahel küpli alt valgusevihke — valgus-pimedus, valgus-pimedus. Hilja talvemütsi vari ja juuksetukk varjasid ta lauba ning silmad. Valgusevihus

helendas vaid pisike ülespoole vaatav ninaots, huuled ja väikese punaka armiga lõug.

Tihke külmade-kuumade hoovustega õhk ümbritses mind. See justkui polekski olnud õhk vaid vesi, mis kõigutas mind vettinud puutüvena. Pidin tugipostist kinni hoidma.

Esimesena hakkas rääkima Hilja.

«Ongi möödas sinu esimene esietendus. Aitäh sulle, et mind julgestasid. Pidu kindlasti veel käib. Sind oodatakse.»

«See rahutu valgus veikleb su näol. Hilja, ma vaatan ainult su huuli ja ma ei oska mõelda praegu midagi muud,» tunnistasin mina.

«On öö, valgus veikleb ja me oleme pisut purjus,» vastas Hilja. Ta hambad plagisesid.

Mul tekkis kange tahtmine öelda midagi tavatut, mõista anda mind vallanud puhangust.

«Milliste demonite looming sa oled, tüdruk? Sa teed mu rahutuks. Mõtted kiusavad mind, mu soovid rabelevad nagu see lamp traadil. Ülehomme sõidan ringreisile ja ei näe sind nädalaid.»

«Ma olen hoopiski rumal maaplika,» vastas Hilja. (Ta justkui vabandas, et ei suuda minu õhinaga kaasa minna.) «Ma mõtlen nii nagu kõik lihtsad tüdrukud: ma ei tunne ju teda üldse, võib-olla laulab ta kõikidele tüdrukutele oma rahutust hingest. Nii või teisiti, tuppä kutsuda ma sind nagunii ei saa. Mul on kuri perenaine. Astu päeval sisse! Head ööd!»

Ning läinud ta oligi.

Sammusin aeglaselt teatrimaja poole. Vist pakkusin üle? Kas tõesti oli elukutse mulle midagi võõrast peale surunud? Ma ju mängisin kedagi! Purjus inimese suus muutub niisugune jutt tõepoolest kahtlaseks!

Õnneks olid pidulised teatrimajast juba laiali läinud ja ma sain rahulikult biidermeierile pikali visata.

Selle Hiljakese võiks tõepoolest naiseks võtta... Enne pean toa valmis saama...

Nende mõtetega jäin magama.

Saime Riksiga just oma kesise hommikueine lõpetatud (tegelikult näitas kell juba lõunatunde, majas valitses puhkepäevane rahu), kui kõõki vuhises koos karge õhu ja magusa lõhnaõlipilvega direktor Linda Saal.

«Jõudu, poisid!» tervitas ta meid rõõmsalt. «Suursoo, mul on teile häid uudiseid.» Ja ta viskas lauale värsked ajalehed. «Kui läbi olete lugenud, tulge minu kabinetti.»

Kohaliku «Tööraha Lipu» mehed tegutsesid väga operatiivselt. Nähtavasti oli artikkel «Selle aasta esimene esietendus» kirja pandud juba peale kontrolletendust ning esietenduse õhtul kohe trükimasinasse lastud.

«Lavale toodi V. Golberi 3-vaatüseline näidend «Uued inimesed», mis on üks paremaid Suure Isamaasõja järgset aega käsitlevaid nõukogulikke näidendeid. Autori õige ideoloogiline käsitlus ja lavaline tõlgitsus ning näitlejate harmooniline kokkumäng — kõik need suured ja vastutusrikkad ülesanded — lahendati täie õnnestumisega ja sisseelamisega... Anda ainult kuue tegelasega nii haarav teatrielamus, on tõsine edu. Suured teened on siin näidendi lavastajal, teatri kunstilisel juhil Kaivo Apsalonil, kes väsimatu tööga tagas etenduse täie nauditavuse.»

Kiita said parajal määral kõik osalised. Minu noore professori kohta aga öeldi: «Tema sirgjoonelisust, ennast-salgavust ning rangelt nõukogulikku mõtlemisviisi suutis Lembit Suursoo veenvalt edasi anda.»

Kokkuvõttes kinnitati:

«Võib loota, et «Uued inimesed» kujuneb meie linna ja rajooni töötajatele üheks kandvamaks lavastuseks uue aasta algul.»

Mul oli nüüd täielik alus pidada end täisvereliseks nõukogude lava kangelaskujude mängijaks. Poleks ime, kui eesti teatrite lavastajad üksteise võidu minu järele tormi jooksmas hakkavad. Ainult et... kuulsin selja tagant Mark Twaini pilkavat naeru. Tegelikult ei naernud küll Mark Twain, vaid Riks, kes üle minu öla ajalehte piilus.

«Noh, kangelane, kas nüüd aetakse meie saal lõhki või?»

Bürooneiu viibisid lõunal. Linda Saal istus kabinetis üksi, nägi välja värske ja elurõõmus. Tahtmatult kippus mu pilk pluusi avara väljalõike poole. See naine lausa pakatas elujõust ning energiast.

«Istuge, Suursoo,» osutas direktor kirjutuslaua otsa asetatud toolile.

«Täna!»

«Te vist ei suitseta, mina ka mitte. Seetõttu lubage, et pakun teile klaas veini kordamineku puhul!»

Proua võttis kapist pudeli ja kaks kristallklaasi.

«Kui lubate, siis sinu terviseks!»

«Palun, teie terviseks!»

«Miks nii? Ütle mulle julgesti sina, oleme ju kolleegid!»

Klaasid klirisesid kokku.

Sain direktori julgustusest hoogu juurde, mõtlesin, kui juba, siis juba...

«Kui see on sinasõpruse joomine, siis kombekohaselt peaksin sind ka suudlema,» laususin klaasi kõrvale pannes.

Sõnalausumata lähendas Linda mulle oma näo. Tahtsin teda tagasihoidlikult põsele musitada, proua direktor võis rohkemat jultumuseks pidada. Üllatuseks otsis Linda ise mu huuled üles. Ta pakkus oma suudlusi nii ahne kirega, otsekui oleksin juba tema armuke. Alul lõi familiarsusegi piire ületav armastusväärus mu lausa uimaseks. Sellistes vallatustes kogenud partneri andumus kaotas aga sedamaid meie senise vahe. Unustasin, et tegemist on ikkagi teatrijuhi naisega, läksin lausa põlema ega pannud tähelegi, kui olin käe seltsimees direktori pehmele rinnale asetanud.

Välisuks kõlksatas. Tõmbusime ehmunult teineteisest eemale. Kuulatasime pingsas ootuses. Sammud suundusid trepist üles kultuurimaja kantseleisse. Puhkesime kergendatult naerma.

«Sõpruse kinnituseks veel üks klaasike,» pakkus proua.

Tühjendasime ka selle heleda kõlina ja sõbralike naeratuste saatel.

«Nii, Lembit,» jätkas proua Linda energiliselt, «mul on sulle veel üks hea sõnum. Sain majavalitsuses pottsepa suhtes kaubale. Ta hakkab juba homme pihta. Nii et kui reisilt tagasi tulete, on sul juba pliit ja soemüür sees. Ka uks pannakse ette. Küttekontor lubas turvast. Teatrist võid esialgu välivoodi saada. Kui kaugele tööjärjega oled jõudnud?»

«Hakkasime Riksiga põrandat lööma.»

«Lähme vaatame, kuidas seal välja näeb.»

Aitasin prouale kasuka selga.

Seisime kõrvuti minu uue kodu kaarakna ees ja vaatasime alla talviselt raagus aedade ning suitsevate korstnate poole. Linda oli mul usalduslikult kaenla alt kinni võtnud.

«Kas saatsid eile Hilja ilusasti koju?» küsis ta nagu möödaminnes.

«Jah,» vastasin napsõnaliselt.

«Ta meeldib sulle?» See küsimus tuli juba koos uuriva kõrvalpilguga.

«Hilja on tore tüdruk,» põiklesin mina.

«Väga meeldib?» pinnis proua.

«Kuidas seda nüüd öelda...» Selline ülekuulamine ei meeldinud mulle põrmugi.

«Sul ei tule temaga midagi välja!» kinnitas proua kategooriliselt.

«Kuidas... misasi... miks?» pärsin arusaamatuses.

«Üldse, kõik!» kinnitas proua. «Ta on haigel!»

«Kuidas?» imestasin mina. «Nii elurõõmus, energiline tütarlaps?»

«Jah, väliselt küll. Surmahaigust tal muidugi ei ole. Kuid ikkagi võib see halvasti lõppeda. Hilja ei tohi sünnitada! Aga sina pole ju enam mingi platooniliselt armastav koolipoiss. Sa oled kahekümne seitsme aastane, eks?»

«Jah, seda küll,» noogutasin mina.

«Sulle võib tunduda, et ma praegu intrigeerin või laiman kadedusest. Kõik on sulatõsi! Olen ju siin tüdrukutele pooleldi ema eest.»

«Teda saab ju ometi terveks ravida?» küsisin lootusrikkalt.

«See polegi nagu päris haigus, tuleb verest — iseäralikust verest, mis ei klapi teise verega kokku,» seletas proua vastutahtmist. Pöördus siis minu vastu, vaatas anuvalt otsa ja jätkas. «Jumalukene, sa läksid ju nii ähmi täis, otsekui sõltuks Hiljast sinu eluõnn. Ütlen sulle kindlalt, abielus pole midagi tähtsamat kui terve naine ja mees! Mina olen mehe seaduslik naine. See tähendab umbes seda, et sul ei tohi olla teisi jumalaid — tähendab mehi — ühe kõrval! Aga Apsalon oli juba surnud mees, ta toodi teisest ilmast tagasi. Tüüfusetäi hammustas rongis. Pärast haigust pole ta enam mees, ta polnud seda oieti ennegi. Nüüd pole tal enam tahtmistki, ikkagi kuuekümne ligi. Mina aga olen alles neljakümne viie aastane. Sinuga võrreldes muidugi vanaeit! Arvan, et oled aumees, ei kasuta minu usaldust kurjasti. Kas sa mõtled, et minusugune naine, kes on aastate ja kuude viisi ilma meheta, ei või peast segaseks minna? Nii segaseks, et laob alles majja tulnud noormehele kõik südame pealt välja!»

Oleksin pidanud nüüd prouale ütlema, et ka temaga ei tule mul midagi välja, kuigi ma mõistan olukorda ja mul on temast kahju. Homme on poolel linnal seegi teada, kuidas me täna koos siia tulime. Ja ma ei taha Apsaloniga suhteid veelgi keerulisemaks ajada. Juba praegu vaatab mees mind nii, nagu kannaksin põuetaskus haisupommi, mida parajal ajal tema kontoris paisata. Hilja saaks kinnitust, et olengi tühipaljas lõõritaja.

Ometi ei öelnud ma midagi. Mu kaaslaste silmist peegeldus meretäis kaasakiskuvat meeleust, mis vägevate lainetena mattis enda alla minus päästajava rüütellikkuse (olla üheaainsa kauni neiu kindel ja vapper austaja) kui ka argipäevase ettevaatuse ülemuse suhtes.

Vaatasin Lindat piibli Aadamana, kelle poole madu sirutab keelatud üleküpsenud puuvilja, ise ühemõtteliselt sosistades: «Loobumusest otsigem oma õnne alles siis, kui pole enam võimalik leida teda mujalt!»

Käed, mis mõistlikkusele enam ei kuuletunud, nõõpisisid proua kasukahõlmad lahti. Haarasin tal kõvasti piha ümbert kinni ning suudlesin enda ning tema hingetuks.

See suutmatu mehe naine oleks saanud seekord oma tahtmise, kuid toal polnud veel ust.

Kusagil on öeldud, et naist luues andis jumal talle ainult pool hinge ning teise poole pani kurat juurde. Ei tea paljudest peitub kuratlikku pärandust naiste hinges üldse. Linda igatahes paistis olevat võimeline sürpriisideks, mida väikelinnas seltskonnadaamade suure patu hulka arvatakse.

Pärast tema lahkumist keerles mu erutatud närvirakkudes hulgana õndsaid kujutluspilte. Hakkasin arvestama päevi, mil võiksin oma toaukse juba lukku keerata.

Sellises meeolus polnud muidugi mõistlik Hilja poole minna. Riputasin odööri järgi lõhnava mantli ning pint-saku aampalgi külge tuulduma ning hakkasin põrandalaudu kohale sättima.

Talv pani kevadele kõvasti vastu. Kui «Kiisu» (see tähendab teatri väike autobuss) linnast välja maanteele keeras, hakkas veel tuiskama. Üle tee lendasid hallid lumekeerised, mida tuul väljadelt kaasa haaras. Kümneendal kilomeetril takerdusid rattad juba lumeluidettesse. Nüüd liikusime edasi kaevates ja lükates. Kui me jõud üles ütles, otsisime edasipääsu põllul, kus lumekord õhem. Lumeredelitest tehti kraavidele sildu ja «Kiisu» roomas kaameli kombel küljelt küljele kõikudes üle kartulivagude ning pildus seljatugedest kramplikult kinni hoidvaid näitlejaid vastu lage. Pärast seitsmetunnist ristlemist mööda põlde, laiu ja kitsaid teid, võitlesime end lõpuks välja pisikese külakoolimajani. Juhataja seisis kogu perega trepil, tervitas ja avaldas igati oma heameelt. Ta oleks meeleldi kõnegi pidanud selle ajaloolise sündmuse, esimese kutselise teatri saabumise puhul, ent

sipelgatena pampe tassivad näitlejad ei andnud talle selleks mahti. Ohtu oli ligidale hiilinud ja pidu pidi varsti peale algama.

Pikliku klassitoa tagumises seinas ahju kõrval seisis nelja prussi peal tilluke platvorm — sammu neli pikuti, kolm laiuti. Kätt sirutades võis vabalt lage puudutada.

Istusime lahtilöödud magamisnaride servadel, sirutasime peegleid keset tuba rippuva petrooleumilambi poole (tuul oli elektriposti pikali ajanud) ja määrisime karbiketest grimmi näole. Käed käisid kärmelt, püüdsime kõigest väest väljakuulutatud ajaks hakkama saada. Asjata pingutasime — koridoris hulkus ringi vaid paar koolipoissi. Aegapidi inimesi ikka kogunes, kõlistasime kolm korda suurt vaskset koolikella ja sikutasime vaheriide kahele poole.

Saalisistujad nägid viletsa laua ja paari tooliga sisustatud tuba, mis pidi kujutama vana professori väikekodanlikku korterit. (Rokokoolauake ja stiilsed toolid puhkasid kenasti teatri proovisaalis.)

Gaasilambi külmalt kiirgavasse valgusvoogu ilmusid eredalt grimmitud nägudega näitlejad ja hakkasid vaidlema. Ent jutust rohkem meeldisid rahvale viperused, mis näitlejatega järjepanu juhtusid. Algas sellega, et Pungla jäi kontsapidi põrandaprakku kinni. Noor professor pidi armsama kinga põrandast välja sikutama. Padise tormas hoogsalt lavale, lehviv mantlihõlm takerdus kusagile naela taha ja rebenes sirinal lõhki. Tormila ei arvestanud oma pikkust, tuli liiga lava servale ja gaasilamp tokssas tal vormimütsi peast saali. Pisike tüdrukutirts pistis nina üle madala lavaserva ja tiris mind püksisäärest.

Saalis naerdi tublisti. Saades sellest ergutust, panid Tarm, Käärson ja Tormila juurde ja improviseerisid tont teab mida. Minul polnud lavaportaalis juhtide büste, millega kontakteeruda, seepärast osutasin saali seintele paigutatud piltidele. Kuna seal rippus ka teisi riigitegelasi, siis lisasin igaks juhuks omaltpoolt mõned nimed juurde. Tarm, kellele ma õpetussõnu ladusin, aina keeras pead seinte poole ning pool saalitäit rahvast keeras temaga kaasa.

Läksin isegi nii hoogu, et musutasin oma pruuti ettenähtust tublisti kauem ning otse huultele. Hedvig jäi sellega kenasti nõusse. Igatahes lahti rabelema ta ei hakanud.

«Küll tii näitleja iks mängseva häste, rahvale väega

müldust!» kiitis rahvamaja juhataja (rahvamaja kasutas koolimaja saali) ning töötas järgmisel korral kindlasti täissaali.

Magama asutasime sinnasamasse, lavale ja lavatagusesse klassi. Olin nii väsinud, et akordionihelid ning tantšijate vastu karedat põrandat kraapivad tallad mind põrmugi ei häirinud.

Koolimajast rahvamajja, ühest mõisahoonest teise. Proovisime kütta lagunevate mõisahäärberite uhkeid kaminaid, kuhu polnud enam aastakümneid tuld tehtud. Toppisime papitükke purukslöödud aknaruutude ette. Tuhlasime tühjades puukuurides. Lõhkusime okslikke raiepakke. Mängisime koolipinkidele tõstetud vanadel klassikatel, kunagistes tallides, kõikuvatel pukkidel. Kuulsime lava all keldris lambaid määgimas ja siga rõhkimas.

Vapralt astusin pluusiväel lavale, lehvitasin endale tuult ja kurtsin: «Küll täna kõrvetab!» Lavanurgas aga külmus piim mannergus jäässe. Oma näitlemise kasutegurile me ei mõelnud. Oli muidki muresid: me külmetasime, riidlesime, käisime mustlaste kombel majast majja toitu hankimas. Kassaplaanigi pingutasime täis. Lihtsalt oli väja ja kõik.

Reisi viimasel veerandil kohtasin mereäärses külakoolimajas tööpataljonikaaslast Meinhardit. Sõber oli mu nime alüüsidelt lugenud, hõikas ja lehvitas mulle teise korruse aknast vastu. Tormasin üles. Raputasime teineteise kätt maailmatu aja. Sõber ei tahtnud mu sõrmi oma suurest peost kuidagi vabaks lasta.

«Tere, Lembit, vanapoiss! Sina, igavene vigurivänt. Arvasin kohe, et sinust ikka näitleja saab!»

«Tere, Meinhard! Kas sa näed, kus me kokku saime! Mis suuri tegusid sa siin teed?»

«Olen maa sool — koolipapa! Eesti keel, matemaatika, võimlemine.»

«Nojaa, sa olid ju kõva spordipoiss!»

«Mäletad, kuidas me võrkpallis «Dünamo» turniiri võitsime?»

«Uldiselt tore aeg, kui tagantjärgi mõtlema hakata. Kust me selle jõu võtsime? Päeval rabasime sadamas põlvini mudas, õhtuti tegime näidendiproove, pühapäeval käisime võimlas palli mängimas... Kuidas selle peale vaadatakse, et sa nüüd lapsi õpetad? Keegi kaevanud ei ole?» pärisin mina.

«See on mu kodukoht. Opetajaid oli tarvis. Inimesed

usaldavad mind. Sa mäletad, ma ju rääkisin, kuidas enne sõda teatejooksu ajal puusalihase rebestasin, jalg rippus jõuetult, olin käterätikutega kinni tõmmatud. Nii jäingi Venemaa reisist maha siia sakslasi teenima. See ikka nagu pehmendav asjaolu. Haridusministeerium kinnitas.»

«Ülekuulamisi pole olnud?»

«Üks kord. Siin mereäärne koht, sellepärast peetakse kõigil silma peal. Muidu... paistab, et lasevad elada.»

«Sa naist pole veel võtnud?»

«Veel ei ole, aga näib, et pole pääsu, kolleegid ju puhanaised. Tule pärast etendust üles, pühitseme jälle nagemist. Ma teen su tuttavaks oma tulevasega, kutsun meie lauluõpetaja ka. Tore särtsakas tüdruk! Sünninud näitlejanna, meie isetegevuse tugisammas! Pole ime, kui ära armud!»

Lubasin, et ma siis pärast tulen.

Meinhardi toas vana koolimaja mansardkorrusel tervitasid mind mirdioksaga kaks üsna sarnast olendit (kui juustevärv maha arvata) — ühte kasvu, saledad, seljas ühesuguse mustriga lilledid, ühesugustesse lainetesse vajutatud juuksed ühele poole lahku kammitud.

Neiud deklameerisid koos:

«Kas on teatriks ainult näitepõrand
ja vaatemäng vaid lahutab meid rambist?
Kui palju võitlusvalu narrikepi kõra
päev-päevalt valgustataks taevalambist...
Kõik kaasa mängivad ses suures mängus
ja rekvisiitidest ei ole puudu.
Kõrgpunktil, kelle seis ja kelle langus —
nii teostame me igavese muudu.»

Aplodeerisin ja naeratasin, küllap vist veidi virilalt — polnud aimugi, kelle värsse õpetajannad lugesid, kuigi pidasin ennast kõvaks luuletundjaks.

«Noh, Lembit, kuidas tundub, kas võtaksid tüdrukud teatrisse, mis?» hüüdis Meinhard uhkeldades ja surus mu krägisevale kolme kaarega sohvale tütarlaste vahele istuma. Lauluõpetaja oli Urve ja Meinhardi väljavallitu Tiiu.

«Eino, miks ma ei võtaks, võtaksin küll, kui ma oleksin teatri direktor. Tuleb veel pisut oodata,» naljatasin mina.

Oo jaa, teater! Võimas magnet iseäranis õrnemale soolele

Kui näitlejad natukenegi heli hingekeeli suudavad tabada, hakkab gaasilambi külmas valguses saali tungima eriline magnetvoog. Tiiu ja Urve olid teatrimagnetismi lausa täis. Mina istusin nagu mõni magnetkella pendel ja pöörasin pead kordamööda vasakule ning paremale.

«Kas teatril kirjutatakse ette, mida mängida?»

«Tahaks midagi lõbusat, naljakat!»

«Palju te proove teete?»

«Palju näitlejad palka saavad?»

«Kas laval ikka päriselt suudeldakse?»

«Kui elus lavapartnerit vihkad, kuidas siis temaga koos mängida saab?»

«Armastate seda Hedvigit?»

Ahaa, mõtlesin, siis armastuse kandi pealt läks midagi ikka tække ka.

Miks tahtsid tütarlapsed saada väliselt nii ühetaoliste? Kleidiriiet võis maapoes leiduda küll ainult üks meeldiv kangas. Aga muidu? Võib-olla püüdis ainult Urve oma kaunist sõbratari matkida?

Tiiut oli tõesti meeldiv vaadata — sportlik, tervisest lõkendav, kenad kodunurmedelt päritud ruuged juuksed. Urve aga — punapea, heleda tedretähti täis külvatud nahaga. Silmad imelikku rohelist värvi, kleenuke, kitsastel peenikeste sõrmedega kätel sinakate veresoonte võrk nagu mõni jõgikond maakaardil. Tüdrukust õhkus mingit süütut lapselikkust, mida tavaliselt punapäiste naiste temperamendiga ei seosta. Selle võõrapärase juuksevärvi ümber põimitakse ikka midagi salapärase ja mõistatuslikku, ohtliku kirglikkuseni välja. Koolipõlves minuga ühes klassis istunud punapäine plika oli küll jäänud meelde lihtsameelse tobe kesena, keda alailma narriti. Ringreisidel juhtus saalis istuma ka punapäiseid iludusi, kes pärast kadestamisväärse graatsiaga tantsupõrandal liuglesid. Aga mingi rumal eelarvamus hoidis mind neile lähenemast.

Meinhard püüdis mulle igasuguste märkidega mõista anda, et minu lausa püha kohus on Urve vähemalt oma tähelepanuaval dustega õnnelikuks teha.

Elavat hinge sel punapeal igatahes jätkus. Urve reageeris kõigele hoopis tugevamini kui sõbratar. Kus Tiiu ainult muigas, seal Urve lausa lõkerdas naerda. Teatrielu pisiseiku neelas ta nagu maailma vapustavaid suursündmusi, rohelised silmad põnevusest pärani.

Sõber võis täna tõesti kahetseda, et on ainult kooliõpe-

taja. Ometi oli Meinhard esimese numbri poiss, minust pool pead pikem. Mul ei pruukinud teravmeelsustega hii-
lata, trumpasin sõbra üle oma esimese armastaja oreo-
liga. Heine värsid, mida kenasti ette kanda oskasin, tõstsid
mind argielust veelgi tükki maad kõrgemale.

«Sa, kaunis kaluritütar,
aja vene kaldale,
tule siia ja istu mu juurde,
me käsikäes viibime.»

«Seltsimees näitleja, kirjutage siia midagi mälestu-
seks!» palus Urve ja pani lauale ilusa nahkkaantega
märkmiku. Lehitsesin seda ja leidsin luulelisi pühendusi,
mis enamikus tõestasid või palusid igavest meenutamist.
Sõbratarid, kursusekaaslased. Keerutasin sulepead ega
osanud välja mõelda midagi originaalset, mis mind vää-
rikalt esindaks tundeliste autograafide hulgas. Laenasin
suurvaimult. Ausalt tunnistades olin seda tsitaati taolis-
tel juhtudel varemgi kasutanud.

Kui Urve märkmiku suure õhinaga enda kätte haaras
ja sealt luges: «Usaldagem armastust, nagu usaldame elu,
sest oleme loodud usaldama, ja et igas suhtes kõige huka-
tuslikum mõte on see, mis kaldub tõelust võõrastama», oli
ta väga õnnelik. Leidis tüdruk mingi varjatud vihje? Minul
küll polnud mõttes ridade tagant midagi mõista anda.
Tahtsin lihtsalt Maeterlincki tundmisega pisut hoobelda.

«Te saate nii palju reisida, inimesi näha. Meie peame
istuma siin kolkas, kus midagi ei sünni. Vahetevahel käib
rändkino katkenud koopiatega ja paar korda aastas eksib
siia mõni teater,» kurtis Tiit.

«Ega see teatrielugi meelakkumine ole,» lohutasin mina.
«Meie elame jälle teises äärmuses — kodu peaaegu ei
näegi.»

«Ükskõik! Kui ma saaksin kas või kirja üle tõelise
teatrilava kanda!» ohkas Urve. «Kas teil ei ole näitlejaid
tarvis või kassapidajat või piletikontrollijat?»

Tüdrukud laulsid kenasti kahel häälel. Raadiomuusika
saatel proovisime tantsida, mis meil ka kuidagimoodi
korda läks. Võisin veelkord veenduda, et ilusad neiud
oma vähem silmapaistvatest võistlejatest ka hoopis kerge-
jalgsemad on. Küllap neil leidis rohkem praktikavõima-
lusi.

«Lembit,» lausus äkitselt Meinhard, «sa olid kunagi

maalikunstist huvitatud. Urvel on kellegi vana saksa
meisteri maal, tõeline kunsteos. Kui kenasti palud, ta
lubab vaadata.»

Urve põsed, laup, isegi kael värvusid roosaks, justnagu
ripuks tal seinal midagi häbitut.

Meinhard muidugi arvas, et vajan vaid usutavana näi-
vat ettekäänat, et uljalt pea ees armuseiklusse sukelduda,
ja otsustas mind aidata. Kahjuks olid Urvel peale punaste
huuste ka veel liiga targad silmad. Kartsin, et need pal-
lastavad mu kohe, kui püüan vaimukalt lobiseda ilusast
liguunist või võluvatest jalgadest, teeseldes armunut.
Nõeluskonnas läks ju suhtlemine ladusalt, aga kahekesi.
Juba ette tundsin, et muutun abituks. Kõlistasin ennist
romantiliste salmidega nagu mõni minnesinger, nüüd vah-
tusid teised mind sellise ootusärevusega, otsekui seisak-
sin basseini kohal kõrgel hüppetornis. Midagi polnud
parata, tuli alla hüpata.

«Kas pilt on kaugel?» küsisin Urvelt.

«Ta elab siinsamas üle koridori,» juhatas sõber kär-
melt ja pilgutas silma.

«Läki!» lausus Urve, haaras mul käest ning tiris mu
jooksujalu koridori teise otsa tillukesse tuppa.

Lauake, pisike raamaturiiul paarikümne kõitega, noo-
did. Põrandal kodukootud vaip. Saanitekiiga kaetud küla-
puusepa tehtud puuvoodi. Päitsepoolisel seinal kitarr, vas-
lasseinal väike laias kullatud raamis maal — madonna
poisipõnniga. Pärilapseohtu emal olid punakad juuk-
sed, ovaalne nägu, kõrge laup. Ninaots vist veidi püsta-
kas, otsevaates ei saanud hästi aru. Pilg oli suunatud alla,
ent mitte paremal kael puhkavale lapsele, vaid nii oma-
ette mõtteisse süüvinult. Pooleldi suletud silmadega,
tihedalt kokkupigistatud huultega näost vaatas vastu ema
tõsidus, kes on saanud tunda maailma suurimat imet —
uue elu sündi. Kunstnik polnud andnud noorele emale
näkku rõõmuhelkigi, suunurkades väreles koguni nukrust.
Tahtis meister luua lihtsalt ebamaist saladust ning püha-
duse poole pööratud meeolelu või nägin pildil ema, kes
mõtleb poja tulevase saatuse üle? Jumaliku inimese ema,
kelle saatuseks määratud eneseohverdamine inimkonna
heaks! Kas ei mõtle kõik emad poegade hälli juures —
peaks mitte enam tulema sõda! — ning nende suunurka-
des lööb värelema valu.

Pilt oli küllaltki kõnekas — puhtad säravad värvitoo-
nid löid pidulikkuse, ülevuse. Märkasin ka noore madonna

suurt sarnasust Urvega. Ometi võis pilt või vähemalt originaal olla maalitud viis sajandit tagasi.

Mida siis ikkagi selle renessansiaegse kaunitariga peale hakata? Uurisin maali, otsekui võiks madonna oma kokkupigistatud huuled avada ning mulle ette sosistada, mida ma pean ütlema. Madonna aga vaikis.

Rääkima hakkas hoopis Urve.

«Ärge arvake, et ma aru ei saanud, miks Meinhard teid siia saatis. Mõtlesin, noh hüva, ega see mees mind ikka ära söö! Aga nüüd ei vaata kangelane minu poolegi! Jättis see pildikene teile tõesti nii võimsa mulje? Ma ei tea, kas selle maalis suur või väike meister, koopia on see igatahes. Üks sakslane kinkis emale, kui omal ajal vaterlandi läks.»

«Ja mina arvasin, et olete ise poseerinud mõnele kunstnikule. Päris sarnane,» püüdsin naljatada.

«Mina!» hüüatas Urve. «Vaadake, mis tal kõik seljas on! Ei, mind ei taha keegi maalida. Isegi järele ei vaata keegi! Öelge, olen ma tõesti nii kole? Punapea! Igavene Lutika Viuu! Eks?»

Punapea? Kui hoolega vaatasin, siis juuksed ei paistnudki tal kollaka lambivarju tõttu üldse punased, vaid särased hoopis kuldselt.

Seda ütlesingi Urvele.

«Mis te nüüd, Urve, teil on ilusad juuksed, sellised kullakarvalised. Ilu, see on ju õieti omapära, mingi harmoonia, seesmine kiirgus! Te olete huvitav, armas tütarlaps!»

«Huvitav?» pahvatas Urve. «Kas sa näed! Miks siis seni pole keegi minu vastu huvi tundnud ega mind ära võtnud?»

«On siis meheleminekuga nii kiire? See aeg tuleb veel!» julgustasin mina.

«Muidugi kiire!» vastas Urve kõhklemata. «Ilusamaks ma ju enam ei muutu, nooremaks ka mitte. Aga tüdrukutega on nii nagu kartulitega — neist nopitakse kõigepealt suuremad, tüdrukutest jälle ilusamad. Näe, Meinhard tuli siia ning armus kohe ilusasse Tiuisse, kuigi oli valida ka huvitav Urve.»

«Mis parata, Urve,» laususin mina, «me kõik ootame kogu elu midagi või kedagi. Sa ei taha olla vaasis toimav õlgilill. Tahad saada põlevaks põõsaks, kui vaid tuleks see keegi! Aga kus need tulijad on? Minu kahe kümne neljast klassivennast tuli sõjast tagasi ainult neli

Kuid millistena? Kui tapad ühegi inimese, surmad ka endas midagi. Minagi olen igasugusest sõnnikust läbi käinud. Tulin koju sooviga ausaks saada, olla läbi ja lõhki džentelmen, abielluda armsa tüdrukuga. Aga mis sellest välja on tulnud? Teine mina on sul nagu saatan kukil ning õhutab takka — *carpe diem*! Ta ajab su vere keema, muudab erakordseks ilusa jalakese või kuidas tüdruku puusad õõtsuvad. Tahad olla aus, kuid sellekski, et meeldivat neidu suudelda, peab varuks olema hulk ilusaid valesid. Kas sina ka tahad, et sulle valetatakse?»

Niipea kui ma ta peenikese piha ümbert kinni võtsin, kukkus madonna, kes alles äsja soovis olla naine, kellest välja tehakse, meeletult kättega vehkima ning kippus küüntega mu silmnäo kallale.

«Mis sul siis nüüd hakkas? Nii sa, tüdruk, küll mehele ei saal!» pahandasin mina.

«Jutt sul jookseb! Ma sulle ei tulekski! Sul igas kohas uus pruut! Igavene seikleja!» nähvas tüdruk.

«Tead, ära sõima! Metskass niisugune! Küllap Meinhard teadis, missugune sa oled, nüüd peavad Tiuga peenikest naeru. Selge, miks ta seda saksa meistrit nii hoolega kiitis!»

«Täna suudled üht, homme teist! Aga mida peab punapea tegema? Mõtled sa veel nädala pärast minu peale?»

«Mulle viirastub niisugune tulehark veel uneski!»

«Kui ma sind kõvasti pureksin, siis muidugi.»

«Vaata peeglist, missugune sa välja näed,» ütlesin, kui olime maha rahunenud, «leekivad karvad turris, mitte madonna, vaid nagu mingi kuradike. Ja seda sa tõepoolest oledki!»

«Lollpea!» turtsatas Urve. «Sa ei kujuta endale ettegi, mida tunneb minusugune, kelle ema on vallasema, lihtsalt lapsega tüdruk! Kui palju alandusi see mõlemale on toonud. Ma ei tea üldse, kellelt ma oma punased juuksed olen saanud. Olgu ta kolm korda neetud! Oleksin ma pärinud temalt valge, musta, kas või sinise pea. Aga need leekivad karvad! Nende pärast narritati mind kooliski, otsekui oleksin ma olnud mõni vördjas! Ja ma tõotasin olla nagu raudnael! Ometi olen ma papist, ikka ei saa lahti kiusatusest kedagi proovile panna.»

«Tühja nendest juustest!» lohutasin mina. «Selle eest on sul kõik luud-liikmed terved, oma koha peal ning täiesti normaalsed.»

«Jah, kui ma oleksin mees! Aga ma olen naine!» hüüa-

tas Urve. «Hea, kui mind tahab mõni Jorh Aadniel Kiire taoline tola ning siis sünnib maailma riburada neid punapäiseid kuradikesil!»

See kujutluspilt ajas meid mõlemaid naerma. Viskusin seliti ahvatlevalt pehmele voodile.

«Kuule sina, Lutika Viuu, ära karda, enam ma sind ei puutu. Tahan sulle tõestada, et näitlejad polegi kõik juhusteotsijad ja võrgutajad. Ainult et sinu neitsivoodi hakkas mulle küll hirmsasti meeldima. Mul pole kuude viisi võimalust olnud inimese moodi voodis magada. Reisisil konutame oma kandraamitaolistel naridel, teatris vaevan puusakonte igivanal kõvaksistunud diivanil. Lase mind üks öö puhaste linadega voodis korralikult välja magada. Ise võid ju sõbratari poole minna, ajate kuidagi läbi.»

Urve tunnistas mind tükk aega, enne kui vastas:

«Ma ei taha Tiiu poole minna, hakkab pärima, mis ja kuidas. Kindlasti naerab mu välja. Niikuinii kutsub mind juba piprakaks. Kui ausõna annad ja mind kiusama ei hakka, tulen sinu kõrvale. See on vanaisa-vanaema abieluvoodi, mahume ära küll.»

Ja tuligi.

Kui ta seal, õbluke selg minu poole, liikumatult lamas, julgemata vist isegi sügavamalt hingata, voolas mu südamesse liigutav hell tunne. Mõtlesin, et see punapäine kuradike pole mitte ainult tore, vaid koguni väga tore tüdruk ning minu kohus on teda hoida, sisendada lootust, et ka tema jaoks on kusagil keegi ning kauguses ootav õnn tuleb aina ligemale.

Veel mõtlesin saatuse poolt ettemääratud ühest ainuõigest. Ometi on maailmas nii palju kordumatuid ja armastusväärseid õrnu olendeid. Mõne neist toob meie eluteele tujukas juhus, teistest loome fantaasias kujutluspilte. Mõistame küll oma ihalduste lootusetust, ometi ihkame eluaegset õnne kauni naisega. Koguni jätame kõrvale iseloomu, harjumused, harituse, silmaringi ning tuhat teist kahe inimese kooselus olulist asja. Usaldame kõigepealt vaid salapärast miski, suurt kirepuhangut.

Korraks mõtlesin, et peaks seda punapead ikka veidi kiusama ka. Näis, kui kange karakter tal on, kuid ausõna maksis ka midagi!

«Millal te jälle meile mängima tulete?» küsis Urve hommikul.

«Kui ma seda teaksin sulle öelda. Võib-olla tuleval aastal,» vastasin kahetsevalt.

«Tulge veel sel sügisel! Meil ju rahvast käib,» tingis Urve.

«Mis mul rahvast. Kargad mulle jälle küüntega näkku!» Andsin mõista, et tüdruku vabam käitumine oleks mulle rohkem meeldinud.

«Sa oled ju hea poiss, tõeline džentelmen. Võin rahu-likult küüned ära lõigata,» narritas Urve.

«Tead, sina teravmeelne,» ägestusin mina, «ma ei taha olla hea poiss ja džentelmeni mängisin ma ka ainult sellepärast, et andsin ausõna. Sinu suurepärasele voodile vaalamata magasin ma halvasti. Eelkõige olen ikkagi meeste-rahvas ja sina naine. Ning nagu ma eile juba ütlesin, pole sul väga vigagi.»

«Oo, vaesekel!» ajas Urve silmad suureks. «Sul oli siis raske öö! Tunnen südamest su piinadele kaasa. Ega minagi puutükk ei ole, kuid elu pole mitte ihade pilgar, vaid karm ja kõle traktaat. Minul ei jää küll muud üle, kui oodata perekonnaseisuameti templit, et selle kaitse all julgesti seaduslikke lapsi sünnitama hakata.»

«Soovin siis sulle vaprat vastupidamist,» laususin Urve peenikesi sõrmi pihus hoides. Tüdruku rohekad silmad läikisid niiskelt. Pöördusin ruttu minekule.

Apsaloni «00» kandis vilja. Kardla vallandati. Pere-mehe oli nüüd nagu ümber tehtud — isalikult lahke. Mõnules piibuga suus biidermeieril ning lavastas uut näidendit. Puhkepauside ajal rääkis anekdoote.

Uues näidendis, pealkirjaga «Kaks aastakümnet», jutustati ühe kauge Siberi kolkaküla tütarlapse saatusest noukogude korra algaastaist peale. Tüdrukuke Saša orjab koos emaga jõhkrat kasuahnet kulakut. (Kui taolisi näidendeid ja romaane lugeda, jääb mulje, et Venemaal ausaid inimlikke peremehi polnudki!) Ema viib raske töö hauda. Saša aga ei jää hätta. Sõber Sergei, kommunistlik noor, viib Saša linna ja seal saab temast visa õppimise läbi tunnustatud kirurg. Algab sõda. Saša läheb arstina rindele. Sündmustik kulmineerub siis, kui Saša kätt tabab miinikild. Ta pole enam võimeline opereerima, piinleb meeletehete piiril. Taas jõuab kohale Sergei, kes on tõusnud juba diviisi poliitjuhiks. Sõber aitab Sašal leida elumõtte. Saabub rahu ja koos sellega lootus, et Saša ja

Sergei leiavad pärast kahtekümmet rasket aastat ühise õnneliku elutee.

Innustav, ühtlasi liigutav lugu, kõikide eeldustega meie laval melodraamaks kujuneda. Pealekauba ülirohke hulk õpetussõnu nõukogude inimese kohustustest. Mina Sergeina jälle nende tarkade õpetuste kuulutaja. Peategelane Saša — Pungla. Truppi juurde arvatud Ojarand vastu ootusi ainult arsti väikeses rollis. Ja Hilja noore meditsiiniõena. Vist küll sellepärast, et rollis nähti ette laulmist.

Töö käis endiselt ratsahobuse kiirusega. Kolme nädalaga tuli finišisse jõuda ning näitlejad ei pannud seda miskiks, et koosratsutamine perutavate osadega hästi ei sobinud.

Esimeses vaatuses, kus ladusin õelale kulakule näkku tuliseid ähvardusi, Apsalon mind eriti ei seganud, ent teises vaatuses, kus Sergeil tuli partei liinis tegutseda, püüdis lavastaja initsiatiivi enda kätte haarata ja suruda mind jällegi ideoloogiatrummi põristava agitaatori rolli.

Miks too kolmekümne viie aastase staažiga lavategelane sellist üritas? Loobusin selle üle sügavamalt juurdlemast, leppides lihtsa järeldusega — eks igaühel on oma arusaamine elust. Mees tunneb, et see kant lõikab — on kiita saanud, pälvinud hea lavastaja maine, vähemalt kohalikes ringkondades.

Esimese lavastuse õppetunnid sundisid mind kavaladama. Kui kerkiski keelele äge — «Poliitjuht pole ometi mõni õmblusmasinate agent, kes pealetükkivalt kuulutab kauba häid omadusi!» —, sulgesin selle hammaste taha ning tegin Apsaloni tahtmist mööda. Järgmisel proovil aga unustasin õpetused ning läksin edasi omatahtsi. Enamasti see vigur õnnestus, kuna Apsalon jälgis ning teenis üha innukamalt Punglat. Hedvig näitas ju üles kõige suuremat püüdlikkust.

Mõnikord näis mulle, et vanamees oli graatsilisse näitlejannasse armunud. Hedvig omakorda lausa jumaldas peanäitejuhti. Nagu ma nüüd juba teadsin, Hedvig oli käinud kuskil kodumajanduskoolis ning paistnud silma sealses taidluses. Sealt tee meie teatrisse polnud keeruline. See noor naine uskus unenägusid, reisil jutustas ta neid innukalt igal hommikul Käärsonile. Kas ta Stanislavski raamatut näitleja tööst luges, seda ma ei näinud. Küll aga kandis alati kaasas vanade ajalehtede jutulistsid. Nutt, naer, mitmesugused tunded olid Hedvigil var-

nas võtta. End silmapilkselt ümber häälestada, see käis tema käes kergelt. Uhesõnaga — hea näitleja-käsitööline.

Diviisi poliitjuhi kujuga, kes kolmandaks vaatuseks koguni oblastikomitee sekretäriks tõusis, maadlesin kõvasti, aga õigeid võtteid ei leidnud. Mõistsin, et nii riiklikult, nagu kõneles see mees, mina mõtelda ei oska. Miks pidi aus poliitjuht kõndima koturnidel nagu antiikjumal surelike keskel? Ei saa öelda, et mu kangelane tääkinuks vale sõnu. Sõnad olid õiged, ent laused kunstlikud. Neid võis hüüda alla mõne koosoleku kõnepuldist, aga igapäevasesse ellu, koguni intiimsesse vestlusse need ei kõlvanud. Selles seisiski kogu häda.

Et nii tähtsat, kõlavate sõnadega esitatud rolli vähegi vastuvõetavalt maha mängida, selleks pidi näitleja omama suurt isiklikku sarmi ning sügavat sisendusjõudu.

Ohel päikesepaistelisel märtsipäeval rihtisin nii, et sain Hiljaga koos majast minema.

Pikk sirge tänava moodi maantee, kahel pool madalad, värvi kaotanud majakesed, raagus aiad, musta-valgeläiguline kraaviperv. Varblased sirtsusid kasvõi hing välja. Päike säras nii, et viska mantel seljast.

«Ilusa ilmaga on sellelgi linnal oma võlud,» nentisin jutu alustamiseks.

«Kui veel aiad õitsele puhkevad — kirsid, ploomid, õunapuud,» muutus Hilja elavaks. «Valge õitemeri, lausa imel! Kahju ainult, et siin ühtki suuremat veekogu pole, ei jõge ega järve. Küll võib suvel su vanas kohas ilus olla! Mina sealt küll ära poleks tulnud.»

«Seda küll,» nõustusin mina, «aga peaasi on ikka töökoht. Kui see rahuldab, jääb kõik muu kõrvaliseks.»

«Oo jaa, muidugi,» kinnitas Hilja. «Ma ei vahetaks meie linna isegi Tallinna vastu, kui teater maha jätta. Teatris on eriline õhk, elu on siin hoopis teistsugune kui mujal — huvitav ja lõbus ja...»

«Kas tahad öelda, et see on nagu omaette maailm, millel karmi reaalsusega vähe ühist ja kus lavaltki näidatakse elu erilises valguses?» uurisin mina.

«Ei tea...» kõhkles Hilja. «Tunnen, et väga tore on laval esineda.»

«Aga proovid ja kolleegid ja...» pinnisin edasi.

«Nojah,» naeratas Hilja pisut süüdlaslikult, «kooliplikana kujutlesin ma teatrit küll pisut teistmoodi — väärrika kunstitemplina ja näitlejaid inimestena, kes seisa-

vad kõrgemal väiklusest, kadedusest ja auahnusest. Ma oletasin, et näitlejad on väga targad, omavad avarat südant ja elavat fantaasiat.»

«Aga nüüd?» Soovisin kangesti, et Hiljale siinmajas ka midagi ei meeldiks.

«Nüüd? Ei tea... Nii ilus kõik muidugi enam ei ole. Eks teater ole peaaegu nagu moeäri, kus mannekeenid näitavad end erinevates kostüümides. Ja kui naeratavad, ega nad sellepärast kõik nii rõõmsameelsed olegi.»

Ma ei jätnud järele ja ründasin küsimusega, mis siin teatris tabuks oli kuulutatud.

«Kas sa kunagi pole mõelnud, et kollektiivi ilme sõltub juhtidest. Kas sa pole kahelnud selles, mida õpetab Apsalon?»

Hilja vaatas mulle naljaka kahtlustava pilguga otsa. Paistis olevat kimbatuses.

«Ma olen vähe teatreid näinud,» põikles tüdruk, «meie linnas käib neid harva. Ei tunne ka ühtki teist lavastajat. Külalislavastajaid meile ei kutsuta — minevat kalliks. Kõik oma teadmised näitekunstist olen saanud Apsalonilt. Nojah, kui nüüd võrrelda suurte teatritega, siis käib meie laval kõik kuidagi pealiskaudsemalt.»

«Kas tuleb see siis ainult sellest, et oleme väike teater?» pressisin mina peale.

Hilja naeratas kohmetult.

«Ma ei tea. Üldse, kõrvalt vaadata ja kritiseerida on ju lihtne, kui aga hakkad ise tegema, muutub kõik hoopis keerulisemaks. Sellepärast ma ei tahakski teisi arvustada. Üldiselt räägitakse meist hästi, noh seal, kus me liigume. Oleme nagu imetegu teiste teatrite hulgas, mis meilt ikka nõuda saab.»

Vaatasin oma naabrit kõrvalt ülevalt alla, alt üles. Ohetav, sinisilmad nagu tähed, pohlavärvi huuled meelitavad suudlema. Ilusad jalad! Nii kena tüdruk, et lausa kahju hakkas endast, süda läks täis. Olin senini elanud selles pesas nagu kottis — mitte midagi näinud, mitte midagi olulist kuulnud. Mis elu see siisugune on, mida elan! Elu kunstis? Kus kohal see kunst siin on? Pühiks selle linna pori jalgadelt ja põrutaks... Kas samasugusesse poolsurnud linnakesse? Peab siin teisiti elama hakkama! See «teisiti» helises mu meeltes üsna abstraktselt. Ka mina ei kujutanud esialgu elu ilma teatritähte. Kuidas aga teatrist vabaks jäävaid tunde vaimu rikastavalt

ja hinge ülendavalt sisustada? Hingele andis siiski lootust rõõmsameelse Hilja lähedalolek.

Kahmasin kraavipervelt lund, surusin peos palliks ja virutasin posti otsas kõõritava varese poole. Lind paiskus õhku ja pistis tiibadega vehkides minema.

«Hilja, see asi polegi nii lootusetu!» hõiskasin valjusti.

«Misasi?» naeris Hilja.

«Noh... elu üldse! Ja tuba hakkab ka valmis saama. Tuled mulle siis külla ja... oled esimene aukülaline.»

«Oo, milline imelik seisus!» lõkerdas Hilja. «Kõlab nagu aukodanik! Aga kelleks siis Linda Saal saab?»

Jäin seisma ja krahmasin Hiljal mantlikraest kinni.

«Misasja sa lõõbid! Mida see Linda siia puutub?»

Hilja jättis naeru, tunnistas mind tõsiselt.

«Seda saab ju lapski aru, et Linda on sinusse armunud. Kõik on märganud, kuidas ta sind silmadega sööb. Proua direktoril on üldse nõrkus uustulnukate vastu. Varem kurameeris ta Ojarannaga, seni kuni kutsetehnikakoolist noor õmbleja Saima tuli. Nüüd on sinul peaosad kindlustatud. Järgmises tükis hakkate koos mängima, Linda ise lavastab.»

Ei osanud vihastuda ega naerda. Olin tükk aega tumm, enne kui pigistasin endalegi võõra häälega:

«Kas siis siin teatris saavad mehed peaosi Linda Saali kaudu?»

Hilja muigas.

«Kümme protsenti on vast hääleõigust ka Apsalonil.»

«Kas Apsalon ei tea seda Ojaranna või ka teiste lugu?»

«Kui ka teab, mis tal üle jääb, jäme ots igapidi naise käes.»

Hilja toonis kõlas lugupidamatus direktoriemanda vastu.

«Ja sina usud ka, et mina olen direktori favoriit,» heitsin Hiljale ette.

Hilja toppis mulle lund krae vahele.

«Kõik mehed on ühest puust! Juhul, kui naine just peletis pole. Linda igatahes on veel efektne daam!»

«Oota sa!» ähvardasin põgenevat tüdrukut taga ajades. Mõtlesin, et nüüd küll ma teda suudlemata ei jäta, ettekääne olemas. Hilja aga komistas, kukkus sulaveelompi ning musitamise asemel pidin hoopis tema mantlit rookima.

«Mehed, mehed!» porisesin mina. «Aeg on siisugune! Sõda on võtnud ilusad aastad. Nagu minulgi — hoor-

põlvearmastus sõitis Saksamaale, sõbrad hukkusid, unistus inseneriks õppimisest luhtus ja nii edasi. Peale eten- dust võtan kena tüdruku tantsima, võib-olla laseb kodu- uksenigi saata. Teineteise läheduses tunneme lihtsat inimlikku hellust. Ükskõik kui suur patune ma ka oleks, karjääri pärast ma küll Linda Saali kallistama ei hakka!»

«Noh, vabandust!» Hilja raputas demonstratiivselt mu märga kätt. «Eks siin majas lõksutatakse ka kadedusest. Mina aga... ootasin sind tookord.»

Nüüd oli minu kord andeks paluda.

«Eile oli palgapäev. Lähme lepituseks täna pärast proovi õige sinna nõndanimetatud restorani!» tegin ette- paneku.

«Lähme!» oli Hilja kärmelt nõus. «Ainult, kas sa pok- sida oskad? Seal võib peksa saada.»

«Oskan!» hüüdsin uljalt. «Üks rusikas kaalub mul kuus puuda, teist ma pole veel kaalunud!»

«Kaks aastakümnet» sai valmis õigeks ajaks. Kont- rolletendusel tundsin õige lavalise enesetunde asemel ainult ebamugavust. Kõige olulisemat etteastet Hedvigiga ootas, seljas kodanliku Eesti ohvitseri kuuest kohmakalt ümber tehtud munder, jalas Punaarmee soldati kalifeed ning lõõtspilli-taoliselt kortsus säärikud. Ojarannaga kahe- peale leiti meile ka üks määramatu päritoluga kapuutsiga kasukas, mida lava taga kiiruga vahetasime. Niiviisi oli Apsalon lavastuskulud suutnud viia miinimumini.

Proovisaalis kohtasin tuttavaid kontrollkomisjoni liik- meid, kellega seekord olid liitunud kaks tundmatut asja- meest. Nagu pärast selgus, uus parteikomitee teine sekre- tär ja värske kultuuriosakonna juhataja.

Apsaloni tugikolmik laulis vana tuttavat kiidulaulu.

Parteikomitee sekretär nägi asja teisiti, parteilisest vaatevinklist.

«Siin väideti, et näidendi peategelaseks on Saša. Minu arvates on aga peategelane kommunistliku partei esindaja Sergei. Just tema kuju kaudu näeme, kuidas kommunist- lik partei suunab ja kasvatab inimesi. Oblastikomitee sek- retäri kujus peame nägema suurt ja õilsahingelist inimest. Tema rüht peab olema sõjamehelik. Seltsimees Suursoo on aga liiga pehme. Rahule võib jääda tema osatäitmisega esimeses vaatuses, kus ta on kommunistlik noor. Teises vaatuses, meie kuulsusrikka kommunistliku partei esinda- jana, ei suuda noor näitleja täiel määral tõusta vajalikule

tasemele, olla sihikindel, tahtejõuline, täis veenmisjõudu. Samuti jätab soovida arsti kuju, keda mängis seltsimees Ojarand. Ka tema võtab osa Saša saatuse kujunemisest. Puudusi on ka teiste osaliste juures, kuid peaaegu on need kujud hästi välja tuua. Ja siis mundrid, need peavad olema korralikud! Sellises riietuses Nõukogude ohvitseri näidata ei tohi!»

Tugisambad muutsid nüüd kiiresti kurssi ja pöörasid purjed esimese sekretäri tuulde. Igaühelt tuli toredaid vabandusi. Lektor Kallaste selgitas, et temagi mõelnud enne esietendust parandustest, tahtnud neist rääkida, aga lavastajaga nelja silma all.

Parvei vabandas, et pidas silmas kõigepealt vajalikku teemat. Enne esietendust tehakse niikuinii järelproove, teatril on nii suur tööpinge, et proove jääb alati väheseks.

Raamatukogu juhataja, kes mind enne innukalt kiitis, leidis äkki, et olen noortega liiga omasugune, ei pea vaja- likku distantssi. No, ja rüht polevat ka komandöri kohane.

Apsalon tõusis väarikalt, tänas sõnavõtjaid seltsimehe- liku ja abistava kriitika eest. Andis kõigile omajagu õigust. Kostüümide vigu vabandas vastava materjali puudu- misega.

Siis pöördus ta minu poole:

«Mul on väga kahju, et te õigel ajal ei arvestanud minu märkustega. Selle all ei kannata praegu üksnes teie osa, vaid kogu lavastus.»

Ning uuesti kõigile:

«Ma luban teile, et osaliselt juba esietenduseks, aga ringreisi jooksul kindlasti mainitud vead paranevad ja etendus läheb õigeisse rööpasse, kui vaid seltsimees Suur- soo püüab tööle hakata, nii nagu töötatakse siin.»

Mina muidugi töötasin end kõigest jõust kokku võtta.

Lavastus lubati esietendusele tingimisi. Pidime veel hoolega proove tegema ja partei juhtivat osa tugevdades peategelastele-sõjakangelastele sobivaid rangeid jooni rõhutama.

Tegelikult jättis Apsalon selle kõik näitlejate enda südametunnistuse hooleks, mingeid järelproove me ei tei- nud ning mitte ühelegi hingele ei tulnud mõttesegi selle kohta aru pärida. Küllap mees lootis ajalehele — nagu ni- klidetakse lavastus üles.

Tagusin parajasti krohvimate seinale, kui koputati. Sain käe vaevalt lingile, uks kargas lahti, sisse vupsas

proua Linda. Jaa, uks seisis toal juba kindlalt ees! Uue, veel niiske savi järgi lõhnava pliidi all hõõgus turvas. Pukkidele laotud lauajuppidel ootasid madrats, tekk, kirev sohvapadi. Biidermeierist see ase küll pehmem polnud, laiem igatahes küll.

Proua kandis uut avara lõikega beeži kevadmantlit, nägu silmini rätikusse mähitud otsekui vandeseltslasel.

Hüüdega: «Oi kui soe siin on!» libistas ta end mantlist. Riputasin selle uksepiida kõrvale löödud naela otsa.

Mulle tundus, et proua oli isegi saledamaks läinud. Oskus rõivastuda (kandis seekord kreemikat sportliku moega kostüümi), jumestuskunst ning reibas meeleolu tegid ta seekord julgelt kümme aastat nooremaks. Hea, et Linda end sisemise lahtilükatud akna peegelduses kohe kammima hakkas, sain end veidike aega koguda. Tuld viima ta minu poole ei tulnud, piiblit lugema ammugi mittel! See, milleks ta tuli, kerkis mulle võrdlemisi naturalistlikus maalingus silme ette; mu süda tegi kiirenduse, ning üle keha valgus imelik tunne, nagu polekski proual enam riideid seljas.

Püüdsin põrandal valitsevas segaduses korda luua, tõstsin ämbreid, kaste ning lauajuppe kõrvale seina äärde.

«Sõbrake, miks nii morn?» alustas Linda rõõmsalt. «Kas sellepärast, et see parteiboss sulle pähe andis? Ära muretse. Tema vaatas asja oma kitsast vaatevinklist! Sergei pole ju kutseline sõjaväelane. Ta on kasvataja — ideoloogiline juht. Temas pole vaja välist, vaid vaimset suurust — inimlikkust — ning seda on sinu Sergeis piisavalt. Sa jätsid sümpaatse mulje, olgugi leebevõitu, ja see ongi kõige olulisem.»

«Sõjaväelased pole minu ampluaa,» püüdsin vahele öelda.

«Olgu pealegi,» jätkas proua Linda hoogsalt, «aga keda võinuks siis selle osa peale panna? Tormilal on küll sirge rüht, kuid vähe sisemist intelligentsi. Toll oma võimsa kuju ja häälega sobib mängima diakoni või mõnda muinasjutuvägilast. Ojarand on sinust veelgi pehmem, pealegi kasutab ta pidevalt ühte ja sama žesti, ei saa kuidagi sellest lahti.»

«Kui tegelasi ei leidu, siis ei maksaks siisuguseid näitemänge võtta,» porisesin mina.

«Aga peab ju nõukogude näidendeid mängima!» hüüatas proua, astus kärmesti ligemale, võttis mult käest laharjupi ning viskas selle nurka. «Järgmises tükis oledki jälle

erisik — karakterkuju. Hakkan lavastama «Keelepeksukooli». Sul tuleb mind seal võrgutada. Võiksime kohe proovi teha, kas sul selleks eeldusi on. Arvatavasti oled sa elus püüdnud juba kedagi võrgutada?»

Ja ta põimis oma pehmed käed mulle kaela ümber, silmist leekimas kirk, andumus ja muud seksapiilsed võlujõud, mis mehel mõistuse segi löövad. Kuna mu meeled ennegi kaunikeses segaduses rabelesid, siis nüüd kaotasin hoopiski pea. Kõik keelud-käsud ja moraaliireeglid lendasid priginal-priginal kildudeks. Juba olingi proua sülle kahmanud ja lavatsile tõstnud.

Ajutise juhtmega lakke riputatud kaheajavatisel lambi kiirgus lõi veidra analoogia operatsioonisaaliga. Selle mõtte väljatules tundsi end rohkem imearstina, kes käe pealepanekuga peab ütleva — tõuse ja kõnni, sa oled terveks saanud!

Linda lamas, kleit kõrgel üle põlvede, Tiziani Danae poosis kinnisilmi lavatsil ja kordas raue häälega:

«Ei tohi... ei tohi...»

Nähtavasti kuulus selline teesklus tema noorpõlve võrgutamistseenide rituaali juurde. Sama stsenaariumi järgi oleksin mina pidanud nüüd Zeusi kombel kuldvihmaks moonduma. Zeusi selline illuminatsioon tuli noore Danae võludele ainult kasuks, minule sissekasvatatud häbelikkus aga nõudis erinevalt jumalaist — see, millest avalikult ei räägita, peab jääma pimeduse vaikiva katte varju!

Zeusi pillav valgusemäng sobis kenasti kokku tolle kauge aja eelarvamustest vabade tavadega. Eks interjööri — kuninglikul baldahhiinloodil lamav iludus kiiskavas vaskkambris — pimestas silmad ja kaine meele!

Ent minu katmata lambi lame pleekinud kollane valgus oli juba lõhkunud müsteeriumi alussambad, paljastades proosalise armuparoodia mannetud dekoratsioonidetailid. Ma ei armasta teda ju üldse! Mis ma temaga pärast peale hakkani! tuikas peas. Viskan uksest välja? Tundsin end Zeusi asemel hoopis Joosepina, kes Potivari naisega kimpus oli. Istusin igaks juhaks eemale oma ainukesele logisevale toolile. Proua praotas silmad.

«Issake!» oigas ta. «Ega kõike maksa tõsiselt võtta, mida naine ütleb! Noh, ma luban sul siia voodiäärele istuda.»

Püüdsin võtta naljatooni.

«Sina ei pea himustama oma peanäitejuhi naisti!»

«Taevapäralt!» ägas ta ikka veel. «Mis naine ma talle olen. Näed ju, mina ei hooli millestki, panen kõik kaalule, mida siis sinul karta on! Mitte keegi ei saa midagi teada! Keegi ei näinud, et ma siia tulin!» kinnitas ta.

«Siin on ka seintel silmad ja kõrvad. Sind võidakse näha, kui siit välja lähed. Juba praegu sosistatakse teatris, et olen sinu armualune,» tõrjusin juba kindlameelselt.

«No näed! Räägitakse ka siis, kui midagi polegi. Ütle, mida ma pean siis tegema? Ma ju pakun sulle kogu oma hilise armastuse! On seda vähe?» anus ta.

«Oo, seda on liigagi palju!» kinnitasin lugupidavalt. «Ent millega vastan mina? Ma olen sunnitud ju teesklema. Laulusalangi ütleb: sunnitud armastus südamele kole!»

«Ma ei nõuagi sult armastust!» töötas proua. «Vajan ainult natuke soojust oma kõledasse ellu. Mida rohkem võibki üks inimene teisele anda. Tõeliselt rändame oma teed üksildastena, kanname oma valud ja vaevad üksinda. Kes saab meilt võtta hirmu vanaduse ja surma ees? Me võime seda ainult hetkeks unustada! Unustust, unustust on vaja! Ah, oleks praegu midagi juua, jookse end purju. Arvan, et sinagi oled liiga kaine, hindad mind kui marmorist näituseeksponaati. Öösel on kõik kassid hallid ning purjuspäi kõik naised ilusad!» püüdis ta naljatada.

«Äsi pole selles!» jäin ma kindlaks. «Mismoodi ma edasi töotan! Hakkan sinuga paaris mängima, muigavad kõik seljataga irooniliselt. Iga suuremgi osa pannakse meie vahekorra arvele.»

«Leidus mehi, kes ühe minu suudluse eest olid valmis pool varandust ära andma!» õhkas proua. «Sina ei taha mind muidugi! Kas sa ei võiks minu pärast natuke midagi ära kannatada, nendest mööda vaadata? (Paljutähenduslik paus.) Oh jumal, ma olen armunud... mind on tabanud midagi veel hullemat — tahe haarata seni tabamatut, anda ja võtta kõik, mida mu tukslev veri veel soontes ringi kannab... Olen hüljanud igasuguse kombekuse. Ja sina ei saa sellest aru!»

Oo, ma sain prouast väga hästi aru. Ta poleks pruukinud sõnakestki lausuda. Sõnadest kõnekamalt rääkisid selle renessansi Eva ihuliikmed, mis oleksid isegi püha Antoniuse patuteele eksitanud.

Kui oleks võinud öelda, et oleme lihtsalt juhuslikult kokku sattunud mees ja naine, täna vajame teineteise soojust, ent homme pühime kõik maha otsekui kirja udu-

selt peeglit. Aga proua Lindaga nii ei saanud! Varsti kordub see jälle, muutub kergelt kättesaadavaks harjumuseks. Ringreisil hakkaksime otsima eraldatust, teiste silmade eest kõrvale hoiduma. Kõneainet üle terve Eesti-
maa teatritel Naeruväärne, võib-olla koguni ohtlik mäng. Hilja ei vaata enam minu poolegi!

Vaikisime tükk aega. Allkorrusel mängis raadio. Kuuldus heledat tütarlapsenaeru. See rahustas ja julgustas mind.

Linda tõusis istuli, kohendas riideid.

«Anna andeks,» lausus ta nukralt, «paistab, et oleme erinevad inimesed. Ent maailm ju vastandite võitlusel püsibki, pluss tõmbab mineuse poole... Siin kusagil olevat keegi end armastuse pärast üles poonud... Jaa, kui maailmas pole enam ühtki armastajat, kustub päike! Kui inimene ei suuda enam armastada, kustub ta ise... Kui läheksin Apsalonist lahku, asuksin kuhugi mujale elama? Aga see on utopia. Midagi ei tule enam peale virelemise haige mehe kõrval.»

Proua lahkus sunnilt naeratades, mähkides end jällegi silmini musta rätikusse.

Segasin pliidi all süsi, ladusin turbatükke peale, muidu võis tuba hommikuks külmaks minna. Meister ahju ei teinud, ladus ainult soemüüri pliidi.

Astusin akna juurde, vaatasin lillakashalli taeva all latuvat majadekobarat. Hõredalt kumavate aknaruutude taga elasid inimesed — perekonnad. Mõtlesin — minu sugune terve mees ei tohiks üksinda elada. Tõepoolest, nagu mõni püha Antonius! Abielluda tuleb aga nii, et aastate pärast poleks vaja ohata — midagi pole jäänud peale harjumuse. On see üldse võimalik?

Kergitasin kohvrikaant, võtsin sealt Nietzsche «Nõnda kõneles Zarathustra» (seda teost ei tohtinud avalikult näidata), avasin raamatu, nii nagu vanaemad avasid piibli. (Näis, mis ta täna mulle ütleb?)

«Ja hoia end veel oma armastuse sööstide eest! Liiga kähku ulatab üksik käe esimesele vastutulijale...»

Abielu: seks ma nimetan kahe inimese tahet luua üht, kes oleks enam kui ta looja.

Sügavat austust teineteise kui selle tahte kehastajate vastu ma nimetan abieluks.

See olgu su abielu mõte ja tõde!»

Kuidas seda, teatrikeeles — etteastet, õieti nimetada? Oli see siis koomiline, traagiline või koguni tragikoomiline? Kõik oleneb vaatevinklist. Maailmas on ju nii palju asju, millele üheselt on väga raske vastata.

Ning mina ise? Ma kahetsen, et mul polnud südikust käituda Zeusi kombel. Proua Linda oli noorest Danaest hulk aastaid vanem. Kui aga Rembrandti fantaasia järgi otsustada, siis antiikajal oleks ta võinud vabalt mõne kangelastevahelise tapluse esile kutsuda. Ma ei tee endale etteheiteid mitte sellepärast, et tundmata jäi pikantne armukogemus, — vaevalt et see mu elu eriti rikastanud oleks —, vaid hoopiski hilisemate sündmuste pärast, mille keskpunktis seisis proua Linda.

Kui ma nüüd pärast mitmekandilist eneseanalüüsi tahaks kindlasti öelda, miks talitasin just nii, aga mitte teisiti, siis tõtt-öelda ma ei tea! Seisis peapõhjus Hiljas? See oli silmapilgu meeoleu küsimus, kust takkajärgi tõe niidiotsa enam kätte ei saa. Kõik muu on huvitavate mõtete mäng, millest igaüks omamoodi õige ja omamoodi vale.

«Keelepeksukooli» repertuaari ei võetud. Mind kaaluti ja leiti kerge olevat. Mis võrgutajat minusugusest Joosepist oleks saanud? Kuigi öeldakse, et vastandkaraktereid on lihtsamgi mängida. Kuidas kellelegi? Vist ei sobinud ka keegi teine teatri meestest sellist libekeelset teesklejat mängima.

Apsalon hakkas lavastama «Norat» proua Lindaga peas, Helmeriks pidi saama Tormila. No, mõtlesin mina, Tormila on tragi poiss, küllap ta ringreisil proua maha rahustab. Võib-olla mõtlesin ma Lindast halvasti?

Mind saadeti «Kahe aastakümne» ringreisile ning sündmused arenesid edasi.

Hallil pilvisel õhtupoolikul kolisime väikese aleviku rahvamajja. Tibutas vihma, inimesi ei liikunud, majakesed, aiad tukkusid igavas vaiksuses mahajäetuses. Sellistes väikestes kohtades ei juhtunud midagi peale igapäevase tööügamise ja harilike perekondlike tähtpäevade. Isegi teatri saabumine ei tähistanud siin sündmust. Suuremate kultuurihuvidega inimesi leidis alevikes vähe; ülejäänud ootasid teatrilt midagi tsirkusetaolist, kaasaegsed lihtsustatud olustikupildid neid eriti ei tõmmanud. Väi-

kesepalgalistele ametnikele tähendas teatripääse perekonniti ka tundaandvat väljaminekut.

Värvi kaotanud, tükati ripendavate voodrilaudadega ja mädade trepiastmetega majalt vaatas vastu kaks roosteplekist silti: «Kauplus» ja «Rahvamaja». Niisugune kultuurikolle ei andnud lootust, et sees võiks toimuda midagi meeliülendavat.

Poepealsesse rahvamajasaali viis järsk trepp ja kui me olime oma koli sinna suure vaevaga üles vinnanud, algas päeva kõige tüütum toiming — priimused pumbati vuhi-sema, naised lippasid aleviku lehmapidajate juurde piima ostma. Poekaupmees elas sealsamas üle koridori ning võttis lahkesti juba suletud kaupluse ukse eest raudkangi ära. Valgusime lõbusalt sädistades ja trügides leti ette. See oli tavaline keskmine segakauplus, kus riiulitel toiduainete kõrval seisis hädapärast riide- ja pudukaupa. Vitriinis võis näha mitmesugust pudi-padi: kelli, ehteid, habemenuge, portsigare. Siit võis saada mõningaid tööriistu, koguni raamatuid. Tubli tüki väljapanekust võtsid mõistagi enda alla mitut värvi pudelid. Küllap leidis kangemat kraami laoruumis kastideski. Reeglina võis maa-poodidest kanget rüübet mõõduka tasu eest kätte saada ka öösel. Oli tarvis vaid üles otsida poekaupmehe aken. Kui oskasid kenasti paluda ja leidis paras raha, ulatati läbi õhuakna, mida soovisid.

Seekord poes suurt söögikraamivalikut polnud: leib, konservid, biskviidid, kompvekid. Jäin viisakalt naispere selja taha. Sain räimekarbi ja biskviidipaki kätte, ei suutnud kiusatusele vastu panna, lugesin päevarahadest säästetud rublad kokku ja ostsin ka pudeli vermutit, paistis hea mark olevat. Astusin, ostud peos, rahvamaja ukse poole, kuulsin kedagi veel poe poole minemas, heitsin mehaaniliselt pilgu selja taha ning nägin võõrast presentmantlis külameest, kapuuts mütsile tõmmatud, üle läve poodi kaduvat.

Jõudsin ülal vaevalt konservikarbi avada, kui näitlejatetoa uks lahti tõugati ja sisse tormas äärmiselt erutunud segaste silmadega kaupmehenoorik. Minu esimene mõte oli, et kellelgi plahvatas priimus ja saal juba leegitseb. Kõik kütsid priimuseid autopaagist võetava bensiiniga. Mõnikord düüsid ummistusid ja priimused pildusid siis nagu leegiheitjad tulejugasid lae poole.

«Aidake!» hingeldas noorik. «All poes röövitaksel!»

Ma kohe ei taibanud. Kuidas, praegu, päris päise päeva ajal? Kes?

Kuidagiviisi suutis hirmust jõuetu naine selgeks teha, et poes on leti alla peidetud kellanupud. Mees andis kokkulepitud hädasignaali. Naine juba proovinud vallamajja telefoneerida, aga sealt ei vasta keegi. Seni kuni keskjaam miilitsat taga otsib...

Edasi läks nagu mõnikord unenäos, kus kõik on ime selge, aga ärgates jääb järele segane hall laik ning tunned vaid vabisevat keha ja taguvat südant. Küllap see oli vihavahk, mis mind jalule ja tegutsema sundis. Kooperatiivide röövlid näitasid mitmel pool üles südant täisajavat jultumust. Võimalus mõnda neist lõksu püüda keeras mu üles nagu terasvedru.

Ruttul! Enne kui nad poest välja jõuavad! Kang ette või karjuda — andke alla, maja on ümber piiratud! Mida siis sees kaupmehega tehakse, selleni mõte ei jõudnud. Haarasin jooksult tuletõrjetahvilt punase varrega kirve. Tundsin endas sellist jõudu, et oleksin võinud kirvevarresse sõrmejäljed sisse vajutada. Prantsatasin trepist alla. Kuulsin enda järel Tormila sammude müdinat. Keegi naistest kriiskas:

«Ärge minge, nad lasevad teid maha!»

Aga juba lendas kaks uksepoolt minu eest kõrvale... Praakil kaupluseukse vahelt piilus välja kapuutsiga kaetud pea, kiikas vasakule, paremale. Siis venis siukombel välja terve presentmantlis kogu, punane portfelli käeotsas. Mõned pikad sekundid vahtisime tõtt. Ma ei tea, kas mul venis suu lahti või läksid silmad suureks. Igatahes tundsin, et vajun põlvist saadik maasse ega saa sammugi edasi. Mulle jõllitasid kapuutiserva alt näkku koolivend Laane silmad! Kirvest mees vist ei näinudki, selle võis varjata varikatuse ääris. Mind uurivad silmad ei aimanud ohtu, et võiksin ta peakolu kirvega puruks virutada.

«Ülo,» röögatasin, «või käid paadi jaoks raha teenimas!»

Koolivend kalpsas sõnatult trepilt alla nagu hall rotti ja pani jooksujalu üle õue, kuuriseina najale asetatud jalgratta poole. Mõtlesin, et miks ta jättis ratta nii kaugel, siis aga nägin, et kaupluse seina äärde oli kuhjatud telliseid, savi, lupja. Võib-olla kavatseti ahju laduma hakata. Jalgrattani jäi küll ainult paarkümmend sammu. Peaaegu maani ulatuv mantel ja õuel vedelevad kastid ei lasknud Laanel hästi joosta. Oleksin võinud põgenikul

kerge vaevaga hõlmast kinni krahmata. Ometi teadsin, et röövima ilma relvata ei minda, midagi peab olema kaupmehele nina ette torgata. Kui ka röövel ei taha pauku teha, võib ta mind pussiga sähmata. Koolivennale selja tagant kirvega pähe kopsata ma ei tihanud.

«Viska portfelli maha!» karjatasin uuesti.

Ülo paiskas jalaga kastid kõrvale, jõudis ratta juurde. Portfelli pakiraamile kinnitada polnud tal aega, ta püüdis seda sangapidi juhtraua otsa riputada. Raske portfelli kallutas juhtraua koos esirattaga viltu, portfelli kukkus maha ja kui Ülo seda üles tõstma krahmas, prantsatas ka ratas kolinal külili.

Nüüd on paras aeg, mõtlesin, ja tormasin kirvest pea kohal hoides ja kisades koolivenna poole. Ma ei kavatse nud kisendada, see tuli iseenesest, vist rohkem enda julgustamiseks. Koolivend krabas presentmantli avarast taskust püstolikolaka ning sihtis minu poole. Põikasin maja ees kasvava kase taha ja viskasin raevukalt kirvega — tera tuli kuivanud varre küljest ära, lendas kolinal vastu kivi. Ülo karvas kirvevarre eest kõrvale ja tulistas umbes minu suunas. Ja püüdis ratast üles tõsta. Mina aga jõudsin hunnikust pooliku telliskivi haarata ja viskasin sellega. Ülo hüppas kõrvale, nägi ära, et teda rattale istuda ei lasta, ja pistis koos portfelliga liduma pisut eemal, velskripunkti ees seisva veoauto poole, ise veel korra üle õla minu poole põmmutades. Mina ja trepikojast välja karanud Tormila pildusime talle kive järele. Siis sõostis kuuri nurga tagant välja suur hall koer, jõudis mõne pika hüppega põgenejale järele ja paiskas ta pikali. Ülo pistis hirmsa häälega röökima, koer kippus talle selja tagant kõri kallale. Üle välja jooksid mõned inimesed, kõige ees miilitsamees. Kui Ülol käsi kinni seoti, vaatasime veelkord teineteisele näkku. Mees nägi hale välja. Polnud tahtmist talle isegi näkku sülitada.

Omandasin trupis vapra mehe kuulsuse. Teadsin ise küll, et tõelist surmapõlgust minus ei leidu. Kust võtsin selle julguse? Öeldakse, et viha teeb hulljulgeks. Pidasin pool suud kinni ega iitsatanudki, et lõin minilahingut koolivennaga, kellega kunagi kindlasti rääkisime isamaast, ideaalidest, aust ning õilsusest. Hull, kui sõnad auruks muutuvad, veel hullem, kui need mädanema lähevad!

Sattusin koolivend Laanega veelkord juhtumisi rongis

kokku. Hoolimata möödaveerenud paarikümnest aastast, tundis tema minu kohe ära. Nähtavasti olid ajarattad minu välimusega leebelt ümber käinud. Mina nägin enda ees võõrast, palja pealae, hallide juuste ja habemega kuu- vetanud meest. Paremal käel puudus esimene sõrm. See olevat jäänud üsna alguses rasketel aastatel kaevanduses vagoneti vahele. Hiljem pääsenud ta tehniliste oskustega mehena kergema töö peale, teeninud sellega rahagi. Ter- vis pidanud viisteist aastat vastu, mao rikkunud algus- aastate nälgimine küll ära, igat asja enam süüa ei või. Aga muidu, noore naisegi võtnud ja saab sellega hak- kama.

Paistis, et mees minu peale viha ei kandnud, kutsus küllagi. Mina küll tänasin, ütlesin, eks näis, kui mahti saan, aga ei lüüdnud. Millest meil rääkida? Kaunistest kooli- päevadest? Heita nalja madina üle rahvamajaõuel? Tõsta vanade asjade unustamiseks klaasigi? Noh, et ajad olid keerukad ja kõike tuli ette!

Ometi on igal asjal oma piir, ajale vaatamata. Õige inimene sellest üle ei astu. Ma ei saaks rahulikult ves- telda mehega, kes polnud tookord õige inimene ega ole seda võib-olla ka täna.

Mõned päevad möödusid vaikselt, kus midagi erilist ei juhtunud. Ometi sündis iga päev peale söömise, maga- mise ja näitemängutegemise ikka midagi.

Ühel päeval varastati mul klassituppa jäetud pintsaku taskust pass ära. (Aasta pärast kutsuti mind kohtusse, kus pidin vastust andma oma kõlvatute tegude pärast. Üks minunimeline sell oli neiu võrgutanud ning taga- tipuks tema karusmantliga jalga lasknud. Muud pättused peale selle.)

Teisel päeval leidsime kaardile märgitud silla asemel eest ainult kaks palki! Kuidas «Primadonna» sealt üle sõitis, see kuulub juba tsirkusekunsti valdkonda.

Kolmandas kultuurimajas tegi meie asemel rahvale nalja tüse kaevur. Istudes esimeses reas, rüüpas ta pude- list selget valget viina, haukas vorsti peale ning lasi paha haisu.

Arkasin ägeda koputamise peale. Klopiti kusagil taga- pool, vist rahvamaja koristaja uksele. Läbi õhukese seina kuulsin küsimust: kes seal on? ja kellegi Virve erutatud vastust. Riiv lõksatas, tulija sisenes ja hakkas hingeldust

maha surudes midagi ahastaval poolsosinal seletama. Jutt valjenes, siis katkes hoopis, kuna tulija ei suutnud enam nuukseid tagasi hoida. Nähtavasti ei saanud koristaja- tädigi juhtunust esialgu õieti aru ja palus Virvet veelkord otsast peale hakata. Nüüd kuulsin kahe naise hädaldami- sest juba selgemalt üksikuid lauseid: viiakse ära... püssi- mehed sõitsid õue, kaks tundi anti aega... buss teotsas ootab... seal teisigi... hüppasin tagatoa aknast põõsas- tesse... jooksin siia... viiakse vist Siberisse... peida mind kuhugi ära...

Sain korrapealt virgeks. Kell oli kuue peal. Tõmbasin riided selga, läksin õue. Ahetava taeva taustal võis maan- teel näha inimestega koormatud veoautot, veidikese aja pärast järgnes kinnine autobuss, kaugemal kuuldus moo- torimürinat, vilkusid teiste autolaternate tuled.

Õösel oli juhtunud midagi traagilist. Kas minna koris- taja tuppa, uurida järele? Tüdruk ei näita mulle kindlasti nägugi, poeb kappi või sahvrissi. Läksin majja tagasi, heitsin narile, kuulasin lahtisi silmi ning vasardava süda- mega maanteelt kostvat mööduvate sõidukite mürinat. Koristaja toas sosistati ikka veel, aga juba vaiksemalt ja ma ei saanud sõnadest aru.

Tegin mõttes mitmesuguseid oletusi: lihtne haarang see ei saanud olla. Kas tõesti küüditamine? Kui suures ula- tuses? Võib-olla otsitakse ka mind? Tullakse isegi siia järele?

Näitlejad virgusid nagu ikka hilja, kella kümne paiku. Päev algas tavaliste hommikuste toimetustega. Päike küll ei paistnud, aga varblased siutsusid, valitses rahu ja vai- kus nagu vanajumala selja taga. Kõrvaline külakoht, ei poodi ega postkontorit ligidal, talud laiali siin-seal kün- gaste ja metsatukkade vahel.

Ma ei hakanud midagi seletama — öeldakse veel, et nägid und.

Kella kaheteistkümnelt ajale sõitsime oma musta kassa abil hangitud «Fordiga» taludesse toitu varuma. Kõigil plimamannergud näpus, mõni vajab leiba, teine liha, kol- mas kartuleid.

«Fordi» veokastile oli peale ehitatud suur sinine kong, väike aknake ülal, ees lipuvardakese otsas lehvis rõõmsalt punane vimpel.

Esimeses talus ei leidnud me inimhingegi kodust. Ime- likul kombel seisid ukseid lukustamata, me võisime rahu- meeli toast-tuppa kõndida, uurida pilte seinal ja virgalt

toksivat pommidega seinakella. Kella sihverplaadi ülas-
osas vehkis va kontkäpp vikatiga aega surma poole. Oues
jäid meie hõiked hüüdjaks hääleks kõrbes. Teises talus
räuskas pika keti otsas maruvihane peni ning me ei pää-
senud majauksele ligidalegi.

Kolmas, sirelite ning enelapõõsaste vahele peitunud
hall maja võttis meid vastu pärani uksega, köögis pliidi
all põles tuli, puud polnud jõudnud veel söestudagi, pliidi
peal podises kartulipada.

Sedamoodi juhtus sõjapäevil, kui rinne ootamatult läbi
murti ja rahvas paaniliselt pakku jooksis. Rahu ajal ei
jätta keevat kartulipada kauaks omapead, kartulid võivad
ju puruks keeda. Otsustasime oodata.

Ootasime. Kartulid keesid pehmeks, tõstsin paja tulelt
kõrvale ning kallasin vähese vee pealt ära.

Viimaks silmasime aida nurga tagant meid piiluvat poi-
sikese peanuppu. Hõikasime, julgustasime, küsisime, kus
ema on, kinnitasime, et tahame ainult piima osta. Selle
peale ilmuski pereema välja. Nad pidanud meie punase
lipuga masinat nende omaks, kes hommikupoole ööd küla-
pidi ringi sõitsid ning inimesi ära vedasid.

See pidi olema kulakute likvideerimine, aga teiste hul-
gas nähtud ka linnainimesi. Kusagil külanõukogus olla
vist nimed kirja pandud ning kõik. Kohtumõistmine tuleb
vast alles seal, kuhu nad viiakse. Milles küüditatud süüdi
võisid olla? Ega perenainegi seda teadnud. Naabritahu
peremees, seal, kus koer kangesti haukus, ei tahtnud kol-
hoosi astuda, võib-olla osalt sellepärast.

Rinnus rusus teadmatuse tume hirm. Miks siis ikka nii-
viisi — öösel, une pealt, ilma kohtuta? Kulakud ei astu
kolhoosi, toetavad bandiite! Arvata võib. Hirmus Antski
hulgub veel ringi. Ent on siis need inimesed seda ära
teeninud? Mõne kompsuga kuhugi — ilma otsa! Kui metsa
raiutakse, siis laastud lendavad. Mina küll ei tahaks olla
laast, keda autokongi pistetakse ja külmale maale läki-
tatakse!

Selja tagant laskude eest, mida Hirmus Ants tulistab,
tuleb ometi tasuda. Ainult kellele ja kuidas?

Järgnevatel öhtutel istus meil saalides kümme-kaks-
kümmeid vaatajat. Inimesed olid näinud elutragöödiat,
mille kõrval meie näitemäng paistis tühisena. Etendusi
meil ära jätta ei lubatud, elu pidi jätkuma, justnagu
poleks midagi juhtunud. Sõitsime oma marsruuti pidi
edasi ning võtsime vastu tühjade saalide külma hingust.

Kooperatiivkaupluste seinte äärde sigines äraviidute
varanatukest. See pandi sinna välja müümiseks, ent ost-
jaid ei leidunud. Hüljatud kapid, lauad, toobrid ligunesid
ja lagunesid kevadvihmade käes. Kui vaatasin luitunud,
koldest puretud mööblitükke, ei jäänud küll sellist mul-
jet, et need olid välja tõstetud rikaste kulakute tubadest.
Enamasti juba mitut põlve teeninud külapuuseppade val-
mistatud lihtsad esemed. Käisid ka jutud, et paremad
asjad kaubeldi asjameeste poolt juba kohapeal maha,
seina äärde visati ainult ülejääk. Ka see võis tõi olla.

Nii seisid vanad armetud asjad maapoodide räästate
all ning ootasid aega, kunas ka neid nagu peremehigi
kolimatute laastudena tulle heidetakse.

Metsaäärsel nurmenukkudest ja pääsusilmadest kiren-
daval heinamaalapil istus Hilja ja maalis. Esiplaanil
paistsid õitevahus toomingad, kivihunnikule kasvama
hakanud leedripõõsad. Pisut kaugemal unelesid kuuse-
hekiga ümbritsetud hallid hooned, mäletses nudipäine
lehm. Umbes kilomeetri kaugusel sirutusid üle helerohel-
iseks tõmbunud pargipuude asula kõrgemad tipud: kiriku-
torn, ordulossi müürid, mõned suitsevad korstnad. Nende
kohale olid ähvardavalt lahti rullunud tumedate serva-
dega rümpilved. Siin metsa ääres aga sinetas taevakup-
pel erksalt ning kevadine päike koguni kõrvetas, seda
enam, et kõrge kuusik varjas iga tuulepuhangu.

Mahaunustatud kartulikastil istuva Hilja selja taga
rohule heidetud pintsakul lamasin mina, vahtisin taevast,
pilvi, maastikku ja võrdlesin seda vahetevahel lõuendil
edenevaga. Sinna olid tekkinud juba puud-põõsad, sama
rada, mida mööda me tulime, kuid kõik hoopis heledama-
tes pastelltoonides. Tuli välja, et Hilja omas peale musi-
kaalsuse ka veel tugevat kunstnikutalenti. Ornüüriline
maailmanägemine juhtis maalija kätt värvide valikul. Ja
ka ta ise kandis roosat pluusi, taevasiniseid pikki pükse
ja helekollastel juustel samavärvi rätikut. Alles praegu
panin tähele, kui lapselikult tillukesed käed ja jalad olid
sel pisikest kasvu tüdrukul.

Minu kõrval lebas raamat, mida olin kavatsenud lugeda,
polnud aga seni veel jõudnud avadagi. Ma ei saanud
lahti segavatest mõtetest, mis aina tulid ja tulid, keerle-
sid ringi mingile otsusele jõudmata, taandusid teiste
samasuguste eest, et veidi aja pärast uuesti platsis olla.

Kaugemal jõekäärus vehkisid meeskolleegid õngelattedega, kostis pallimütsatusi.

Hilja maalis keskendunult, mulle tähelepanu pööramata. Päike liikus taevavõlvil edasi ja pilved kohusid aina kõrgemaks. Nende liikumine tekitas mulje, nagu jookseks maapind koos meiega kuhugi kaugusse, mis teiste taevakehade suhtes toimuski kolmkümmend kilomeetrit sekundis.

Niisiis kihutasin koos maapinnaga pöörase kiirusega läbi maailmaruumi. Ühes minuga tormasid ka maaliv naine, mäletsev lehm, puud-pöösad. Hiljat see ei häirinud. Ta vaatles üle maalikasti päikesehelendusest veel kirkast maastikku ja kandis seda lõuenditükile; ta märkas ainult värve, valgust, varje. Need kiirgusid tema meeltesse, tekitades üllast naudingut, loomistahet.

Loendasin ajaviiteks meetreid, mida pilved läbisid, arvutasin hetkedeks ja kandsin mineviku arvele. Olevik on ju ainult mõõtühikuta nullpunkt, millest ühele poole jääb aja miinus-, teisale plussfaas. Ükski silmapilk ei kordu, kuigi iga täpp maakeral jõuab pööreldes uuesti algpunkti. Ent siis näeme kõike juba uues kvaliteedis, asjad on muutunud: roheliste hiirekõrvade asemel ripuvad okstel suured kirjud lehed, inimese kehas on hävinenud hulk rakke, võib-olla pole päikesepaistet, pilt ripub kusagil seinal, vana kartulikasti laudade vahelt on rohi läbi kasvanud. Inimesed on teistmoodi mõtlema hakanud. Näidendit, mida praegu pakume, ei taha enam keegi näha, sest selles vaadatakse lihtsustatult, ühekülgselt ühiskonnaelule.

Elu võib võrrelda päratasuure loendamatu täketega hammasratta pöörlemisega. Iga täke toob kusagilt maailmaprobleemide rägastikust esile uue ülesande. Kui palju kordi on neid lahendatud valesti, aga juba on tegu lennanud minevikku ja tagasi võtta ei saa enam midagi.

Kolhoose tekkis nagu seeni sooja vihmaga. Kõhklejad ei tahtnud metsaraiumisel laastude hulka sattuda. Kes kodupaika maha jätta ei raatsinud, oli valmis ühispõllul mõne kilogrammi vilja eest tööd rügama, küll aiamaa ikka kõhutäidet annab. Teised putkasid raudteele, kaevandustesse, vabrikutesse.

Mõtlesin: elus jääb ikka midagi olulist vajaka. Mida vajab inimene, et õnnelik olla? Võib-olla mitte midagi peale katusealuse, kuhu vihma ajal varjule pugeda. Ometi,

üksik inimene ei saa õnnelik olla, tühjas majas ka kaks inimest mitte.

Kas inimene üldse ongi sündinud siia maailma aina õnnelik olema? Võib-olla kuulub tema pärisosaks raskest, mille all peab küürutama, kannatama, aina ootama mingit õnnepalangut? Jaa, nii on oma elu mööda saatnud paljud eelmised põlvkonnad, vanemad, vanavanemad, aina lootes, et kunagi, kui mitte lapsed, siis lapselapsed kindlasti elavad õnnelikult, ilma painavate muredeta töö, leiva, tervise pärast.

Pilv värvus aina süngemaks, siis muutis ootamatult suunda, tuli otse meie peale. Äkiline tuuleil painutas pöösad maadligi, õhus lendles oksi, kulukõrsi, rabisesid piisad.

Hilja ehmus, kargas maalikasti ette, sirutas käed kaitsvalt laiali. Vihma paiskus alla nagu oavarrest. Hüppasin appi, saime kasti kinni. Tuul rebis riideid, piisad tungisid ihuni. Selja taga metsaserval paistis väike kuuri moodi ehitis, vist heinaküün. Haarasin ühte kätte maalimisraami, teisega Hilja käest. Hüppasime üle kraavi, tormasime küüni räästa alla, okkalised pöösad kraapisid sääri, nõgesed kõrvetasid. Kitsuke katuseserv ei kaitsnud vihma eest, olime sattunud tuulepoolsele küljele. Üleval paistis lahtine luuk.

«Näe, kus hea peavari,» rõõmustasin mina ülespoole osutades.

Hilja silmad läksid hirmu täis. Käsi püüdis minu omast valla rebida. Välja peal vesi lausa tuiskas, talu ega lehmagi polnud näha.

«Rumaluke,» muigasin mina. «Tahad üdini märjaks saada? Tunned, kui külmaks on järsku läinud, jääd veel haigeks!»

Ronisin maalimisriistadega üles, sikutasin ka Hilja järele. Viskusin mõneldes selili mullustele heintele. Hilja seisis ebalevalt püsti. Toetusin küünarnukkidele, võtsin tüdrukul vöökohalt ja tõmbasin ta enda kõrvale. Hilja ei puigelnud vastu, lausus ainult vaikselt:

«Vaata, kui halliks muutus maailm! Päike kadus ja loodus nagu suri välja!»

«Sa mõtled aina värvidele! Aga selles halluseski on oma meeole. Hall värv nagu olekski kunagise eesti taeva sünonüüm.

Vihmasadudes, kui see vastu katust põristab, peitub omapärane julgustav turvalisusetunne, et sul on kodu, õn

kodumaa. Ma ei unusta kunagi üht pühapäevahommikut karjapoisipäevilt. Magasin laudalakas värsketel heintel Juba laupäeva õhtul oli vihma sadama hakanud. Hommikul äratas mind kuke kiremine all. Kanad kuristasid õrrel. Lehm inises rahulolevalt. Kõrval lõi nurru valge kassipoeg. Katust vastu rabises, heinad lõhnasid. Mind haaras ootamatult, kuidas seda öelda, mingi ürgne, kuhugi esiisadeni ulatuv veresidemetunne oma väikese elava kodumaaga. Tundsin, et see maa metsasalude vahel unelevate talude, heinamaade ja jõekestega on mul veres ja hinges. Olin agulipoiss, talugi kuulus võhivõõrale peremehele, ometi tunnetasin maamullaga ühendavaid juuri. Mõtlesin siis, et kuigi meil on ka mõned linnakesed, koos kõige muu sinna juurdekuuluvaga, oleme kõik vägagi seotud maaga. See tähendab meile kõigile rohkem kui tihti arvatagi oskame.»

«Sa oled suurem lüürik kui mina,» nentis Hilja andeks paluvalt naeratades. «See küün meenutab mulle möödunud, ent hoopis teisest, õudsest küljest. Sina nähtavasti teenisid mõne keskmiku juures, kus anti mahti veel lüürilisi mõtteid mõlgutada. Aga minu vanaema popsihüüasus suurniku maa peal, kes hindas karjapoissi ja sulaseid umbes nii nagu Mogri Märt: et teile, kuraditele, ka kapju alla pole kasvanud!

Selle küüniloo ajal toda Mogri Märti küll enam seal mail polnud, aga midagi temast ikka oli jäänud — vihkamine, kättemaks, pagan teab mis hullumeelsus, mille surub mõnele inimesele maa, kui see on olnud kunagi tema omand. Võib-olla tuleb see samast veresugulusest maaga, millest rääkisid, aga mingi hüperboolse kire kujul.»

«Mis koledat selles Mogri Märdi küünis siis juhtus, poos seal end keegi või?» küsisin Hiljale pintsakuhõlma peale tõstes.

«See on kurb lugu ja kole ka,» lausus Hilja mulle lähemale nihkudes. Nähtavasti oli tal jahe. «Aga mõne sõnaga seda ära rääkida ei saa. Nagu korralikul draamal kunagi, on ka sel lool oma proloog ja epiloog.»

«Hüva,» olin mina nõus, «alusta siis proloogist, sul on draama jaoks sobiv ilus dramaatiline hääl. Üldse on sinus palju ilusat — silmad, suu, jalad...»

«Jäta viisakuse pärast keskmine osa välja!» naeris Hilja.

«Ei, miks, mäletad, kuidas vana Saalomoni oma pruuti kiitis! Isegi naba kohta leidis suurepärase võrdluse.»

«Ma pole piiblit lugenud. Kes see pruut oli, Seeba kuninganna või?»

«Ei tea. Jutusta enne oma lugu, siis räägin sulle nõnda nimetatud Saalomoni ülemlaulust.»

«Noh, hüva,» alustas Hilja. «Elas kord üks koolitüdruk, kes oli kangesti minu moodi. See koolitüdruk veetis oma koolivaheaega Võrumaal vanaema pool. Oli hilissuvine aeg, augusti lõpp. Pärast mõnepäevast seenevihma läks ilm ilusaks ja koolitüdruk koos naabriplikaga otsustas šampinjone ning riisikaid korjama minna. Riisikad kasvasid lähedal kuusemetsas, šampinjonid aga metsa taga heinamaa ääres. Seal Võrumaa nurgas metsade vahel juhtus alatasa igasuguseid hirmsaid asju — kord pandi maja põlema, kord rööviti kooperatiiv tühjaks, tapeti mõni ametiisik, vägistati naisterahvaid. Meie külas elati selle ajani päris rahulikult, pimedat kätte siiski ei usaldatud jääda. Ustele pandi tugevamaid lukke ja haake. Sellepärast ei lubatud ka lapsi kaugele. Lapsed aga ei mõelnud mingile ohule, — päike paistis soojalt, linnud laulsid, riisikad siristasid —, läksid nagu kaks punamütsikest ja röömustasid siiruviiuruliste riisikate üle.

Sa muidugi said juba aru, et üks punamütsike olin mina. Sellepärast räägin edasi esimeses isikus.

Järsku olimegi metsatukast läbi. Välu ääres, keset lagendikku, kõrgemal künkakesel paistis küün — nii-augune vana pehastunud palkide ja sammaldunud aukliku katusega, ühe kadunud inimpõlve kätetöö tiluke jälg.

Rohust hüppas välja jänas ja plagas haake tehes teise metsa. Rähn põristas vastu kõrget mäнди. Vihmakass huikas. Tundsin mingit hardumust või ülevust. Välu õhetas põdrakanepi lillakaspunastest õitest, ülal sügavsinine taevast, keskel helendavatest kasetüvedest triibuline metsamüür, erkroheline sammal küünikatusel.

Nägin juba katusele kasvama hakanud pihlakat, pudedaid auke samblikega kaetud palkides. Ukseava sulgesid risti-rästi ettelöödud lauadükid. Ma ei mõelnud üldse, mida see küün sisaldab, vaevalt võis seal olla midagi peale mõne pihutäie heinapuru. Lihtsalt läksin kinnitaotud sissepääsu juurde ja lähendasin näo laudade vahele jäänud pilule... ja nägin silmi. Silmad asusid peaaegu minu omade vastas ja paistsid ligidusest tohutu suurtena. Rapasasin pea tagasi, justnagu oleks keegi mulle tuletuki silmade ette torganud, ja nüüd peegeldus minu silmades osaliselt ka nägu — karvane, räpane, minu arvates metsik

inimnägu. Kähistasin midagi, sest kiljatus jäi hirmuga kurku kinni. Jalad liikusid kangelt. Kūūn näis välja saatvat tigedaid magnetpüüniseid, mis mind kinni hoidsid. Kuulsin laudade raginat, mis mu kõrvus kõlasid tohutute lõugade laksatamisena, keegi hüppas küüni hammaste vahelt välja ja hakkas tümpsudes mulle järele tormama. Teadsin, et suren või lähen peast segaseks, kui see peletis mulle käed külge paneb. Viskasin korvi käest, raputasin kingad jalast ja tormasin. Metsarada, mis jalge ees lookles, oli täis juurikaid, kõdunenud oksid, poriseid veesoonikuid. Need vist saidki mu päästjaks. Kui mina takistustest kergelt üle kalpasin, siis kohmakates säärikutes tagaajaja komistas mitu korda. Võigast ebainimlikku sõnatut mõrinat välja ajades kakerdas ta püsti ja aina rügas mulle järele.

Mu jõuraasuke hakkas üles ütlema, külje sisse lõi piste. Nägin juba vaimusilmas, kuidas mu süda lõhkeb, ma kukun ning pikkade mustade küünte ning kollaste kihvadega libahunt rebib mul selle rinnast ja pistab nahka. Tõesõna, ma kujutlesin seda imeelavalt ja peaaegu pidin õudusest sealsamas maha kukkuma. Mingi imejõud hoidis mind püsti. Eemalt puude vahelt paistis juba sõidetav metsatee. Siis röögatas peletis, keda ma enne tummaks pidasin, päris inimese häälega: «Jää seisma, sitavares, või ma annan sulle tina!» Hakkasin jänesehaake tegema. Temal oli mingi automaat, täristas korra ja saingi pihta, näe siia vasakusse kätte. Olin jõudnud metsateele, kukkusin, mu üle vajus must udu. Mul vedas. Teed mööda logistas üksik hobusemees suure koera saatel, see peletaski bandiidi minema. Mind pandi vankrile, kihutati asulasse. Olin mitu päeva päris šokiseisundis. Muidugi haiglasse viidi ka... Sellepärast mind üksikud küünid ehmatavadki!»

«Vaesekel!» haletsesin mina. «Võib oletada, et too koltis kuulus Mogri Märdi suguvõsasse. Kas ta tabati?»

«Ei, seekord küll mitte, kuigi kõik ümbruskonna püssimehed jalule aeti.»

«See oli tõesti kole lugu ja kurb ka, aga ega ühe hullu pärast maksa kõiki küüne kartma hakata. On vaja ära unustada.»

Tõmbasin Hilja enda vastu, nii et läbi õhukeste riiete oli tunda, kuidas rind ja vahelihhas hingamise rütmis liikusid, püüdsin siia-sinnapoole põiklevad huuled. Hilja suudles mind nii andunult, nagu mitte keegi veel suudel-

nud polnud. Olin üleni üks sõnatu helisev ülemlaul, see aina valjenes.

Mu kuumav käsi libises alla tüdruku puusale. Hilja jahmus, tõmbus tagasi.

«Sa pead mõistlik olema! Mul pole midagi sinu vastu, kuid tähtede seis on praegu halb! Kui midagi juhtub, on unistused teatrist läbil! Kas sa kujutad ette, mis tähendab abort?»

«Kallis, ei juhtu midagi!» püüdsin tüdrukut rahustada. «Ma ju armastan sind ja kui midagi juhtukski, miks siis kohe abort? Me saame lapse nagu kõik normaalsed inimesed.»

«Ei, ära räägi enam edasi,» katkestas Hilja mind peaaegu nutuselt. «Mina ei ole normaalne inimene! Mul on mürgine veri, see tapab lapsel!»

«Kuidas saab ema veri last tappa?» imestasin mina.

«Saab küll!» Nüüd Hilja juba nuuksus. «Koos mehe verega muidugi. See tehti mulle juba siis selgeks, kui haiglas vereproove võeti.»

«Kuid minu veri on tervel!» protesteerisin mina.

«Kust võid sa seda teada? See on mingi salakaval reesus. See ulatub sinu vanemateni välja!» selgitas Hilja silmi pühkides.

Ma polnud mingisugusest reesusest varem kuulnudki. Paitasin Hilja juukseid.

«Mida me siis peale hakkame, ritsikas, sa oled ju mulle kallis?»

Hilja püüdis naeratada.

«Ei tea? Peaksid vist laskma vereproovi teha. Aga esialgu ei tahaks ma üldse lapsi saada, olen ju alles näitlejatee alguses. Läheb mõni aasta mööda ning ükski teater ei taha mind enam.»

«Noh, on ju olemas mitmesuguseid kaitsevahendeid,» julgustasin mina.

«Ei tea. See kõik on kuidagi võõrastav ja piinlik,» kahtles Hilja.

«Kas sa siis senini kellegagi niiviisi pole olnud? Oled neitsi ja jäädkki selleks, lähed Kuremäe kloostrisse?» pärisin naljatoonis.

«Kõik te tahate olla esimesed! Mis imet te selles süütuses otsite?» turtsatas Hilja. «Kui sind väga huvitab, juhtus küll kord niisugune asi. Sellest on jäänud mulle ainult ebameeldivus. Hulka aega olin hirmul, et jään rasedaks,

käisin isegi arsti juures. Sellel on mõtet ainult armastatud mehega abielus olles.»

Otsustasin, et lähen linnas jalamaid arsti juurde, lasen vereproovi teha, palun ka emal verd analüüsida lasta ja üldse, uurin seda reesuse asja.

«Ma pole sulle veel järellugu rääkinud,» jätkas Hilja hoopis teisel toonil. «Enne siia linna asumist elasin rannas, meri aknast päris kiviga visata. Päeval oli kõik lihtne ja ilus. Kord vaikus, siis tuul, meri vahutas ja mühises. Päikesepaistel vesi sillerdas ja niit kõrkjate ääres oli täis tagasihoidlike rannalillede värvilaike. Seal asus vana võrgukuur, mille ümber lapsena mängisin, kus randastreist pärga punusin ja kuhu peitsin suure valge ränikivitüki — oma õnnekivi.

Aga pärast seda küünilugu, kui saabus öö, tuli hirm, külm lilla valgus heitis põõsastele ja maapinnale veidraid varje. Ees plinkis majakas nagu hädasignaale andes ja üksik puu sirutas haralised oksad kui piinas ülespoole. Luhale jäänud loikudes väreles kuu lapergune peegeldus. Üksik kiljuv öölind hädaldas eksinud hingena. Tekkis müstiline hirm salapärase pimedade looduse, üksinduse ja kaduvuse ees — minust ei jää isegi lapsi järele. Siis kujutlesin endale kaitsevaimu — pimedusest välja ratsutava mehe valge hobuse seljas, kes toob mulle randastreist pärja ja valge õnnekivi. Tegin temast isegi luuletuse:

«Mäekünkal peatub mees
ja vaatab kitsast rada,
mis rohtukasvand auklik külavahetee.
Tal ratsu väsind, särk rebitud,
vihm peksab näkku,
randastreist pärg vaid reisikotti jäänd.»

Olin vaimselt nii segi, et nägin öösiti isegi hallutsinatsioone, enamasti ikka seda ratsutavat kangelast.»

«No ja siis kohtasidki seda oma valget ratsanikku ning juhtuski see, mis juhtuma pidi,» nõokasin mina.

«Võib ka nii öelda,» lausus Hilja, ironia tähelepanemata jättes. «Ainult et need tänapäeva printsid on ratsanikud ainult ühes teises mõttes.»

«Võib-olla juhtub nii, et mina toon sulle randastreist pärja. Ma tean, kus neid kasvab,» ütlesin ma paljutootavalt.

Häda, kui tuleb lõputuid kordi vahetpidamata mängida ühte ning sama lugu. Veelgi hullem, kui lugu vastumeelne ning partneriga pole klappi. Ärritasid muudki igapäevased olmeasjad: võidujooks paremate magamisnurkade peale, Pungla ning Käärsoni igahommikune unenägude seletamine, Tarmi kõigutamatu rahu, millega ta poole ööni enda eest hoolitses. Peale etendust algul puhkas, siis hakkas sööma, pärast seda solistas pesuveega, lõhnastas ja puuderdas end. Sellise lisaetenduse viimane vaatus lõppes nari paikasättimisega, linade-tekide hoolika klopimisega. Isegi sokid ja aluspesu raputas Tarm tolmust puhtaks ja paigutas toolile. Kui ka terve trupp tekide all lamades und ootas, ei taganenud Tarm oma programmist.

Lavale astudes mõtlesin igakord: ükskõik, kuidas ma end ka pingutan, publik mind niikuinii ei usu.

Pungla muidugi oma väljendusvõimedes ei kahelnud. Pidades läbielamuseks tunnete tugevust, kruvis ta end «musta loori all» ikka rohkem ja rohkem üles. See tähendas, sisendas enne etteastet kusagil lavanurgas endale kõrgendatud erutuse.

Juba Apsaloni poolt olid misanstseenid seatud nii, et pidin kulminatsioonihetkil seisma Pungla selja taga ja rääkima temaga üleõla. Partneri nägu ma ei näinud. Siiski võis algul tunda mingit kontakteerumispüüdu. Viimastel etendustel oli mu lavakallim jõudnud juba nii kaugele, et demonstreeris oma hingelisi vapustusi ainuüksi saalile. Mõnikord isegi mõtlesin: teeks talle selja taga kõige kangemal ägamishetkel õige mõne viguri, las rahvas naerab. Kaine mõistus pani siiski piduri peale, ainult närv keerdu kord-korralt ikka rohkem krussi.

Uhel õnnetul päeval, viletsal kägiseval laval, kuhu laest tülk-tsolk vett tilkus, läks vint üle. Oli tarvis kiiresti ümber riietuda. Erutusest enesekontrolli kaotanud, pidin lava alla grimeerimisruumi viival trepil peaaegu kukkuma. Uhke mutoonkasuka, mille pidin Ojarannale üle andma, pillasin põrandale.

Umbne, täissuissetatud ruum, seintelt krohv pudenevad, rotiaugud põrandas, laest tolknemas üks hädine pirnike. Selles armetus interjööris pooleldi lahtirõivastunud mehed-naised oma paljudest küürimistest kulunud aluspesuga.

Meie teatritegemine hakkas korraga vastikult vastu.

Virutasin kõrviku tigidalt nurka — riidenagi polnud ning üksikute seinataotud naelte otsas rippus juba midagi — ja pahvatasin.

«Nii edasi mängida on võimatu!»

Jutusumin vaikus, kaaslased jäid mind ehmunult vaatima, otsekui oleksin nende suunas pussi välgutanud. Selle ootamatu stoppkaadri ajal ilmusid luugist nähtavale Pungla jalad, siis ka pea, ja juba poolest trepist küsis ta ärritusest väriseva häälega:

«Mis viga on, seltsimees Suursoo?»

Ma poleks tohtinud temaga etenduse ajal vaidlema hakata, seda keelas lavaetika. Õnnetuseks olin sápp otsast otsani täis ja see pressis välja nagu õhk katkitorgatud jalgrattarummist.

«Saage aru, meil pole vähimatki lavalist kontakti. Selle asemel et rääkida partneriga, te ju lausa koketeerite publikuga!» rääkisin pingutusest hingeldades.

«Ma mängin täpselt nii, nagu Apsalon on käskinud!» viskas Pungla kurja upsakusega vastu.

«Võib-olla? Kui see ka nii oleks, kas te siis tõesti isegi aru ei saa, et eriti selle vaatuse stseen on ülepakutav võlts?»

Pungla põskedele ilmusid punased laigud.

«Kas tahate öelda, et teie olete Apsalonist targem ja mina pean hakkama mängima nii, nagu teie soovite?»

Ma peaaegu ägasin:

«Mitte nii, nagu mina soovin, vaid nii, kuidas on loomulik. Peab ka ise midagi mõtlema! Mida te lavale täitma lähete, kas Apsaloni käsku või oma lavalist ülesannet?»

Pungla ei saanud kohe sõnagi suust, kõverdas vaid suunurki, siis pahvatas hüsteeriliselt:

«Kas kuulete! Apsalon ei oska lavastada, mina ei oska mängida! Seltsimees Suursoo ütleb, et kõik on vale misanstseenid tuleb ümber teha!»

Ta viskus näoli koikule ja pistis kõigest kehast vappude nuuksuma.

Administraator Ehasalu läks ähmi täis, jooksis vee klaasiga. Sõbrannad rahustasid nariserval:

«Oh, ära pane tähelegi! Mängid nii, nagu sind on käskitud. Mina olen kunstiline valve, ja kui midagi on valesti, siis ütlen seda mina, aga mitte igaüks!» troostis Käärson.

«Palju, mis keegi rumalast peast ütleb,» toetas Padis. «Iga tühja pärast ei maksa end ärritada.»

Triupp kogunes Pungla voodi ümber. Ehasalu kolistas juba esmaabipaunas pudelitega, tilgutas palderjani ja pakkus nuuskpiiritust. Toll pilgutas mulle vargsi oma mehelikult silma.

Vaheaeg venis. Pungla tõmbles endiselt nutukrampides. Heisin üksi laua juures. Mul oli äärmiselt sant enesetunne.

«Viimaks on see kõik ehtne?» mõtlesin hirmuga. «Kruvib end nii üles, et ei saagi enam lavale!»

Lugu näiski sellise suuna võtvat. Mulle langes kaela vihaseid süüdistusi:

«Näete, mis te nüüd tegite!»

«Kas saite nüüd, mis tahtsite?»

«Etenduse ajal kargab teisele kallale!»

Ei tea, kas mõjusid need moraalsed palsamid või näitlejakohusetunne. Hedvig ajas end viimaks püsti. Teda kammiti, jumestati, julgustati ja etendus kuidagimoodi jätkus.

Selle vahejuhtumi kivi tekitas suure järellainetuse, suurema kui oskasin ette aimata. Ei teadnud ka seda, et juba järgmisel päeval lendasid teatri poole kirjad sünnimuse värvika kirjeldusega.

Esiailgu märkasin kolme leeri: vaenulikku, erapooletut ning üksikuid käte vastamisi hõõrujaid, kes rõõmustasid sellest, et keegi Punglale pihta andis.

Savolainen ja Toll usaldasid isegi mul vargsi kätt suruda.

«Hedvig ajas juba nina nii püsti, vaata et vihmavesi sajab sisset!» kiitis Savolainen.

«Apsalon on siin mõnele nagu jumal, laulavad talle kiituselaule, varsti hakkavad risti ka ette lööma,» põristas Toll bassihäälega.

Hilja ei öelnud midagi, ainult naeratas ebakindlalt.

Asja loominguline külg ei huvitanud kedagi.

Sassiläinud reisi lõpp-punktina sündis veel üks sünger lugu. Meilt rööviti kogu ringreisi sissetulek ära.

Oli sume kevadine öö. Lepikutes laksutasid ööbikud. Meie sinises furgoonis valitses pahaendeline vaikus. Torimila laskis lendu paar nürivõitu teravmeelsust, naeris sinna juurde laia naeru, aga see vaibus kaasanaerjaid leidmata peagi. Muidu tujukas «Primadonna» lippas seekord virgalt nagu kodu poole kippuv hobune. Sõita oli palju. Hakkas vihma tibutama, põõsad kahel pool teed

läikisid erkrohelist. Autokastis läks umbseks, mootori monotoonne surin tegi uniseks. Hilja oli toetanud pea koduselt minu õlale. Mul jäi kael kangeks ja käsi kippus ära surema. Märkas, kuidas auto hakkas pikkamööda pidurdama ja lõpuks nõksti seiskus. Tõstsin Hilja pea ettevaatlikult kõrvale, lükkasin valla ülal kabiini kohal asuva akna ja pistsin pea välja. Miilitsamundris mees, nähtavasti autoinspektor, kontrollis autojuht Peetri dokumente.

Hõikasin: «Suitsupaus!» Avasin tagumise ukse ja tahtsin väikese redeli üle ääre tõsta. Alt suunati mulle näkku taskulambivalgus. Tige hää! lausus:

«Ärge ronige välja! Andke rahulikult kassa siia ja sõitke minema!»

Algul arvasin, et see on nali. Meie, näitlejatega armastati sageli kometit mängida.

«Kassa võeti meil juba viiskümmend kilomeetrit tagasi ära,» vastasin naljaga ja lükkasin siiski redeli üle ääre.

«Sulle öeldi, ära ronil!» kähistas inimene all raevukalt. «Tõmba redel tagasi!» Mees vehkis püstolkuulipildujaga. Märkas, et riist on saksa päritoluga, olin ise niisugust käes hoidnud. Nõukogude munder, saksa automaat! Ihu läks higiseks. Tõmbasin redeli tagasi. Putkauksel tunglesid juba ka teised.

«Silmapilk kassa, kogu reisi sissetulek siia!» raevutses all sõjaväesinelis habemik mees. «Annan aega kolm minutit. Kui te raha alla ei viska, torkame kummid läbi ja paneme masina põlema!»

«Issand jumal, bandiidid!» kiljatas kassapidaja ning pistis uluma.

Asjata otsisin pimeduses mõnda lähenevat autotuld või ligiduses kumavat akent. Otsekui surmarahu valitses kõikjal. Me ei seisnudki kusagil kõrvalisel metsavaheteel. Tundsin ära tuttava teeristi. Vaevalt viiekümne meetri kaugusel heki taga uneles koolimaja. Eemal mustendas pargisiluett, varjates endise riigimõisa hooneid. Kuuseheki taustal märkas veel paari tumedat inimkogu. Lauspilves taevas ja tibutav vihm muutis kõik ühetooniliselt halliks.

Ehasalu ja Padise asusid bandiitidega läbirääkimistesse.

«Raha pole, see on postiga ära saadetud, ainult tänane kassa,» kavaldas Ehasalu.

«Asjata keerutate,» kostis alt, «me teame, et kogu raha on teil kaasas.»

«Kuulge, mehed, kõik meie palgad ja puhkuserahad tulevad sellest rahast, me jääme nälga. Kassapidaja läheb kohtu alla,» püüdis Padise rõõvlite südametunnistusele koputada.

«Rahakast on katusel dekoratsioonide all, laduge need maha ja võtke isel!» hõikas Hilja.

«Rutem!» käsutati alt. «Raha on kassapidaja käes portfellis!»

«Vabatahtlikult me teile ei anna!» keeldus Ehasalu.

«Poole minuti pärast saab autojuht kuuli! Ja siis pistame masinale tule otsa!» kostis alt hirmuäratav ähvardus.

Nüüd hakkas nutma riietur Meida, Peetri nooruke pruut.

«Jumal, visake neile ometi see portfell lõugade vahele! Nad lasevad Peetri maha. Kas inimese elu on siis tõesti odavam!»

«Andke!» — «Ärge andke!» — «Nad ei julge lasta!» — «Kära peale jooksevad inimesed kokku!» — «Keegi ei julge tulla!» — «Mis sellest enam, kui me juba kõrbenud olemel!» — «Terve kuu teenistus!» — «Me jääme nälga!»

Kassapidaja viskas portfelli käest ja tõinas südantlõhestavalt. Tundsin kotti oma varvastel, avasin ja tõmbasin kähku ühe pihkusattunud rahapaki välja.

«Aega on veel kümme sekundit!» meenutati alt.

Oli tunda, kuidas masin aeglaselt allapoole vajus. Kummid olid tühjaks lastud. Siis käis automaadtärin. Karjudes viskusid kõik üksteise otsa põrandale. Kellegi käsi paiskas portfelli ukseavast välja. Kelle? Seda ei saadudki uurimisel teada.

Mõne hetke pärast kostis hõige:

«Käes! Kaome!»

Oli kuulda jooksumist ja sõiduauto käivitusmürinat. Loo lõpetas künnivareste äge kraaksumine.

Peeter ilmus siiski elavana lagedale, oli saanud end kabiinist välja kukutada ja puude taha varjudes põõsastesse joosta.

Must tahvel teatri köögiuksel kubises käskkirjadest. Ohelt võisin lugeda, et mind on töö huvides kaks palgastet alla viidud. Tore põhjendus küll! Teine paber teatas kollektiivi üldkoosolekust. Apsaloni rohkete silmustega

varustatud «ziiro» oli rutakas, närviline. Nojah, mees oli vahepeal jälle direktoriks ülendatud. Võim käes!

Apsalon istus oma töölaua taga, näoga ukse suunas, ja nägi igaüht, kes sisenes, muidugi kohe. Kui ma ukse pärast koputamist otsustavalt lahti tõukasin, ei tõstnud direktor peadki, uuris süvenenult mingit maisipaberile trükitud eeskirja. Raamatupidaja ning sekretär vajutasid ninad lauale ligemale.

«Seltsimees Apsalon, kas tohin segada?»

Pidin sedasama uuesti kordama, alles siis vastas direktor, silmad ikka paberil:

«Mul pole praegu teie jaoks aega, tulge hiljem!»

Võtsin põuest lahkumispalve, torkasin paberi Apsaloni ette lauale.

«Selle avalduse läbilugemine ei võta palju aega.»

«Mis avaldus? Mis narrused need jälle on?» tegi direktor kurja häält.

«Palun mind kahe nädala jooksul teatrist vabastada!»

Apsaloni käsi läks rusikasse, ta kargas püsti ja virutas täiest jõust vastu lauaklaasi. Kriginal jooksid kiirtekujulised praod sellesse laiali.

«Teie töötate siin seni, kuni teid vaja on, ja mina vabastan teid siis, kui mina seda vajalikuks pean!» müristas ta raevukalt.

«Ma ei luba enda peale karjuda!» kähistasin vastu ja sähvasin mõtlematult: «Seda te võisite teha kolmekümne teisel aastal ühes teises teatris!»

Mis viirastusi minevikust see torge küll lahti päästis?

«Välja!» röökis Apsalon vihast punetades. «Häbematu poisike, või veel näkku hüppama!»

Avalduse tükid lendasid prügikasti.

«Hüva, eks ma saadan siis avalduse posti teel!» hüüdsin lävepakult.

«Kuradi despoot!» pobisesin veel ukse taga. «Igal oinal tuleb ükskord mihklipäev!»

Astusin mööda lõssimäe teerada täis protesti ja viha. Teatrilast diplomit mul polnud, riikliku komisjoni poolt kinnitatud kategooriat samuti mitte. Palga vastu kaebust tõsta olnuks asjatu vaev. Ära minna ei lubanud seadus muidu kui asutuse juhataja nõusolekul. Katsuge kokku leppida, soovitas jurist. Aga mismoodi ma lepin Apsaloni niga kokku? Seisan ta ees ja kahetsen pattu! Ametiühingu-komitee? Esimees Ojarand lipitses uuesti Linda Saaliga.

Pöörduda ajalehe poole? Seal töötas ka too joodikust lektor Apsaloni kambast. Minna parteikomiteesse? Üksi, ilma kollektiivi toetuseta, kaelas koorem musta minevikku!

Tee seisis püsti ning oli kummalisi tuuleveskeid täis. Kuigi mul polnud Rosinantet ega isegi Don Quijote priimilivset oda, otsustasin tuuleveskeid rünnata. Oli ju veel Kunstide Valitsus, selle võim käis Apsaloni omast üle. Kirjutasin valmis seletuskirja Kunstide Valitsuse juhatajale, panin juurde lahkumisavalduse. Ärakirjad saatsin Apsalonile ja täitevkomiteele.

See nõndanimetatud kollektiivi koosolek sarnanes rohkem kohtuistungiga. Apsalon oli kokku kutsunud kenake vääsalga väljastpoolt teatrit. Ilmselt kartis, et ei saa minust üksinda jagu, tahtis hirmu nahka ajada. Kollitas mind paksu klakööri Parvei ja lektor Rannastega. Need kaks võis küll arvata oma aja kolumatside hulka — palju võimu, vähe aru! Madam Umarik ja propagandaosakonna juhataja ei kujutanud mingit ohtu. Rajoonikomitee teine sekretär paistis olevat üldiselt mõistlik mees. Uut esimest sekretäri ma veel ei tundnud, igatahes suhtusid teised temasse väga aupaklikult, nii suure lugupidamisega, et seda võis koguni lipitsemiseks nimetada.

Mind oli juba tublisti läbi paksu ja vedela ning okasraataedade veetud. Olin seisnud nii GFP kui ka NKVD varijate ees, istunud okupatsiooniaegses Westervalli vanglas ja Gatšina sunnitöölaagris, toitnud lutikaid sõjavangide hulgas, läbinud tööpataljoni tiheda sõela. Apsalon poleks suutnud mind verest välja lüüa ka siis, kui oleks giljotiini kohale tassinud.

Sellest hoolimata ei saanud ma lahti akrobaadi enesetundest, kes peab esmakordselt ilma julgestusköieta astuma tsirkuse kupli alla tõmmatud trossile. Ma närveasin nii nagu näitleja enne esietendust. Mul polnud hirmu, olin täis võitlusvaimu oma töö eest. Akrobaate on ennegi alla kukkunud, ometi ei loobuta uutest katsetest. Surusin hambad kokku, sõrmed rusikasse, jalatallad vastu põrandat, et pinget südamest eemale juhtida.

Ojarannalt tuli ettepanek — koosoleku juhatajaks valida Linda Saal. Kõikide käed tõusid, Hilja oma ka.

Madam alustas kui tõeline prokurör, kes süüdistab ühtlikku kurjategijat. Olin valmistunud rinnaga kaitsma kaasaegseid kunstiprintsiipe, võtma vastu hukkamõistu näitleja-etiika pühade reeglite rikkumise pärast. Proua

sõnutsi sattusin hoopis ühiskonna alustugede õonestajate hulka. Milleks tal seda vaja oli? Küllap ma ähvardasin eneselegi teadmata põhjustel kõigutada temale soodsalt kujunenud süsteemi aluseid.

Kui proua mõnda aega tagasi kinnitas, et armastatult mind ja et Apsaloniga teda õieti midagi ei seo, siis nüüd näitas ta kindlalt, et neid ühendab üks mõttelaad. Selles nimel tulid unustada nõrkusehetkel väljapaisatud hinge hädad ning halastamatult vastu lüüa! Mis hingehäda! Niisugusel polegi hinge, on vaid iha — meestevalu!

«Seltsimehed, meie teatri töötajate üldkoosolek on kokku kutsutud selleks, et luua teatris jälle normaalloominguline õhkkond,» rääkis proua. «Koosolekule on ilmunud ka rajooni juhtivad töötajad, et oma nõuannetega meile abiks olla. See ei tähenda sugugi seda, et konfliktid, mis meil viimasel ajal puhkenud on, kollektiivile jõu käiksid. Meie kollektiiv on absoluutses enamikus üksmeelne ja otsustusvõimeline oma eesmärgi kaitsmiseks. Oht seisab selles, et kusagil väljaspool peituvad niid tõmbajad on kasutanud ära mõnda ebakindla maailmavaatega inimest. Neid on õhutatud õonestama meie ideoloogilisi aluseid, pannes kahtluse alla meie töö nõukogu näidenditega, nende elujaatava võitleva paatose. Nad püüavad desorienteerida kõigepealt meie noort kaadri. Oleme ideoloogilise rinde töötajad. Ajal, mil klassivõitlus võtab üha teravama kuju, on sõna meie relvaks. Teatri ringkonnad püüavad seda nüristada. Loodan, et seltsimehed parteikomiteest suudavad veenda neid segadusse viidud inimesi oma teguviisi põhjalikult ümber hindama. Annan sõna meie parteikomitee esimesele sekretärile seltsimees Leinbergile.»

Leinberg alustas tagasihoidlikult, paistis algul kogu kohmetu. Võis arvata, et mees on tulnud otse sõjaväe või mõne vabriku parteisekretäri koha pealt, kus kapriissete kunstiinimestega keerukaid päevaprobleeme arutada ei tulnud.

«Mis ma oskan teile öelda,» vabandas ta. «Elu on praegu tõesti keeruline, eks teatritöö samuti. Sõna on võimulik relv, seda kasutasid agitaatorid edukalt juba revolutsiooni ajal. Sõna jõud aitas sõda võita. Teatri sõna mõju muidugi kaudsemal kujul. Kuidas, seda teavad oma alaspetsialistid paremini, mina olen teatrialal võhik. Ajan natuke omavahel juttu, arutame läbi ja vaatame, kas need paharetid siis on. Olen siin linnas ka vööras ep

tunne veel teatriinimesi. Aga mulle meeldib väga teatris käia. Püüan siis igati kaasa aidata, et varsti näeksin huvitavaid teatrietendusi. Noh, laske tulla... Kes soovib sõna?»

Kõik vaikisid, vahtisid vasakule, paremale, nokitsesid sõrmeküünte kallal.

Kuulsin, kuidas Saatus mulle irooniliselt kõrva sosistas: seisad nüüd üsna analoogilises olukorras kui «Uutes inimestes». Vaatame, kuidas sa hakkama saad, kui ei pea enam kordama teise väljamõeldud kunstlikke sõnu. Võta omaenda sõna, proovi, kas löikab paremini!

Eks ma olin ette valmistanud ka, asusingi siis pihta andma:

«Kuigi seltsimees Saal ei nimetanud nimesid ja rääkis üldmõttes, arvan ma, et ta mõtles kurja juure all just mind. Mingit viiendat kolonni pole. Tema sissejuhatust kuulates meenus mulle tehnikumi matemaatikaõpetaja lemmiklause, kui õpilane lihtsat ülesannet keeruliste valemitte abil lahendada püüdis — ärge hakake kahuriga varblasi laskma!»

Keegi isegi ei muianud.

Ega midagi, mõtlesin, eks pistame siis sillad seljataga põlema!

«Milleks niisugused suured sõnad tavaliste argipäevaste loomingu-probleemide arutamisel? Selline ähvardav fraseoloogia on nagu raske teraskilp, millega põrgataktse tagasi pisematki kriitikat. Elu ega kunst pole raudseesse vormi valatud standardkaup. See muutub, areneb ja ka meie töövõtted peavad muutuma. Esialgu ei juhtunud küll midagi muud, kui ma astusin vastu ainult käsitööliskule teatritegemisele, mis kõlbas kunagi seltsimajade asjaarmastajatele ja ka hädapärast poolkutselise teatri lavale. Näitleja ei pea hämmastama oma välise võtteviisiga, mis pahatihti kordavad äegunud stampe, vaid ta peab mõjuma vaataja psüühikale! Peeni hingeliigutusi, mis on omased intelligentsetele inimestele, tuleb ka väljendada peenelt. «On ju määratu enamik inimesi närvilised, enamik kannatab, vähemik tunneb teravat valu, ent kus tänavail ja majades te näete visklevaid, hüplevaid, oma peast kinnihaaravaid? Kannatusi peab väljendama nii, nagu nad väljenduvad elus. See tähendab, mitte jalgadega, mitte kätega, vaid peene pilguga, mitte žestikulatsiooniga, vaid graatsiaga. Teie ütlete — lava tingimused? Mitte mingisugused tingimused ei luba valet!» —

Nii kirjutas kunagi Anton Tšehhov Kunstiteatri näitlejannale Knipperile.

Jah, mind häirisid kõige tugevamini küllaltki võimeka partneri seltsimees Pungla maneerid. Ma püüdsin kõigepealt teda veenda. Tõsi küll, mitte just õigel momendil. Kuid täna pean ütlema rohkem — süüdi pole Pungla, süüdi on teatri peanäitejuht, kes õigustab ja toetab niisugust teatritegemist. Küsimuse alla tuleb nüüd, kellel on siis õigus kritiseerida. Nemirovitš-Dantšenko ütles: «Õigust kritiseerida peaks omama ka iga kolleeg, sest me tahame oletada, et iga näitleja evib mõningal määral arusaamisi näitekunstist, oma isiklike vaateid lavastusele ja lavakujude tõlgitsusele. Kui tal neid pole, siis on ta vaid vilets imiteerija, hingetu nukk, kes liigub näitejuhi näpunäidete järgi ja kel on vaid üks põhjendus oma lavalisele tegutsemisele — lavastaja ja näitejuht käskisid tal nii teha. Saavutanud tehnilise vilumuse, on näitleja uhke sellele, alahindab oma partnerit ja ei oota temalt midagi. Ta saaks laval hakkama ka ilma partnerita. Ansambel, millel on määratu tähtsus lavakunstis, on talle tundmatu mõiste.» Meie peanäitejuhi arvates on tema lavastused täiuslikud, nende kritiseerimine näitlejate poolt kurjast. Iseseisvat mõtlemist pole siin tarvis ja kollektiivne looming on tühi sõnakõlks. Koosolekutel valitseb suurepärane üksmeel, keegi midagi vastu ei ütle. Kui millegi üle nurisetakse, siis nelja silma all ja suure ettevaatusega, et see juhtide kõrvu ei ulatuks. Minule maksis avalik supraotamine kaks palgaastet. Lahkumise avalduse andmisel viskas seltsimees Apsalon mu kabinetist välja, avaldus lendas prügikasti.»

Rääkisin veel üht-teist. Nähtavasti kaldusin teoreetilis-tesse peensustesse. See jäi kuulajatele liiga raskeks muusikaks.

Apsaloni pliiats libises kogu aeg üle märkmikulehtede. Ta palus sõna, alustas rahulikult ja suutis jätta ausa inimese mulje, keda tahetakse poriga loopida.

«Seltsimees Suursoo püüdis end siin meile idealiseerida, nagu võitleks ta üllast võitlust põhimõtete pärast,» rääkis ta kerge muigega. «Kes on siis see õilis inimene tegelikult, niipalju kui oleme teda jõudnud tundma õppida? Mis sundis teda tulema meie teatrisse? Konfliktid eelmise teatri peanäitejuhiga, jultunud käitumine, nagu te seda praegu tema esinemisestki näha võisite. Seltsimees Suursoo kaebab, et palusin teda oma kabinetist lah-

kuda. Kõigepealt olid mul tookord tähtsad paberid läbi vaadata. Teiseks astus ta üles nii väljakutsuvalt, et ma olin sunnitud seda tegema. Ma pole kohustatud häbematuks kuulama. Miks ei jäänud see inimene kindlaks oma päris-elukutsele? Tuli teatrisse kerget elu otsima! Ja kui me läheme veelgi kaugemale, siis näeme, et omal ajal reetis see sirgjooneline mees oma kodumaa Punaarmee kõrvalhoidumisega. Fašistliku mundri aga tõmbas selga heameelega ja sõdis relv käes nõukogude korra vastu. Ma teadsin seda, lootsin, et tööpataljon on inimese ümber kasvatanud, et ta on elu üle järele mõelnud. Ent nüüd ma näen, et olen eksinud. Selgub, et on tegemist karjäärihimulise inimesega, kellel on vaid üks eesmärk — purustada juhtkonna autoriteet, kollektiivi ühtsus ja trügida ise juhtivale kohale, panna maksma oma toon. Seltsimees Suursoo arvates on lihtsam olla juht kui alluv, sest näitlejatöös jääb ta tippudele kõvasti alla. Niisiis katubki ta oma saamatust suurmeeste tsitaatide taha peita. Tuleb välja mõttega, et mina summutan kriitikat ja kollektiiv ei julge midagi rääkida. Palun väga, praegu on sin koos kogu kollektiiv, las inimesed räägivad, mida nad arvavad meie teatrist ja seltsimees Suursoost. Minu poolt on see kõik!»

Väärika rahuga istus Apsalon diivanile Parvei kõrvale.

Leinberg sosistas midagi kõrvalseisjatega, lektor Rannaste ja teise sekretäriaga. Ilmselt ei osanud ise kalduda kummalegi poole.

«Noh, seltsimehed, raske on meil ilma teieta midagi otsustada,» rääkis ta omainimeselikult, «aidake siis omalt poolt kaasa... kuidas öelda... pahanduste likvideerimiseks. Rääkige otse välja, mida teie sellest konfliktist arvate... Noh, kommunistlikud noored näiteks, mida teie ütlete?»

Jälleli ängistav vaikus. Nägin, kuidas Linda Saal laupa kirtsutades ja silmi pilgutades Mari Niinmaa poole pöördus. Niinmaa, naiivne, alatasa punastav maatüdruk, tõusis, silmad maas, ja hakkas kiiresti nagu laulusalmi üles öeldes vuristama:

«Tulin aasta tagasi teatri õpperühma. Sellest ajast saadik olen tundnud pidevalt seltsimees Saali väsimatut hoolitsust noorte eest. Meil pole karta, nagu teistes teatrites, et noored ei saa osi, vastupidi, seltsimees Apsalon usaldab just noortele vastutusrikkaid osi ja abistab meid kogu aeg. Seltsimees Pungla on meie teatri andekaim

naisnäitleja ning meile kõigile eeskujuks. Meie teatrit on alati kiidetud sellepärast, et mängime palju tänapäeva nõukogude näidendeid. Seltsimees Suursoo rääkis mulle, et sellise repertuaariga näitlejad ei arene, kuna näiden-
deis pole midagi mõelda. Me arvame, et neis on täna-
päeva elu üle väga palju mõelda.»

Leinbergi ja Apsaloni õhutusel tõusid Padise, Käärson, Hinriksohn ja lugesid salmi õpetaja kiituseks. Kärje auks peab ütleva, et mehel leidus lavastajate tööstiili kiitmise kõrval ka pisut kriitilist meelt repertuaari suhtes.

«Väikesele teatrile head repertuaari leida on väga raske, peame mängima ka neid tükke, mis pole täiusli-
kud,» tunnistas ta.

Pungla punetas üleni ning sai sügava ohke saatel välja öeldud ühe lause:

«Varem oli meil nii rahulik elu!»

Viirats vaigis süngelt. Riisberg ja Kürjo piilusid ehmu-
nult köögikardina tagant. Lootsin Savolaisele ja Tollile, aga nemad andsid mulle viimase hoobi. Toll ajas oma võimsa kogu püsti ja pajatas bassihäälel:

«Seltsimees Suursoo püüdis mulle ja Savolaisele sel-
geks teha, et seltsimees Apsalon rikkuvat noored ära. Meie seda ei usu. Seltsimees Apsalon on aastaid töötanud pealinna juhtivas teatris suurte meistrite kõrval, mängi-
nud suuri osi. Me ei näe põhjust, miks peaksime Suursoo juttu rohkem usaldama kui oma suurte kogemustega õpe-
tajat...»

Samalaadse vastulöögi pööratas mulle kuklasse Savo-
lainen.

«Seltsimees Suursoo soovitas mul lavastaja märkused tähele panemata jätta, need olevat primitiivsed. Nii ei saa ju teatris töötada...»

Kui lihtsalt käib pealekaebamine, ükskõik, olgu see teater või vanglakamber! Ma ei käskinud ju Savolaisel hoopiski lavastaja märkusi ignoreerida, vaid ainult nende üle järele mõelda, kuna Apsalon lähenes asjale mõnikord lihtsustatult.

Savolainen tuletas kangesti meelde toda rebasenäoga provokaatorit, kes mulle neljakümne kolmandal aastal Narva vanglasse sattudes kohe külje alla ujus. — «Kui-
das sakslastel Itaalias läheb? Saavad ikka inglase käest kõvasti sugeda?» Ühmasin ainult: «Pole viimaseid uudi-
seid kuulnud, tean vaid, et inglased seal kusagil maan-

duid ja tungivad edasi.»

Kui mind järgmisel päeval kantseleisse ülekuulamisele kutsuti, seisis see mees uurija kõrval, nuut käes, ning ladus mulle valeteadete levitamise eest kakskümmend viis
arakat taguotsale.

Mu lüüasaamisemeleolu kadus vihkamisse ja ainult võõraste juuresolek hoidis tagasi püsti kargamast ja röö-
kima pistmast: «Ajudeta inimesed! Teile on programm-
isse topitud! Õppige ükskord ise mõtlema!»

Hilja ka! Lõi araks! Ei julgenud kodumaa reeturi kasuks häält tõsta! No muidugi, kommunistlik noor ei lohtunud ju kaitsta fašistide käsilasi! Viimati koguni uskus toda poolhullu šarlatani!

Rahvas ütleb, et mis sa sitta puutud, sitt hakkab hai-
sema. Nüüd haiesin ka ise!

Ootasin põnevusega Ojarannalt ametiühingu liinis vähemalt kaitset minu ebaseadusliku degradeerimise vastu — ikkagi kaks astet korraga! Omavahelises jutus ei kiitnud ta seda heaks. Asjata lootus! Ka see näiteseinte kanglane hiilis aralt asja tuumast kõrvale, pisendades põhimõttelised vastuolud minu riiakast loomusest tingi-
tud juhutüli tasemele.

«Seltsimees Suursoo õn veidi tormaka iseloomuga, läheb sageli põlema mõne pisiasja pärast. Ma arvan, et ta oma sõnavõttus liialdas. Inimene on solvunud ja aru-
saadavalt ägestub. Asi pole tegelikult nii hull, nagu see läbi musta prilli paistab. Loodame, et lähemal ajal nii üks kui teine pool rahunevad ja kõik läheb endisse roo-
passel!»

Paras palvevend, püüab ülemustega hästi läbi saada! Ühmasin mõttes.

Leinberg asus kokkuvõtet tegema.

Proovisin ära aimata, mida see keskealine, juba hõre-
neva pealaega mees võis teha enne sõda. Mida ta enne seda käes hoidis, kui püss pihku pisteti? Adrakurgi või hanguvart igatahes mitte. Maamehele jääb paratamatult külge eriline kohmakus. Intelligentsi hulka Leinbergi ka arvata ei saanud. Töömeest reedavad ikkagi käed — nii-
sils mees tööpingi tagant või ehk ehitaja? Ükspuha, kui ta ainult oma peaga mõelda oskaks!

«Paistab, et kollektiiv on oma juhtidega üldiselt rahul,»
nentis Leinberg. Arvasin, et ta ka seda mõtles, mida ütles. «Sellel revolutsioonil, mida seltsimees Suursoo

püüab teha, pole toetajaid. Te räägite töömeetodist. Siin seltsimees Parvei ja Rannaste kinnitavad, et seltsimees Apsalon töötab Stanislavski meetodil. Ja seltsimees Pungla on näitlejana linnas väga populaarne... Spetsiifiliste loominguliste küsimuste üle peaks küll otsustama Kunstide Valitsus ja peaks kas või mõne arvustaja koha peale saatma. Muus osas... Juhtkonna kukutamist ühe inimese poolt siiski karta ei maksa ja kui Suursool ka selline mõte oleks — head lavastajad puu otsas ei kasva. Võib-olla on asi hoopiski nii: noor näitleja seab lati suurte väljakujunenud teatrikollektiivide kõrgusele. See aga jäägu maksimumprogrammiks. Noor, peamiselt algajatest koosnev teater aga pole ühe hoobiga võimeline nii järsku hüpet sooritama. Tuleb proovida edasi minna samm-sammult.

Nagu ma kuulsin, olete te alles hiljuti kollektiiviga liitunud, teil võib olla erinev loome- ja väljenduslaad. Aga kokkusobimine nõuab harjumist. Üks peab paljudega kokku sulama. Mis puutub kvalifikatsiooni allaviimisse, siis see on jällegi puhterialane küsimus. Sellega peab tegelema ametiühing, hinde-vaidekomisjon. Mul jääb üle ainult soovitada seltsimees Suursool kolleegidega ära leppida ja hoolega tööle asuda!»

Kargasin püsti.

«Parvei ja Rannaste ütlevad — Stanislavski meetod! On nad ise ühelgi proovil käinud? Igat meetodit võib käänata nii ja naa! Ma ei mõtle üldsegi mingit kõrgetaset, vaid kõige elementaarsemat — loomulikku inimekõnet! Ja miks püüab seltsimees Apsalon mind jalust maha lüüa igasuguste poliitiliste ja moraalsete süüdistustega? Et ma pole kodumaa reetur, see on juba mujal selgeks tehtud. Ja tema koht mind ei huvita! Kui juba asi nii kaugel on, võiksin ka mina küsida, mida tegi Apsalon okupatsiooni ajal. Vaevalt tema tegevus Landessender Revalis Nõukogude vägesid võidule aitas. Kuid mul pole sellega asja. Kui kollektiivil meeldib selle demagoogiga koos töötada — palun väga! Loodan, et mina leian mujal oma veendumustele kinnitust.»

Istusin maha, süda tagus. Nägin rahulolematusevarjo juhtivate töötajate nägudel. Kui juba kord oled täis tehtud, siis ära enam hüppa! Tunnista süüd, kahetse pattu luba end parandada! Teeme aga edasi oma halemagusat perekonnateatrit. Pakume suudlevate tuvide õrnust ja Jenoveva-kannatusi!

Suu avas teine sekretär.

«Teil tuleb enne õppida töötama kollektiivis, harjuda distsipliiniga, siis vaatame edasi!» hoiatas ta.

«Kui te siiski ära kipute, saate meilt väga halva soovitusel» ähvardas Parvei.

«Kui te ei taha oma tööraamatut rikkuda, võtke meie nõu kuulda!» lisas Rannaste.

Mina pidin kuulda võtma selle joodikust lektori nõul lga esmaspäeva hommikul tuli too millegipärast privilegeeritud vend teatrisse parteiajaloo lühikursust ette lugema. Mõnikord pödes mees nii ägedat pohmelust, et ei suutnud isegi sõnu selgesti artikuleerida. Tema käes muutus parteiajalugu piiblik, mida tuli võtta sõna-sõnalt, ilma kriitikata. Kui raamatut ilmtingimata oli vaja pähe õppida, miks ei võinud näitlejad seda omaette kodus teha, ilma et neil pruukinuks enne proovi Rannaste pomina saatel tukkuda.

Mõnikord Rannaste küsis ka. Näiteks:

«Seltsimees Tarm, mida te teate Koltšakist?»

«Noh, läks Siberisse,» venitas Tarm, «mõllas, mõllas seal ja mutt!»

Rannastet rahuldaski see täielikult. Teised aga itsitasid pihku.

Ühe kivikese ma siiski mäest veerema lükkasin.

Kõigepealt tuli Kunstide Valitsuse juhataja otsus: näitleja Suursoo vabastada niipea, kui seda võimaldab repertuaar. Nii jäi mul vaid oodata «Uute inimeste» ja «Kahe aastakümne» repertuaarist väljalangemist.

Nädal hiljem peatas mind tänaval Leinberg, pakkus suitsu, viis jutu möödunud teatrireformile ning päris, kas mina tean, kuidas selle vallandamisega lugu õieti oli. Otlesin, et see kõik toimus enne mind, ning soovitasin pöörduda Viiratsi kui sündmuste vahetu kaasaelaja poole.

Viisaka inimese kombel päris Leinberg veel, kuidas mul läheb. Kui ütlesin, et ootan vabastamist, arvas Leinberg, et võiksin ehk proovida edasi töötada. Lisas aga kohe, et konfliktsituatsioonis see muidugi kerge pole. Soovis jõudu, surus kätt ja kiirustas edasi.

Võisin üsna kindlalt oletada: minu madalamale palgale viimine ning siia teatrisse sundasumisele aheldamine ei jäänud ainult linna piiresse. Küllap said ka endised Apsaloni põlualused uuesti julgust juurde ning tõid kuusgil vanu asju lagedale.

Sellised oletused andsid mulle esialgu ainult moraalsel tuge. Praktiliselt triivisin teadmata suunas. Randuda ei saanud kusagil. Siis kuulsin, et ühes teises provintsiteatris seisvat näitlejakoht tühi, nõuti — meil meest vaja, tulge nii ruttu kui saate.

Mis nõksuga vangipõlve lühendada? Kas laval vaikida või rääkida mingit jama? Apsalon võis mult ministeeriumi kaudu esinemisõiguse üldse ära võtta. Ükski tõbi mulle külge ei hakanud, varasem vangipõli oli mu kehale kõva karastuse andnud. Närvid — need tinisesid mõnikord vägagi vastikult. Natuke teeselda, rääkida vintsutustest sunnitoõlaagrites, tingida närviarsti käest mingisugune dokument erakorraliseks puhkuseks — kes sind pärast enam teatrisse võtab! Apsalonil trump pihus — Suursoo on hull! Kuigi anddoodis seisab hullumaja ning teatri vahel üsna pisike vahe — hullumajas on vähemalt direktor tark —, eelistatakse tegelikkuses teatrisse palgata ikkagi vaimselt normaalseid näitlejaid...

Mõnepäevased ringreisid vaheldusid üksikute väljasõitudega kolkaküladesse. Hiljat juhtusin ainult vilksamisi nägema. Apsalonist käisin mööda nagu telefonipostist. Linda tuli vastu, kirtsutas nina.

Siis läks majas uuesti ärevaks. Kuulutati välja ülevaba-riigiline nõukogude näidendite ülevaatus. Pealinnast sõitis kohale kriitik, üks vanema põlvkonna näitleja. Viis päeva järjest pakkus Apsalon kultuurimaja laval tühjadele saalidele ja targale kriitikule oma ideoloogiliselt kõrgetasemelisi ja kunstiküpseid lavastusi. Kuues päev kulus aruteluks. Kriitik lahkas, analüüsis. Ühtpidi laitis, teistpidi kiitis — võib ka nii, aga võiks ka teisiti! Keerutas nagu kass ümber palava pudru. Ei julgenud temagi öelda, et kuningas kõnnib alasti. Aeg oli niisugune. Teed nõukogude näidendi maha, mine tea, kelleks sind peetakse! Ei lubata sul enam kriimu ridagi avaldada. Käi kraavi kaevama, kui suudad!

Näitlejate paremusjärjestuses sattusin ometi võrdväärseks Tarmi, Käärsoni, Pungla, Padise ning Tormila kõrval. Saimegi siis kuuekesi «Uute inimeste» etenduses teatri esindajateks Tallinna ülevaatusel.

Püüa nüüd tõe kinni! Soliidse väljanägemisega staažikas pealinna teatraal. Rääkis soravalt. Igasugused teatri alased terminid aina lendasid: pealisülesanne, läbiv tege-

vus, lõigud, seest välja, väljast sisse, lavatingimused, eeldused, -sarm... Nii palju näitemänguteooriat, et lao või mitu vakast kotti täis! Ent elu voolas selle targutamisekoorma kõrval omamoodi ja koputas mulle kõrva — see jutt lõhnab nagu provintsiteatri kulissidki, hapuks läinud liimivärvi järele, eemal igapäevastest lootustest, muredest ja vaevadest.

Kuigi Tallinna šeff kandis ristlipsu, peent valget särki ja hea rätsepa õmmeldud musta ülikonda, ei jäänud ma teda uskuma. Jonni pärast ei jäänud! Nad olid mu siiramad püüdlused porri tallanud. Vastutasuks ma valasin selle nõndanimetatud teatri musta tuššiga üle. Ma lihtsalt ei suutnud enam midagi head uskuda.

Teised muidugi rõõmustasid — ikkagi esmakordselt elus kuulsa draamateatri lavale. Kaotada polnud midagi, võita võis aujärja!

Tallinnas astus Apsalon bussist välja nagu pardiisa — see ees, meie riburida järel. Juba teatrimaja uksele hakkas direktor meid vastutulevatele endistele kolleegidele tutvustama. Isegi mind esitles. Saime «vanadelt kaladelt» kaasa mõned julgustavad sõnad ning sisenesime pühaku hingevärsinaga kuulsasse kunstitemplisse.

Teadsin, et meid, provintsitähhti, jälgib kogu teatriavalikkus, ometi ei liikunud mul sellest ükski närv. Mis ma teha saan? Üksi ju osa maha ei mängi, partneritelt abi loota polnud — need puhuvad end põie moodi tundeid täis ja kogu lugu. Pean lihtsalt kaasa tegema ja kõik — selle mõttega torkasin endale mustade raamidega prillid ette (et rohkem professori moodi välja näha) ja astusin lavale, mis tundus suur nagu koppel. Mööblitükid asusid üksteisest imelikult kaugel ning seinad paistsid naeruväärselt madalad.

Etendus kulges nagu kunagi teatrietendus — rahvas kuulas, reageeris, naeris, ainult et mõnikord üpris ootamatutel kohtadel.

Vaheajal juhtus inetu lugu. Seisin laval, püüdes end järgmiseks pika monoloogiga vaatuseks koguda. Külgest tõlles lavale keskmist viisi auru all draamateatri esinäitleja Koskela, nägi mind ja kukkus õiendama:

«Kas sina oled ka sealt Kapa-Kohilast? Teete seal teatrit, jah? Kõvad poisid, kõva teater! Bellahiini tsirkusele annate silmad ette...»

Istus tugitooli ja aina laskis samas vaimus edasi. Tuli ta poolvägisi kulisside taha toimetada.

Ometi, ka viinapudelis peitub omajagu tõtt. Võis arvata, et meiega on lood tõepoolest kehvasti.

Aplausi järgi ei saanud küll midagi aru. Plaksutati nagu ikka tavaks, kolm korda. Võtsime grimmi maha, kogunesime puhkeruumi. Apsalon käitus joviaalselt, kolleegidki teesklesid lõbusust. Minul aga hakkas alles nüüd hirm. Istusin nagu saunalaval, selg higine.

Ette astus komisjoni esimees, kriitik. See oli äge mees, lammutas nii, et ei jätnud meie ehitusest vundamentigi järele. Pähe said kõik, minagi ei jäänud vahele. Arvasin küll omaette, et minule viskas vähem. Noh, eks kõik mõtle nii!

Professor Roospõld istus tugitoolis, pea käte vahel, ja pomises kuuldavalt:

«Mitte ei saa aru, kus maal seda näitemängu mängitakse!»

Tuntud kriitik Rägastik lausus lõppsõnas:

«Teie teater seisab kunstilise taseme poolest teistest pealinnas esinenud teatritest madalamal. Näitlejate mängus andsid tunda melodramaatilist laadi šabloonid, mis olid omased vanale, kodanliku aja teatrile. Juba iseene sest nõrk Golberi näidend kujunes seetõttu laval veel mannetumaks.»

Sõna anti lavastajatele. Apsalon läks väarikalt kõnele ja ütles ainult kolm lauset:

«See ülevaatus ei andnud meile midagi peale pettumuse. Abistamise asemel muutus see meie väikese ja noore teatri materdamiseks. Mina leian, et see polnud sugugi õigel!»

Astus puldist alla ja kõndis uhkelt saalist välja.

Ajalehtedes ilmusid kibedad arvustused. Apsalon kommenteeris neid põlglikult:

«Poisikesed! Tahavad mind õpetama hakata, mind, kes ma tegin teatrit juba siis, kui nemad alles püksata ringi jooksid!»

Majas ei muutunud midagi. Kunstide Valitsus vaigis. Proovid käisid vanas vaimus. Apsaloni austajad uskusid teda endiselt. Ainult öösiti istus peanäitejuht jälle sageli büroos paksude kardinatega — ja töötas arvustusi läbi. Kriipsutas alla ühe- ja kahekordseid punaseid jooni.

vedas kõrvale hüüu- ja küsimärke, enne proove tutvustas kolleegidele oma uurimistöid.

Lugesin uuest käskkirjast igat sorti kaugete rahvamajade nimesid, kust pidime «Uute inimeste» trupiga läbi kihutama. Pooltest polnud varem kuulnudki. Rehkendasin päevi ning leidsin, et sellest arvust jagub puhkuseni. Kui ma ka siis Apsalonist lahti ei saa, lähen kasvõi kuhugi vabrikusse montööriks!

Kuid inimene mõtleb, juhust juhib! Võta kinni, mis lookordset juhust ette valmistas, kas mahakandmist vääriv vana bussilugu, mille mootori juures mõned hoovad vaid traadijuppide abil küljes seisid, või polnud noorel bussijuhil kogemusi või istus ta väljamagamata rooli taga?

Buss rappus, värises, hüppas, tekitades plekise kere, aknaruutude ja tühjade piimamannergutega talumatut plärinat. Naised kiljusid, mehed vandusid, sest istmete lagunenu polstri alt virutasid vastu istmikku katkenud vedrud. Algas pikk langus. Kaugel all paistsid raudteelähesõidukoha märgid, kuusehekk. Vaadet varjas teeäärne võsa, veelgi enam — bussi akende ees kõlkuvad kostüümid, pealisriided, kandekotid. Autojuht oli vist mootori seisunud ja laskis masinal minna vabajooksuga. Vilksasid mööda esimesed... teised hoiatusmärgid. Järsku keegi karjatas: «Rong!» Heki tagant paistis täiskäigul kihutava, meelegeitlikult vilistava veduri korsten! Buss rapsas paigale, kõik lendasid robinal ettepoole, tagaistmelt vajusid kolinal selga kohvrid. Klammerdusime, kuhu aga saime. Hetke pärast sündis midagi ootamatut — buss sõostis edasi! Pääsemisest ei jäänud palju puudu, vahest paar meetrit. Kihutav vedur virutas bussi tagumisele otsale ränga hoobi. Tundsin veel, kuidas meie sõiduk raskatades vastu raudrelssidest tõket pörkas, siis muutus kõik tohutu kiirusega lendavaks virvarriks. Kas nüüd pörus tagauks lahti või rebenes roostetanud kere! Vuhisesin õhus ja matsatasin vastu maad, midagi rasket paiskus mulle otsa, rinnus ragises, valu mattis hinge, kaotasin meelemärguse. Kui veeloigus uuesti teadvusele tulin, ei jaganud mu valutav peakolu esialgu üldse, mis minuga sündinud oli. Kusagilt ajusoppidest ujus välja pilt sõja-aegsest õhurünnakust — purustatud vankrid, rabelevad hobused ja oigavad haavatud. Kui liigutama hakkasin, oigasid või koguni karjusid. Kõrvakuulmine streikis, ümberringi liikus ähmane tummfilm. «Kiisu» asemel pais-

tis eemal mingi plekikägar, näiteseltskond oli heinamaale laiiali puistatud.

Tagajärg: kaks surnut — Riks ja huvitavat teatrielu alles elama tulnud noor kassapidaja, teised raskemini või kergemini haavatud. Hirmus oli see, et sõber Riks veel natuke aega elas, enne kui kustus. Ta lihtsalt jooksis verest tühjaks. Polnud kedagi, kes oleks verejooksu sulgeda osanud. (Seda kuulsin ma pärast.)

Mina tänasin taevast, et rautatud nurkadega grimmi-kohver mulle vastu pead ei lennanud, vaid ainult paar ribi sisse virutas. Murdunud vasaku käe luud ei pidanud ma ka nii hulluks kui Tormila lõmastatud jalga.

Autojuhti ei leitud, see jõudis hirmuga oma terveksjäänud jalgadel minema putkata.

Aeg veeres, küll väga pikaldaselt. Aga ikkagi lükkus üks päev teise otsa. Sellest keest kujunes kevad ning ilus suvi. Kolleegid läksid üksteise järel haiglast välja, isegi Tormila murtud jalg paranes enne kui minu käsi. Arstid ja kenad noored õed toimetasid küll väga lahkelt (tegemist oli ikkagi ju näitlejatega), ent käeluuga läks sõna otseses mõttes ikka midagi viltu. See murti lahti ja pandi uuesti kokku. Mulle tehti põrguvalu, aga ma kannatasin ära. Kinnitasin oma vaimu mõttega — kui vanglas jõudsin metsikule peksmisele vastu panna, siis suudan nüüdki!

Unetutel öödel sain palju järele mõelda, miks mul läks nii, aga mitte teisiti. Kas oleks võinud ka teisiti minna ning kuidas siis elu oleks kulgenud...

Muidugi olin ma kunagi ehitusel koos teistega sakslasi kirunud. Oma naiivsusest ei osanud tollal arvata, et keegi omadest selle kõrva taha paneb, võib-olla koguni taskuraamatusse üles kirjutab. Kui aga hiljem vastuhakus peasüüdlasi otsiti, loeti mu vastalised sõnad koos kuupäevadega mulle ette. Kui siis eitasin midagi, vihises kohe nuut. (Pugejaid ja nuhke leidub kõikjal — tookord töökohustuskohas ja hiljem vanglakambris, nüüd jälle siin...)

Kuna ringreisil ei saanud kohe kõike Apsalonile suuliselt ette kanda, siis peeti telefonikõnesid, saadeti kirju. Selliste kahepalgeliste pärast seisis mul seal vangimajas surm päris suu ääres.

«Kuidas võin ma sakslaste vastane olla, kui mu onu on kommunistide poolt küüditatud!» kisendasin ma viimases hädas.

«Ah, sa raisk, veel valetad!»

Mulle löödi näkku, tundsin vere maitset.

Ma võisin karjuda, uluda, nutta kui palju tahes, aga nad ei jätnud järele. Peksmine oli sadistidest uurijate lõbu ja nad nautisid seda, kuni ära väsisid.

Peksust jõuetu, nälginud, lutikaist puretud, töötasin õõsiti hambaid kiristades tappa neetud fašistide saba-rakke nii palju kui jõuan. Kui vaid ellu jään. Ainult ma ei osanud mõelda, milline määratu vahemaa on jõuetust abstraktsest vihkamisest sihikindla teoni, kuidas surmahüüde mõeldes võib tehtu unustada, minna kompromissini.

Kui uurijad tookord onu saatuse välja nuhkisid, sain uuesti vemmeldada.

«Ah sina, siga, läksid onule, kes sulle isa eest oli, noaga seljatagant kallale!» kisendas peamees mulle jalahoope ladudes. Aga hoobid polnud enam nii raevukad ja ma mõistsin, et jään ellu.

Nii võlgnen oma elu eest tänu ka kaugele väljasaadetud onule.

Onu üle kohut hiljem siiski peeti — tagalas, kusagil Altai kraisis. Talle mõisteti naeruväärt väike, lausa sümbolne karistus — kolm aastat! Ta sai isegi vabaks, kuid ei suutnud enam kodumaale sõita, mingi tõbi viis kurnatud keha võõramaa mulda. Häid ravimeid seal polnud, kuigi kuld vedeles maas, nagu ta ainukeses kirjas veel jõudis teatada.

Neid aga, kes ta valesüüdistustega hauda ajasid, ei karista keegi! Mõni tuhat laastu suure metsaraiumise kõrval on tühi asi! Minule aga mitte...

Mõtlesin nõnda kõik need sunnitöölaagrite ja piirikaitseteenistuse päevad tagantjärele läbi. Ohutunne, raskete hetkede surmahirm oli möödas, alles oli jäänud ainult kirev rida seiklusi, nostalgilisi, isegi naljahetki. Ilma omal nahal läbi elamata ei uskunuks ma võib-olla fašistide halastamatut julmust, ei kujutanuks täiel määral ette, milline tulevik mind ees võinuks oodata.

Meenusid päevad tuhande üheksasaja neljakümne neilanda aasta kevadel Peipsi ääres, kus vastupanek ülemusle tundus lootusetu. Siiski — sellise mõtte seeme idanes, juurdus, võrsus ning ajas kõrgematele mundrikandjatele hirmu naha vahele...

Järveroostikus häälitsevad laulukonnad. Kalda ääres

lõid kalad lupsu. Öösiti nägime Pihkva suunas taevast kumamas. Liikused jutud, et piirikaitserügemente tahe- takse saata ette Velikaja jõe äärde, meie seljataha aga paigutatakse sakslaste peksasaanud väeosi. Mõned patal- jonid olevat juba keeldunud üle Eesti piiri minemast ega mõtlevatki seljakotte pakkida. Kui veltveebliit ligiduses polnud, pistime pead kokku.

«Asi on selge,» arvas kapral Ventsel, hoopiski mitte pahempoolne. «Kui piirikaitserügement, siis kaitseme ainult Eesti piire. Üle selle ründama ei hakka. Misjaoks laseme end sakslaste poolt ette tõugata, et nemad võiksid samal ajal vaikselt jalga lasta! Mõtlevad, et oleme lollid! Need tagalaohvitserid — viimased müüdavad hinged — kaupleksid meid mõne raudristi eest külma rahuga maha. Mingu ise sinna Velikaja taha, kui see nii meelitatav on!»

«Aga kui piiravad sisse, võtavad relvad käest ära, lase- vad mõne teiste hirmuks mahagi?» kahtles keegi aravere- line.

Ventsel polnud papist poiss.

«Miks siis seda teiste pataljonidega tehtud pole? Kel- lega nad piiravad? Meil on ju ka laskemoona, kuulipildu- jaid, granaate, võime vastu hakata! Ei ole sakslastel nali siin rinde läheduses kahe tule vahele sattuda!» argumen- teeris ta.

Uhel kirkal pühapäevahommikul saime marsikäsu mööda Pihkva järve kallast ilma relvadeta lõuna poole liikuda. Sihtkohta ei öeldud.

Astusime mööda tolmatavat külavaheteed. Peipsi siller- das, lõoke trillerdas peakohal. Otsekui ekskursioonil — õpi tundma kodumaad! Jõudsime peagi suurde külla. Nii suurt küla polnud varem näinudki — paras alev, mõned majad isegi plekk-katusega. Väike sibulkuplitega kirik. Kõikjal plakatid sõjaväeosade embleemidega.

Ka küla teisest otsast marssis sisse sõdureid, nende hulgas rohkesti vanema aastakäigu tõsiste nägudega mehi. Jaa, päevakorral on Velikaja jõgi, kinnitasid need. Ärges ainult vedelaks lööge! Varsti käiski sosin suust suhu, rühmast rühma — Eesti piire kaitseme, aga üle piiri ei lähel!

Rivistusime küla taha rohumaale. Lähenes grupp ohvitseride, keskel tise pikakasvuline major. (Rügemendi ülem major Tamm, nagu piki rivi kanduv sosin teatas.)

Major tervitas, meie pöörutasime vastu. Siis astus ta kõrgema künka otsa ja alustas kõnet:

«Teist korda meie riigi ajaloos on meil tulnud aeg meie püha kodumaa piire relvaga kaitsta vallutushimulise puna-Venemaa vastu. Meil on, mida kaitsta ja mille eest verd valada. Kui me taganeme ja oma piirid kaitseta jätame, hävib eestlus täielikult. Vähe sellest. Eesti rah- vas veetakse siit minema ja asustatakse ümber Siberi külmadesse rajoonidesse! Kuuskümmend tuhat eraisikut — meest, naist, last, rauka, mobiliseeritud sõjameest — on juba leidnud igavese puhkepaiga Uurali taga. Meid kõiki ootab sama saatus! Te olete täitnud oma kohuse ja võt- nud kodumaa kaitseks relva kätte. Kaitse on ainult siis tõhus, kui kaitsjatel on hea positsioon. Meie olukord muutuks palju raskemaks, kui kommunistlikel vägedel õnnestub üle Velikaja jõe tungida. Me peame vaenlast ennetama, end Velikaja kaldal kaitsele...»

«Me kaitseme ainult Eesti piire!» kostsid kusagilt tagumisest reast üksikud hääled.

Major maigutas suud, püüdes mõelda, mida öelda või teha. Siis mühistas juba terve rivi:

«Kaitseme ainult Eesti piire... ainult Eesti piire... Eesti piire...»

«Vait!» käratas major suuri Peipsi-äärseid sääski eemale vehkides. «Rivis ei räägita! Kellel midagi öelda on, astugu ette!»

Ette ei astunud keegi. Vaikiti.

«Õieti polekski mul vaja teile strateegiat selgitada. Iga sõdur peab kõhklematult alluma väejuhatuse korraldu- sele,» jätkas major vaoshoitult. «Kuid ma tahan, et te oleksite teadlikud meid varitsevast ohust ja edasiliikumis- vajadusest. Kui keegi on püüdnud teile vastupidist selgi- tada, siis töötab too vaenlase kasuks ja väärrib karmi karistust. Niisugustest inimestest tuleb otsekohe teatada oma rühmaülemale või pataljoni staapi. Ma loodan, kui tuleb aeg, pole ühtegi teist tarvis oma kohuse täitmisele sundida.»

Tagasiteel käis äge vaidlus — kas saadavad või ei saada? Kas tasub vastu hakata või ei tasu? Ei märgatud, et konnad olid kontserdi lõpetanud, Peipsi viskas kaldale vahutorte ning päikese poole roomasid tumedad tormi- pilved.

Peipsi möllas kolm päeva, nii et meie purjepaat ei pääsenud üle lahenuka toidumooni järele. Siis tuli marsi- korraldus. Liikusime Krasnaja Gorast Pessoki külla, sealt

kolmandasse ja neljandasse sibula- ning kurgikülla, ja Pihkva järve lõunatipp jäi meist aina kaugemale lõunasse.

Tore on öelda küll — ühenduses seisab jõud! Ometi peab olema keegi see esimene, kes suu lahti teeb! Üksainus — ja kõige esimene!

Jalutasin haiglas juba ringi, käsi ainult moepärast sidemega kaelas. Püüdsin ajaviiteks külge lüüa sihvakale noorele palatiõele, kelle säravatest pruunidest silmadest võis välja lugeda, et see talle üsna meeldib. Haigla avas mulle elu ja inimesed senitundmatust küljest. Nägin valgetes kitlites toimekaid naisolendeid tegutsemas asjalikult ja kiirelt. Nad ei eputanud, säilitasid rõõmsa meele ega olnud kitsid naeratusega. Kui õde Aino rohukandik käes naeratades palatisse astus, läks kõigil korruga kergemaks. Minagi allusin tema heledast kujust kiirguvale fluidumile. Neiu kujunes mu silmis kõikide halastajaõdede koondkujuks — ennastohverdav, kannatlik, täpne. Ta lõhnas küll alati mingi desinfitseerimislahuse järele, aga see pisut kibekas karge lõhn sobis talle suurepäraselt. Milline võis see sinkjalt helendav (haigla pesumajas vist sinetati kitleid) sirgelt püstise peaga ja kärmelt astuv noor naine olla väljaspool haiglat? Kas ikka sama malbe ja naeratatav?

Hilja reetis mind ning keeruline lugu tema reesusfaktoriga viis mu mõtted tervele asjalikule meditsiiniõele. Pidasin end samas hirmus vanaks (minu vanematel oli selles eas juba kaks last). Ja ometi hakkasin mõtlema, kuidas Ainole armastust avaldada või koguni abieluettepanekut teha. Panin kokku mitmesuguseid lauseid, näiteks: sa oled nii vaimustavalt puhas, su helendust jätkub paljudele, kas sa ei tahaks ka minu elu säravamaks muuta; tule mulle naiseks ja ma teen kõik, et hoida su naeratust! Kuid ikka tundusid sõnad liiga ilusad ja konstrueeritud. Jaa, jaa, see neetud aul! Kas üldse suudan sõnadega Ainot veenda minu rahutu boheemliku elu kokkusobivuses tema tõsimeelse loomu ja õilsa ametiga? Mis saab meie abielust, kui ma kuude viisi mööda maad ringi sõidan? Tema vajab kindlasti midagi püsivamat ning ka mina ei raatsiks taolist aaret üksinda koju jätta. Tuleks saata provintsiteatri mustlaselu kus seda ja teist, asuda siia väiksesse suvituslinna ning hakata igapäev hommikust õhtuni samal kellaajal tööl käima. Aga mu veri oli juba lavamürgist rikutud, see kiskus ikkagi teatri poole, ükskõik kui totter selline elu ka kõrvalt vaadates

näis. Ma kõhklesin ja kahtlesin ning ootasin mingit välist märki.

Saatuslik märk tuligi. Seda ei toonud küll mitte tujukas Tyche, vaid Aino ise.

Uhel päeval astus Aino palatisse, särav naeratus seekord ukse taha jäetud, ja teatas, et mind ootab söögisaalis külaline.

Kargasin kriiksuvalt reformvoodilt püsti.

«Kes see on?»

«Tütarlaps, teie töökaaslane,» lausus Aino paljutähendava muigega ja läks.

Sebisin mõttetult märkmiku, pliiatsi ja raamatutega. Mul oli seljas pleekinud kittel, välimus hooletusse jäetud — kael karvane ning lõug paaripäevases habemetüükas. Vilets habemenuga veristas mind igakord ning ma ei tahtnud iga päev habet ajada. Sellise kaunis vangimoodi väljanägemisega ja oma suuri lääpatallatud tuhvleid lohistades ma söögisaali kõndisingi.

Muidugi oli see Hilja. Sussides ja valges kitlis nägi ta välja üsna tilluke. Lapselik paažisoeng. Silmavalgetel sama sinakas varjund nagu värskelt sinetatud kittlilgi. Hetke jooksul unustasin kõik etteheited, mis ma tusa-tujus tüdruku suunas olin lendu lasknud.

«Tere, Lembit!»

Seisin kangen, nagu oleksin luuavarre alla neelanud.

«See on vast üllatus! Istume siia nurka, külalistetuba on praegu remondis, katus sadas läbi,» hakkasin sekkuma.

Hilja püsis saamatult kandekoti kallal.

«Tõin sulle natuke külakosti... keedist ja mahla ja... Palju tervisi teatrirahvalt!»

«Kõigilt?»

«Kõik muidugi ei teadnud, et ma siia sõidan... Aga Liia, Valli ja Viirats ja...» parandas Hilja.

«Täna! Suur aitäh kõigile meeldetuletuse eest!... Ja sulle toodu eest. Ilmaasjata tegid endale kulu.»

«Mis kulu, kodust sain,» tõrjus Hilja.

Istusime kunstnaha kaetud diivanile. Selle külmalagisev pealispind tuletas meelde bussistmeid.

«Kuidas teil nüüd seal töö läheb?» otsisin jutuainet.

«Oh, elu on meil segane ja ärev,» ohkas Hilja.

«Kas segasem kui... minu ajal?»

Hilja pilk hüples rahutult seinal rippuvatel diagrammidel.

«Andesta, Lembit, et ma... et meie sellel koosolekul nii sinu vastu... et me suud lahti ei julgenud teha. No lihtsalt kõik oli nii ootamatu, harjumatu, lihtsalt ei osanud seisukohta võtta, kartsin ja... Oldse, ma oleksin pärast seda koosolekut kasvõi peaga vastu seina jooksnud. Sinu poole häbenesin tulla.»

«Häbenesid? Miks siis?»

«Ah, ma ei oska sulle seda isegi seletada,» lausus Hilja närviliselt pakkepaberit kägardades. «Häbenesin oma rumalust. Apsalon oli olnud seni mulle otsekui isa eest. Austasin teda väga. Linda masseeris mind ka enne. Oleksime veel tülli läinud.»

«Hea küll, ma saan aru. Mis sellest tagant järele ikka arutada!» lõin ma käega. «Aga nüüd? Kas teisitimõttejaid on veel?»

Hilja kehtas õigu.

«Ei tea, meie komnoored viiekesi igatahes kirjutasime märgukirjale alla.»

«Mis? Missugusele märgukirjale?» läksin mina põnevile.

«Sa ei oska arvatagi, mis meil nende kuude jooksul kõik sündinud on!» hakkas Hilja õhinal jutustama. «Apsalon on otsustanud sinu lahti lasta. Võttis juba uue näitlejagi tööle, pani sinu tuppa elama. Rikski võtmega tegi ukse lahti. Võti rippus köögis naela otsas.»

«Kes see uus mees on?»

«Keegi Leo Teetla Tartust.»

«Ahaa!» Puhkesin kahjurõõmsalt naerma. «Siis saate veel nalja näha. Olen sellest mehest mõndagi kuulnud. Ta tahtis ka eelmisse kohta näitlejaks tulla. Ei võetud. «Vanemuisest» hoiatati kõvasti. Oli seal kanget paljastajat mänginud. Keegi ei tohtinud enam anekdoote ka rääkida. Kui jõululaupäeval ei tehtud proovi, kaebas sellegi ära. Maniakk! «Vanemuises» ei antud talle enam osi.»

«Üks isemoodi mees on ta küll,» kinnitas Hilja. «Kollektiivi külge pole ta meil hakanud, aga Apsaloniga läks juba mõne päeva pärast proovis hirmsasti raksu. Apsalon pidi peaaegu ataki saama. Teetla ütles otse, et nii lolle märkusi võib Apsalon oma naisele teha, kui tahab, sellise näitejuhtimisega pole tänapäeval enam mingeid perspektiive. Et kõige õigem oleks Apsalonil lavastajaamet maha panna ja näitlejaks hakata. Kui Apsalon küsis, kas siis tema kavatseb asemele astuda või, vastas Teetla, et miks mitte. Ta olevat varemgi lavastanud, tuntud näitejuhte

assisteerinud ja loodab, et hätta ei jää. Apsalon läks näost lillaks ja mõirgas, et lasseb enne pea maha võtta, kui annab teatri niisuguse karjeristi kätte.»

Kujutasin seda stseeni nii elavalt ette, et pahvatasin jällegi parastavalt naerma.

«Terav kirves leidis kivi! Minuga võis võimumeest mängida! Teetla kasutab teisi võtteid! Ma ei tea, keda ta assisteeris, kultuurimajade näiteringe juhtis ta küll. Küllap sellepärast peabki end kogemustega lavastajaks. Huvitav, kumb kumma nüüd selili surub?»

«Teetla igatahes tegutseb energiliselt. On vist kõik kohad meil ja Tallinnas läbi käinud, võib-olla kirjutas koguni Moskvasse.»

«Seda ma usun!»

«Ja tead, mis ta välja mõtles! Et Apsalon moonutab teatrikunstiliste vahenditega sihilikult nõukogude näiden-deid, et ta olevat juba okupatsiooni ajal mürgitanud eesti rahva vaimu fašistliku katku pisikutega ja jätkavat seda tänapäevani, et kõrvaldab kollektiivist kõik progressiivse maailmavaatega inimesed ja kindlustab end diletantidest nuhkidega!»

Sõna «sihilik» pani mind mõtlema.

«Oo kui rängalt! Apsalon töötas küll okupatsiooni ajal raadios ning nuhke on tal majas omajagu. Kuid sihilikult? Küllap vist ikka lollusest? Ta ju ajas mulle mingit udujuttu ülevusest, mida samastas õõnsa paatosega.»

«Igatahes tegutses Teetla sinust kavalamalt,» jätkas Hilja. «Käis enne julgeolekus kaebamas, siis kutsus teatri noored kokku ja ütles — kas teate ka, et Apsalon on endine sakslaste sabarakk! Küsis siis, kas me toetame teda võitluses Apsaloni ta kohalt vabastamise eest või tahame, et teater veereb edasi allamäge ning pannakse kinni. Pani märgukirja, mis oli adresseeritud kultuuri-ministeeriumile, lauale ja küsis — kes pooldab juhtkonna uuendamist, kirjutagu alla!»

«Teie siis kirjutasite?»

«Mitte kohe. Palusime paar päeva mõtlemisaega. Kaalusime nii ja teisiti. Ega Teetla meile öelnud, et asja nii teravale poliitilisele pinnale keerab. Märgukirjas tõstatati küsimus ainult kunstilisest küljest: «Kaasaja nõudeid ja teatri kunstilist taset silmas pidades palume kaaluda Kaivo Apsaloni võimeid juhtida nimetatud teatrit!»

Mõtlesime ülevaatusel saadud kõvale kriitikale — Apsa-

Ion oma vigu tunnistada ei taha, noh ja kirjutasimegi alla. Muuseas, mina mõtlesin sinu peale ka.»

Hilja naeratas vabandavalt.

«Väga kena sinust!» Silitasin suuremeelselt Hilja pead. «Mis edasi?»

«Kui linna komsomolikomitee meie otsusest kuulda sai — eks Teetla viinud ära kirja sinna —, asuti seal ka Teetla poolele. Sõbrad parteikomiteest ütlesid küll kohe Apsaloni toetamisest lahti. Apsalon süüdistas jälle Teetlat valekaebustes, faktide moonutamises, nõukogude asutuse juhi teotamises. Teetla püüdvat näidata end ideelise võitlejana ainult sellepärast, et oma minevikku varjata. Mees olevat teeninud mõnda aega SS-is. Kui selle kohta tunnustajaid leitakse, kukub muidugi Teetla.»

«See pole enam teater!» imestasin mina. «Tsirkus «Barcelona»!»

«Hullem kui tsirkus!» kinnitas Hilja. «Mõlemad on elu ja surma peal väljas, käivad teineteisest mõrtsuka näoga mööda. Paljusid on juba üle kuulatud. Minult küsiti isegi seda, miks meil «Kahe aastakümnes» nõukogude ohvitseridel nii viletsad mundrid seljas olid. Ütlesin, et ei tea, vist polnud paremaid kusagilt saada, pealegi toimub tegevus sõja ajal ja rindel.»

«Päris põnev, kuidas käituvad nüüd need, kes nii ägedalt minu turja kargasid — Käärson, Padise, Pungla?» uudistasin edasi.

Hilja kõverdas huuli.

«Teetla ja ka sinu paneksid nad elusalt nahka. Oi, kuidas nad teid mõlemaid seljataga sajab! Oled andetu teoreetik, karjerist, suurusehull ja mis kõik veel! Teetla jälle pealt punaseks võõbatud aferist! Sõnavara neil jätkub! Apsaloniga on suhted keerulisemad. Südamel seisavad nad oma armsa õpetaja poolel, muidu käivad ringi teeseldud ükskõikse näoga.»

«Oo jaa, pikka puud oleks tarvis,» tigetsesin mina, «et kõiki selliseid nagu Apsalon, Teetla, Käärson teatri juurest minema kihutada! Minul tuleb küll sõnavarast puudu, et sihukestele õiget nime leida. Või arvad, et olen solvatud ja sellepärast tige?»

Hilja naeratas kohmetult, kehtas õlgu ja ohkas uuesti sügavalt.

«Ega meil õiget elu praegu ole ja ega vist niipea tulegi. Välja saame sõita ainult ühe masinaga, palka makstakse

kaliekümne viie rubla haaval. Proove teeb Linda, istub moepärast laua taga, mõtted endal hajali.»

Söögisaaali hakati lõunaks korda seadma. Hilja sirutas kätt. Peopesast peopesa voolas ühtekuuluvustunne. Raputasime sõnatult käsi ja naeratasime, kuni Hilja süüdlaslikult ahhetas:

«Oi, unustasin hoopis küsida, kuidas su tervis on? Kas tuled varsti välja?»

«Kapitaalremont on lõpul,» naljatasin. «Küljekondid kõvemad kui enne. Käeluu kokkupanek lõpetati ka enne-lähtaegselt. Näe, sõrmed liiguvad kui klaverimängijal.»

«Mulle tegi su käsi muret,» ütles Hilja vaiksel.

«Tõesti?»

Hilja noogutas.

Vaatasin ringi, kõõgitädisid polnud näha. Embasin Hiljat nii terve kui ka haige käega ning suudlesin vargsi.

«Mul on haruldaset hea tunne, et sa mind vaatama tulid ja et sa mu käe pärast muretsed. Päris kahju hakkab teatrist ära minna. Mida nüüd peale hakata?»

«Aga võib-olla Apsalon lastakse lahti ja...»

«Tema asemele saab Teetla! See alles joodab januseid äädikaga! Lähme parem mõlemad siit ära,» ja ma nimetasin teise provintsilinna, kus ka teater töötas.

«Sinna?» kahtles Hilja. «Kas minusuguseid seal tarvis on? Igas teatris on naisi jalaga segada.»

«Sina oled andekas!» julgustasin mina. «Kui kohale jõuan, kuulen. Kui mitte kohe, siis sõidad hiljem järele.»

«Ei tea?» Hilja kõhkles endistviisi. «Kuhu elama asuda? Seal on kindlasti hullem korterikriis kui meil — suurem linn ju.»

Hilja kõhklemine tundus rumal.

«Nii ei saagi inimene paigast, kui ta kõige üle väga muretsseb. Jäädki siia hallitama!» käisin peale.

«Eks näis, vaatame. Sina pole ju ka veel seal paigas.»

Bussijaamas, kiriku juures oli Hilja mul vastas. Läheme piki peatänavat linna serva poole. Hoidsin Hiljal kätt kinni. Rääkisime vähe, rohkem naeratasime teineteisele.

Möödusime teatrist ja Hilja lausus:

«Apsalon on arreteeritud. Ajalehes tehti ta pihuks ja põrmuks. Selle järgi on ta rahvavaenlane number üks!»

Ah, kurat temaga! Mulle oli see järsku ükskõik. Selle

päeva erakordne õnneseisund varjutas kõik muu. Jõud-
sime mu «tondilossi» juurde. Maja oli veelgi rohkem lü-
tunud, ukseklaasid puruks löödud. Üles polnud mõtet
minna, seal pesitses nüüd Teetla. Heitsime korra pilgu
pööningukambri helendava raamiga aknale ja kõndisime
sõnagi lausumata edasi.

Märkamatult muutus peatänav maanteeks. Kõrval rak-
vere raipest kollendavad põllud, peakohal helesinine
taevas, millele meiereikorsten musta triipu vedas.

Suurelt teelt keeras looklev jalgrada alla jõe äärde.
Jõgi oli kääruiline ja kitsas, õieti oli see vaid ojake. Teisel
kaldal kükitas nõgestesse kasvanud suitsusaun. Sauna
alla jõe oli kividest ehitatud väike tamm, et supuskohaks
vett paisutada. Tillukeses paisjärves suples praegu säde-
lev päikeseketas. Kaldaäärsel künkjal kasvas maaliline
kasesalu. Istusime kaskede alla rohule.

«Kui ilus siin on!» lausus Hilja.

«Jah,» vastasin mina.

«Ma elan juba mitu aastat selles linnas, aga pole kunagi
varem siin käinud,» imestas Hilja.

«Mina ka mittel!»

«Kuidas sa oskasid siia tulla?» küsis Hilja.

«Ega mina. Teerada tõi meid juhuslikult. Sul pole ju
selle vastu midagi?»

«Ei midagi,» raputas Hilja naerdes pead.

«Hilja, kallid!» sosistasin mina. Ornusehoog voolas
minusse, surudes mind lausa lõhkemiseni pingule. Vesi
sillerdas. Tuhanded hõbelitrid lendasid meie poole. Tund-
sin, et kasvan kokku viltuste silmadega tütarlapsega,
maaga, torkiva kuluga, tuulega, mis meist üle puhus, et
muutun osakeseks loodusest.

Otsisin raamatukogus üles ajalehe, kus meie teater
koos oma juhtidega maatas tehti. Juba pealkiri kõlas
süngelt:

«Kodanliku natsionalismi ja kosmopolitismi kolle.»

«Õigustatult kriipsutati kevadel toimunud teatritööta-
jate loomingulisel konverentsil alla, et teatri töö paljas-
tab kujukalt teatrikollektiivi absoluutset poliitilist kirja-
oskamatust. Konverentsil märgiti õigustatult, et teater
taotleb sõnadega mänglemist, välist kujundamist näidendi
idee lahtimõtestamise ja sügava läbitunnetamise asemel
lavastaja ja näitlejate poolt...»

Süsteemaaliselt kõrvaldab Apsalon teatri koosseisust
kõik nõukoguliku maailmavaatega inimesed, kõik need,
kes julgesid tema tegevust paljastada... Teatri juhtkond
on sisendanud näitlejatesse ääretu endaarmastuse ja
endaimeetluse. Näidendite valik, lavastuste ettevalmistus-
protsess, uue lavastuse väljalaskmine ja selle hinnang
nõukogude ühiskonna poolt ei ole teatri kollektiivi elus
ülitähtsaid arenguetappe. Sellele kõigele vaadatakse kui
abinõule, mis peab kindlustama teatri finantsplaani täit-
mise ja sellega ka äraelamisvõimaluse näitlejaile. Teater
on laskunud tüüpilise kodanliku nurgateatri tasemeni, kus
vohavad keelepeks, pugemine, intriigid ja salakaebused.
Kogu teatri kollektiiv nõtkutab põlvi direktor-peanäitejuhi
Kaivo Apsaloni ja tema naise Linda Saal-Apsaloni kak-
sivõimu ees...»

Sellestki piisanuks tolle ennasttäis teatriasjamehe
mängu lõpetamiseks. Aga keegi vajas nähtavasti rohke-
mat. Edasi läks kaasaegse nõiajahi stiilis. Alustanud
Apsaloni õpiaastatest, nimetas kirjatüki autor omaaegse
Draamastuudio õppejõudusid mustasajalisteks. Okupa-
tsiooniajal olnud Apsalon muidugi pruunsärklaste lakei.
Et repertuaarist puudus kümmekond tippdramaturgi ja
klassikut, siis andis see alust Apsaloni paadunud kodan-
likuks natsionalistiks nimetada.

«Kriitika summutamiseks ujutab K. Apsalon ametiasu-
tused üle kaebekirjadega, mille näiliselt nõukoguliku fra-
seoloogia taga peitub klassivaenlase jõuetu raev ja mür-
gine vihkamine nõukoguliku tegelikkuse vastu üldse ja
ausate nõukogude inimeste vastu eriti...»

Seistes kodanlik-natsionalistliku ja neofašistliku rois-
kunud ideoloogia platvormil, on Kaivo Apsalon muutnud
teatri reaktsiooni juhtmeks, mille abil ta püüab laimata
nõukogude korda. Kogu K. Apsaloni sõjajärgne «loomin-
guline» tegevus on seisnud nõukogude näidendite moonu-
tamises, võltsimises, nõukogude inimeste ja nende töö
näitamises läbi kõverpeegli, nõukogude lavateoste muut-
mises räpasteks paskvillideks...»

Allkiri puudus.

Kas võisin ma kinnitada, et autor valetas. Oh ei, kus
seda! Ta ainult tõlgitses mõningaid fakte omamoodi!
Kahju mul Apsalonist küll polnud. Mõtlesin ainult kibes-
lusega, kus te tarkpead siis olite, kui mina üksinda õigust
taga nõudsin. Ei, mind ei tuletanud keegi meelde. Olin
sellesse mängu sobimatu.

Tahtsin enne ärasõitu Hiljaga registreerimas käia, kuid tüdruk oli selle vastu. Meil polnud raha pulmariiete, pulmapeo, ei millegi erakorralise jaoks. Hilja soovis, et kõik sünniks pidulikult, et jääks mälestus. Ja veelgi parem, kui meil oleks korter, kuhu peale pulmapidu kolida. Kurja reesuse olime mõlemad unustanud.

Rong väljus varahommikul. Udutas vihma, Hilja lödis külmast ning magamatusest ja ka minul oli kõhe. Linn alles tukkus. Väikestes majakestes, sillutamata tänavail valitses vaikus ja rahu. Perroonil seisis mõned unised inimesed. Sirelihekis sirtsusid varblased.

Tuli jaamakorraldaja, lõi väikest vaskset kella.

«Noh, tibi, nägemisenil Kirjuta mulle siis sageli!» Suudlesin Hiljat kõikide nähes.

«Nägemiseni, Lembit, mingi sul hästi! Ära unusta oma väikest tüdrukut!»

Hüvastijätusõnad kõlasid nukralt, kuigi me mõlemad püüdsime näida reibastena. Lok-lok-lok! tõmbas pisike vedur miniatuurseid kitsarööpmelisevaguneid. Hüppasin vagunitrepile. Hilja naeratas virilalt. Aegamööda jäi ta lehvitav kuju ikka kaugemale ja kaugemale, kuni kadus käänaku taha. Majad, aiad, lagunenud tarad. Kadusid needki. Veel tükiks ajaks jäi paistma nooljas kukega kirikutorn.

Saabusin uude kohta laupäeval. Mind võtsid vastu tühjad tänavad.

Sellelgi linna kohal lasus mugavuse ning kodukolde ja aialapiarmastuse õhkkond. Suuremaid vabrikuid linnas ei leidunud, leiba teenisid inimesed ametnikena mitmesugustes kontorites, müüjatena või nokitsesid väikestes töökodades. Peatänava munakive peitev asfalt oli tükati murenenud, aukudes läikis vesi, ligunes heinatorte. Kõnniteekate pärines veel endisest, majaomanikeajast. Kes suutis, valas maja ette betoonkatte, teine ladus majaehitusest ülejäänud telliskive. Äärelinna ühekorruseliste majaköksi armetust varjasid kõrgendatud fassaadid oma pealemaalitud mustade aknaruutudega. Kõrgemate kivimajade allkorrustel võis näha mõningaid kauplusi. Vihmast mahauhutud lubjakorra alt kumas veel vanu sildikirju: «Rohu ja värvikauplus», «Liha- ja vorsti...» Neljakorruseline apteek ja postimaja uhkeldasid halli terrasiitkattega ning moodsate avarate akendega.

Vallimäe jalamil seisis soliidsete mõõtmete ja meeldiva

välimusega teatrihoone. Selle lavatorni sõõrikud aknad vaatasid nagu imestades allpool laiivale linnale — kas pole mitte valesse kohta sattunud. Viiesajakohalise saali toolidest kuivasid pooled igavusest ja parkett nagises kurvalt. (Hädapärast suudeti nädalas anda paar etendust. Kitsaks jäi saal ainult rändavate tsirkusetruppide jaoks. Tsirkuse peale oldi siin maiad.)

Ometi olid kohalikud haridusseltsitegelased juba kümnekond aastat enne sõda asunud teatritegevusele hinge sisse puhuma. Aastaid korjati raha linna esindusliku kunstitempli jaoks. Nüüd tilkus katus läbi, peatrepi astmed lagunesid, paraaduks seisis lukus ja publik sisenes õue poolt.

Teatrit juhtis energiline, umbes viiekümneaastane naine, ühe omaaegse tuntud vene teatritegelase tütar. Maria Vertinskaja loomingu meelisvaldkonnaks oli vene klassikaline draamarepertuaar. Sellel pinnal kasvanud, näinud kuulsaid lavastajaid, isegi nendega koos töötanud, saavutas ta eriti suure publikumenu vana Ostrovski näidenditega. Kunagine poolkutseline tuumik oli täienenud mitmete võimekate näitlejatega teistest teatritest, pealinna õppesuudiotest oli tulnud teotahtelisi noori.

Vastu võeti mind kaunis külmalt. Väga tore, et saabusite, kinnitas tütarlaste gümnaasiumi direktriksi meenuvat Vertinskaja, aga seda tegi ta küll ainult viisakusest. Kandsin mõttes ta pedagoogide seltskonda. Tema tõsiduse, asjalikkuse ning rangeloikelise tumehalli kostüümi tõttu. Kas võisid seda naist tema õitsepäevil kõita näitlejaile omased boheemlaslikud eluviisid? (Laskis ju vana Ostrovskigi oma näidendi ühel tegelasel lausuda: «Näitleja koht on puhvetis!») Nüüd ei võinud kergelt hallipäise ja vormist väljas daami noorusilu kohta küll enam mingeid oletusi teha. Kolmekümneaastase Eestimaal viibimise kohta rääkis ta meie maa keelt võimatult viletsasti.

Imelik keel ja veider aktsent ei takistanud Maria Mihhailovnal mind kähku asjaga kurssi viimast. Näitleja kohta polnud võimalik anda. Inspitsient, see tähendab näitejuhi abi, tahab ära minna. Kui olen nõus selle koha vastu võtma, võin kohvid lahti pakkida.

«Kuna teie ikkagi esimene kategooria artist olnud,» nii ta lausus, «siis mina ikka ka teile roll annan. Teater maksub punkt, kui kassad on.»

Sellest jutust sain aru nii, et Maria Mihhailovna kavatses mind ka näitlejana rakendada. Tasu selle töö eest

aga oleneb sissetulekutest. Teater igatahes siples momentil võlgades ja kõigepealt makstakse ikkagi põhipalgad välja.

Ainult kuhu kohvrid tõsta. Kõikides toakestes, mida teater võis hädapärast mõneks ajaks loovutada, pesitsesid ajutised elanikud. Täitevkomitee ei andnud lootust lähematel kuudel peavarju saada. Kedagi peale hiirte ei elanud ainult lavapõranda all. Siiski, kunstnik pintseldas seal vahetevahel dekoratsioone.

Võtsin pakkumise vastu nagu alistatud riik tingimusteta kapitulatsiooni ning kandsin oma kohvrid süngesse, tolmu ning liimvärvide järele haisevasse lavaalusesse. Lükkasin pikal värvist krobelsel laual potid-pintslid ühte otsa kokku, laotasin alla vanu afišse ja nendele dekoratsioonide vahelt kougitud madratsi.

Madalas akendeta ruumis töötas napolisõnaline, pisut allakäinud välimusega kunstnik Veski. Vasak käsi püksitaskus, kustunud sigaretikoni otsekui kleebitud alahuule külge, maalis ta pikavarrelise pintsliga näiteseinu. Pottides paistis olevat ainult tumedaid värve: pruuni, halli, sinist. Nendes värvitoonides maalitud kulissid nägid esialgu välja lootusetult porised. Siis kolistas Veski nurka visatud topsikutega, leidis mõne põhjast kuivanud heledama pära, lisas siia-sinna elustava värvilaigu ning asi hakkas jumet võtma. Laval tulid appi värvilised prožektorivalgused ja lõpptulemusena sai Veski alati huvitava lavakujunduse eest kiita.

Igivanad värvijäätmed kümnetes pottides levitasid vastikut lämmatavat lehka. Tuletasin meelde oma esimest praktikasuve Kehra tselluloosivabrikus, keedukateldest tõusvat vänget hapukapsahaisu, mis hinge kinni võttis. Sisendasin endale, et liimvärvid ei haisegi kõige hullemini — ja pikapeale harjusingi ära.

Veski töötas enamasti öösiti ja peaaegu alati hommikuni välja, rüüpas vahetevahel värvikappi peidetud asunikust ja pintseldas. Rääkisime mõnikord elust ja inimestest, teatrist ja kunstist. Oieti olid need kahe inimese mõtisklused, katkestatud pikkadest mõttepausidest, mille kestel oli kuulda ainult pintslisahinat vastu karedat taarariiet ja hiirte piiksumist keldris.

«Ma segan sind siin, ei lase magada,» vabandas Veski.
«Pole viga, küll väsimus oma töö teeb,» vastasin mina.
Paus.

«Võtaksin ju korteri kuhugi eramajja, olen kuulamaski käinud, kuid ei jõua selle eest tasuda. Tühja tuba keegi välja ei üüri, aga vana sohva ning katkine tool loetakse juba mööbluks,» jätkasin mina.

«Jah, ega viiesaja rubla eest endale suurt lubada saa,» vastas Veski.

«Toa eest nõutakse oma sada rubla. Maksud, riigilaen maha, üle jääb nii vähe, et ei jätku toidukski. Ei tea küll, miks teatritööd nii odavaks peetakse?»

«Ei ole tootev töö, mis muud,» arvas Veski.

«Muidugi, midagi käegakatsutavat meie ei anna. Kunas hakatakse mõistma, et seni kui ei suudeta töömeest kõrtsiukse juurest tõmmata teatrietendusele või kunstinäitusele, ei kao ka jõhkrus, toorus, praak, ei tõuse inimeste tööviljakus.»

«Romain Rolland ütles, et teater nagu seinamaalgi, see on kunst omal õigel kohal, see on elav kunst,» toetas mind Veski.

«Minul on meeles tore tsitaat Reymonti «Töötatud maast». Alguses oli laul ja lõpus tuleb laul, mitte aga villaketramise käsiraamat.» Sellepärast ei tohi minna nii, et villaketrajale makstakse piisavalt, kuid näitlejad, kunstnikud peavad otsima mitmesugust lisateenistust, et peret ülal pidada. Kahju, et ma ei oska saapaid valmistada või puulusikaid voolida,» kurtsin mina.

«Mis tööd sa varem tegid?»

«Koolivaheajal käisin elektrijaamades praktikal, joonestasin raudteevalitsuses skeeme, panin elektrilise püsti. Pärast kooli mässasin Narvas kõrgepingeliini peal.»

«Meie linnas teeniks õppinud elektrik praegu head raha,» lausus Veski.

«Jah, näe, olen teatri külge kinni jäänud. Selle töö kõrvalt ei saa ju poole kohaga elektrikuametit pidada. Varem, koolipoisina mõtlesin mitmesuguste elukutsete peale, aga mitte kunagi näitlejaametile, nii kõrge ja kauge tundus see. Nüüd aga — tahaks seda ja teist suurt osa mängida, endale nime teha. Laval, inimeste ees tekib isesugune vaimustusetaoline erutus, mida ihkad ikka ja jälle tunda. Elektrikuks õppisin peamiselt selleks, et leivateenistus oleks. Tehnika alal oli rohkem väljavaateid tööd leida.»

«Arvad, et näitlejana suudad endale nime teha? Palju provintsiteatrite näitlejaid tuntakse? Iseasi, kui pääseksid Tallinna Draamateatrisse. Siin sured ükskord sama tundmatuna kui kusagil jõujaamas lülituspuldi taga.»

«Olgu kasvõi nii, aga ikkagi olen ma tundnud elus vaimustust, elanud mõtleva ja loova inimese elu.»

Vahepeal oli Veski mitu korda pudelit tõstnud ja erakordselt erksaks muutunud.

«Alatasa visatakse meiesugustele ninapeale, et armastate vähe teatrit, nõuate aina palka, vaba aega ja kurat teab, mida veel. Aga kes praegu teatrit ülal peavad kui mitte sinusugused teatrihullud! Ara pane pahaks, ma ei tahtnud sind sellega halvustada, hoopis vastupidi. Näe, tüdrukud tulid Tallinnast siia, elavad külmas ja niiskes garderoobis, söövad peost suhu, taluvad lõpmatuid sõite logisevas bussis, kannatavad kütmata rahvamajades. Lõoke Reet jättis Tallinnasse isegi mehe, kuigi too on direktor ja saab head raha. Tüdruk lõpetas õppesuudio, sealt võeti teatrisse ainult paar andekamat ja võib-olla ka ilusamat. Suures linnas on töökäsi igale poole tarvis, aga näe, teda tõmbas lava ja tuligi siia.»

«Mul jäi tütarlaps, pruut maha,» mainisin mina.

«Näed! Piibel ütleb, et mees jätab oma isa ja ema maha ning hoiab naise poole! Sina jätsid pruudi maha ning hoiad teatri poole. Tähendab, teater on tugevam kui naine!» filosoferis Veski.

«Ega ma teda päris maha ei jätanud, kavatsen siia järele kutsuda,» täpsustasin mina.

«Ahah, siis on asi pisut teisiti... Muidugi, kui sul selle aja peale enam kedagi kutsuda on, kui peavarju leiad. Praegusel ajal ei tohi noored inimesed kaua teineteisest lahus olla. Loodus ei salli tühja kohta! Teatris saadakse ruttu lähedasteks, siin voogavad tunded kiiresti ja kõrgele... Aga ära muretse, naisele järelejooksmisest ei tule kunagi midagi head. Mina jätsin Tallinna oma ateljee maha ja tulin naisele siia kolkasse järele. Ja näed isegi, mis minust on saanud — vilets dekoratsioonivõõpaja. Aga vahetevahel ma siiski maalin. Sa tule vaatama, mul on kodus terve virn pilte. Kui tahad, kingin mõne sinulegi.»

«Aitäh, aga kuhu ma üles riputan?»

«Naised, need on kunstniku hukatus! Kuni ta ei suuda selgeks teha, kumba ta rohkem armastab, naist või kunsti, läheb käes kõik lörri. Ei saa kahte jumalat teenida! Aga näed, me mehed jookseme naistele järele ja jookseme otse õnnetusse... Sina tee varakult endale selgeks, keda sa rohkem armastad, teda või kunsti, et sa ühel õnnetul päeval ei hakka abi otsima sealt, mille kohta öeldakse — *in vino veritas*.»

«Lev Tolstoi ütles, et tema kangelane, keda ta üle kõige armastab, on tõde. Ka mina ei suudaks armastada kunsti, kus puudub tõde. Aga tõde kunstis on ju meie endi tõde, mida me usume, mida pooldame. Naisega on samuti. Me otsime ja hindame naises seda, mida me ise tõeliseks peame. Ent inimese mõtted, usk, tema tõde pole ju kivenud dogma. Need ju muutuvad! Pole olemas elu üldse, on olemas meie enda elu, mida vormib aeg oma sündmuste, keeruliste vastuoludega. Inimene on ise mõtleval olend, mitte masin, kuhu on paigutatud ühte ning sama kordav hingetu plaat. Ma ei usu, et ma pettununa naises, keda pidasin tõeliseks, hakkan maailma vaatama läbi mingi kõvera klaasi. Võib-olla õpetavad just pettumused meid hindama mõnd seni tähelepandamatut plikakest ning me leiame äkki, et just temata me kuidagi läbi ei saa.»

Nii me targutasime küll omade, küll võõraste mõtetega, kuni Veski monotoonselt krabisev pintsel mu uinutas.

Kirjutasin Hiljale, et ta mind ei unustaks, et kannataks veel veidi, kuna ma pole ikka veel leidnud korterit. Talt tuli mitmepoognaline västus, täidetud armastusest ja igatsusest.

Sain Maria Mihhailovnalt kohe suure osa, jällegi positiivse kangelase oma. Pidin seekord ümber kehastuma sõjaväeuurijaks, tegema näo, nagu oleks mitmesuguste sõjaroimarite ning spioonidega ümberkäimine mulle igapäevane asi. Avaldasin Vertinskajale kahtlust, kas minus ikka on sellise raudseid närve nõudva riskantse elukutse jaoks vajalikke omadusi. Maria Mihhailovna vaatas mulle oma hallide silmadega teravalt otsa ning lausus:

«Kui teie, seltsimees Suursoo, ka laval oskate nii simpatitsnõi olema kui elus, siis osa tuleb välja. Pole vaja olla raudne, vaid tšelovetsnõi.»

Hakkasin Maria Mihhailovnast lugu pidama. Muidugi, üks asi on meeldida vanemale daamile inimesena, teine asi näitlejana saalitäie rahva südameid võita. Ent põhimõtteliselt oli peanäitejuhil õigus — laval tahetakse näha kõigepealt inimlikku kangelast. Sümpaatia sümpaatiaks. Arvan, et Maria Mihhailovnat sundis katsetama hoopis tõsisem põhjus — pea kõik teatrilavad ootasid uut noort kangelast. Ta pidi ju kusagilt ilmuma! Võib-olla et just Lembit Suursoo oli see kauaoodatud kange mees?

Nii algas mu lavaelu uues teatris mõningal määral peanäitejuhi soosingu all. Maria Mihhailovna pühendas proovides esialgu mulle hoopis suuremat tähelepanu kui teatri raudvarale. Selle nõudliku daami heakskiitu oli raske ära teenida, ja paha sõna ma temalt ka ei kuulnud.

Töötasin, et pühendun ainult tööle, teen kõik, mida nõuab lavastaja, ei tülitse kolleegidega, hoidun igasugustest pahandustest. Tegin täie pingega proove, triikisin laudlinu, hankisin kunstlilli, heliplaate, söögikraami. Polnud elus seni veel nii suurel hulgal lauanõusid puhtaks pesnud, kui selles spioonitükis. Pidulaud ulatus lava ühest äärest teise, vineerbiskviitide ja kipsviinamarjade kõrval pidi näitlejatel ka midagi tõelist närida olema.

Elus, eriti aga teatris ei saa endale tara ümber ehitada, nagu proovis professor näidendis «Elu tsitadellis». Suur elujõgi voolab, paisates vahetevahel igasugust risu kaldale. Kadedus, ajaviiteklats, sensatsioonihimu, tige laim valgub mürgise soogaasina laiali. Silma ees naeratavad kenad kolleegid, nii et paremaid pole tahtagi, aga seljaga jahvatab mõni niisugust jama kokku, et ei usu oma kõrvu. Varsti tundsin, et mulle on midagi kirbet takjana külge haakunud. Hakkasid tasapisi ringi liikuma kuuldu- sed mind Maria Mihhailovnaga siduvatest intiimsuhetest. Tüdrukud vahtisid mulle mõnikord paljutähendava muigega otsa, seljataga kihistati, meeskolleegide poolt lasti lendu üksikuid kahemõttelisi teravmeelsusi. Tahtmatult päästsin valla väikese tuulispea, mis keerutas üles mõningase tolmutpilve. Väikese klatšipilve puhus laiali juba tõsisem tormihoog. See aga alles kogus silmapiiri taga madalrõhualas oma negatiivset laengut.

Ma ei kannatanud lava all enam välja. Kolisin üle pisikesse rekvisiitide toakesse. Kõikvõimalikke esemeid täiskuhjatud riiulite ja laua vahele jäi niipaljukest ruumi, et sain kuuest logisevast toolist kokku seada magamis- aseme. Tüllukest lavatarbeesemete ruumi võis vabalt nime- tada väikeseks koduloomuuseumiks. Mida küll kõike siia kokku kantud ja ostetud polnud! Peakohal tilises pronks- kellukeste ja klaasripatsitega lühtreid, naela otsas rippus kuldunud tupega sandarmimõök. Millise pikakasvulise kardavoi vööl see kunagi kõlkus? Riiulil vanade kellade, kannude, tasside vahel lebas huvitav kõvera varrega piip. Kellelegi oli see kunagi mugavas leentoolis suitsumõnu

pakkunud. Kirevad lehvikud, ehtekarbike võltsbriljanti- dega, topsitais sõrmuseid, lornjette, näpitsprille ja täna- päevaseid silmaklaase. Medaljon tundmatu naise koltu- tud pildiga. Laual vitstest punutud korvis aga peitus aegi väikestviisi õudustäratav eksponaat — sealtsamast teatrimaja vundamendi äärest välja kaevatud pealuu — ning vaatas mind tühjade silmakoobaste ja irevil ham- mastega. Oletatavasti kuulus kolp ammustel aegadel teatrimaja kohal asunud nunnakloostri palvetanud nun- nale. Küllap need ilmalustist lahtiöelnud naisterahvad siia pargiservale kloostriaeda puhkama pandi. Teatriõuel juurviljapeenarde taga seisis veel praegugi igivana pae- lividest laotud ehitis, otsaviilul mingid vapijäänused. Aidamürakas või vähemalt selle vundament võisid kuu- luda kloostriaega. Hoolikalt läikima nühitud kolpa uuri- des käis mul üle selja süngete kadunud aegade puudutus.

Hilja kirjutas, et kohus mõistis Apsalonile kaksküm- mend viis aastat! Üks peasüüdistusi — nõukogude näi- dendite sihilik moonutamine.

Kakskümmend viis aastat kusagil karmis laagris! See on ju tema eas sama kui surm! Miks siis ometi nii rän- galt? Otsekui oleks Apsalon riigireetmisega hakkama saanud. Niisugust saatust mina talle küll ei soovinud! Sest inimene ta ju oli, ent ometi oleks aidanud teatrist minemakihutamisest.

«Linda on ära, ei tea, mis temast saab. Apsaloni sõbrad värisevad, ootavad vallandamist. Uus naisdirektor, Roog ajalehe juurest, ei näita praegu kellelegi paha nägu. Kunst- lise juhi kohuseid täidab esialgu Teetla. Mees käib ringi kinnisena, koguni süngena, kuid on tunda, et võidurõõ- mutseb. Proovidel nikerdab filigraanselt misanstseenide ja intonatsioonide kallal. Fantaasiarohkusest ja mõtte- avarusest jääb tal puudu. Püüab kangesti ideoloogiline olla, näeb aina sotsiaalseid vahekordi, nagu inimestel muid suhteid polekski. Tõeliselt on ta üks igavene kuivik ja tema lavastustest tulevad ka kindlasti kuivikud. Kuid ükspuha! Käivad jutud, et teater niikuinii varsti sule- takse.»

Kirja lõpus oli: «Kallistan! Sinu Hilja.» Hea seegi, et kallistab, kuigi kallistustest sealt kaugelt midagi kasu polnud. Mis tast aga pärast teatri sulgemist saab? Tuleb ta siia? Kuhu temaga pesapaik leida?

Puhkepäeval läksin täitevkomitee aseesimehe jutule Lubas vaadata, meeles pidada, organiseerida. Et mul pruut olemas, see jutt erilist tähelepanu ei äratanud. Linnapea abi, lahke keskealine naisterahvas, soovitas esialgu eramajades ringi vaadata. Pisikesest palgast ei julgenud ma piiksatadagi, häbi oli.

Teatrist läks ootamatult minema põline lavategelane näitejuht Kaare. Andis avalduse, palus end tervislike põhjustel ametist vabastada. Ometi oli Kaare tugev elujõuline mees. Tegelikult oli tulnud teatud ringkondades signaale ning Kaare kui juhtival kohal töötaja pidi ennast vallandamist enam soovil vaikselt lahkuma. Mees ise ei tahtnud asjast pikemalt rääkida, lausus vaid niipalju, et oli okupatsiooni ajal Narva linnavalitsuses teeninud — ju see kellelegi ei meeldinud.

Ikka valjemaks läksid jutud kodanlikust natsionalismist, selle väljajuurimisest. Ajalehtedes ilmus järjest tagedaid artikleid, nimetati juba üldtuntud nimesid. Sain nahutada nii klassikud kui ka elavad kirjanikud. Vanaema Kitzbergi «Libahundis» propageeris rassiteooriat, selle pärast ei lubatud seda lugu enam mängida. «Nectud talu» ja «Mikumärdi» ei kõlvanud sellepärast, et nivelleerisid klassivastuolusid — teenijainimesed lähevad seal paari perepoegade-tütardega. Klassikast jäi väheste hulga püsima «Kauka jumal». Selle pealisülesanne — rahva võim — mahtus kindlalt lubatava alla.

Kunstnikke ja heliloojaid kuulutati ridamisi formaltideks.

Sain oma järjekordse osaga valmis. Kunstide Valitsusest saadetud konsultant nimetas minu uurijat optimistlikuks, pisut pehmeks, aga üldiselt usutavaks kujuks — «ka nii võib teha». Arvustus nurises minimaalselt. Ka sinu taheti näha rohkem «rangust ja kindlust». Südamelt veres raske kivi. Soovisin ju kõigest hingest uues kollektiivis pisutki silma paista ning võitlesin üksindushetkil põuapugeva läbikukkumishirmu vastu.

Vertinskaja jäi rahule, nurises ainult minu viletsa rõõmu üle: «Seltsimees Suursoo, miks teie nii kõver käima? Teie rohkem see kehatehnika tegema, gimnastika, muidu mina teile ka kõver osa andma!»

Kaastöölised õnnitlesid. Tegin oma viimaste rublade eest välja.

Siis tuli Hiljalt kiri.

«Kallis Lembit! Ära ole oma väikesele tüdrukule pahane. Minust ei saa sinu juurde tulijat. Meie teatrikene suletakse. Ei olevat perspektiivi. Näitlejad saadetakse lalali teistesse teatritesse. Mina olen määratud koos Hedvigi ja Edgariga Kuressaarde. Nädala pärast läheb sõit lahti. Tegelikult peaksin enne seda sinuga hüvasti jätma, aga on sel mõtet? Pärast seda oleks lahkumine veelgi kurvem. Saa aru, ma tahan nii väga teatris töötada, olla näitleja. Sõita sinna sinu juurde ja oodata, kuni keegi minema läheb ning mind asemele võetakse? Ei! Teil seal isegi noori naisi ülearu. Praegu garanteeritakse mulle koht, töö sama palgaga, isegi mingisugune vana maja, olevat meie jaoks korda tehtud. Ma armastan sind sinu võitlejahinge, sinu hea südame pärast. Nähtavasti pole mu armastus siiski nii suur, et kõike muud kõrvale tõrjuda. Loodan, et sa minu pärast vallaliseks ei jää. Leiad teatristki ilusa, armsa tüdruku.

On veel üks põhjus. Kardan abielu, eriti sinuga, mitte sellepärast, millest ma sulle rääkisin, vaid üldse. Kardan kaotada parimat arenemis- ja loomeaega. Kui tulevad lapsed, pean jääma hulgaks ajaks koduseks. Võib-olla kolban mõnele vanemale mehele, kelle veri on juba jahe. Talalgu küll püüan jääda iseseisvaks.

Loodan, et elus veel kohtume — mõnel kokkutulekul, teatriballil või kusagil puhkusel... Kirjutan ja kirjutan... Siinsamas tahaks selle paberitüki prügikasti visata, selle asemel saata kaardikese paari sõnaga — sõidan, tule vastu! Ometi takistab teine seletamatu jõud mind seda tegemast. Tänu sulle kõige hea eest! Nägemiseni! Ole ikka vapper võitleja. Hilja.

P. S. Ole valmis veel ebameeldivamaks üllatuseks. Teetla on määratud teile näitejuhiks! Endine olevat pensionile läinud.

Sama.»

Südamesse kerkis pettumus, kahjutunne ning isegi mõrkjat solvumist. Kus asub tüdrukute armastuse mõõdupuu — südames, veres, peas? Võib-olla polegi see armastus, kui kallistatakse päikesesärast ülekullatud aasal ja

tuntakse mingit õndsust. Eks ole ma küllalt näinud, kuidas armastus sünnib läbi kiusu ja jonni, on algul heitlik ja tujukas ning moondub ootamatult nagu liblikas inetust tõugust. Võib-olla on armastus tõe kaksikõde, mille alles tulevik õigeaks kinnitab?

Mida oleksin pidanud tegema? Sõitma sinna, paluma, keelitama? Pärast tunda end süüdlasena, et olen teise elu ära rikkunud. Vähe lootust, et ta mind kuulda oleks võtnud, sest tema armastas teatrit rohkem kui mind. Ainult, mis perspektiivi tal seal Saaremaal on — teater, mis ka kuidagimoodi hingitses. Meretagune asi, eraldatus, vähe midagi näha ja kuulda. Oleksin pidanud tüdruku kohe endaga kasvõi vägisi kaasa tooma.

Peale mõningat järelemõtlemist ja filosoferimist, mille jooksul ma ka nunnaneiu pealuuga Hamleti kombel tõlvahtisin, jõudsin järeldusele — inimene peab oma mõtte ja tunnetes vaba olema! Kõige õigemad rohtu õpetab vist ikka natuke kergemeelse varjundiga kõnekäänd «Vanakuradit tuleb Peltsebuliga välja ajada!» Ainult teatri naistest on küll targem eemale hoida.

Kuidas elab väike punapäine madonna, meenus mulle äkitselt, peaksin talle kirjutama. Tüdrukul on sellest kindlasti hea meel.

Ent sündmused teatris hakkasid senise rahuliku voolu sega võrreldes üha tormilisemalt arenema. Lubadus unnes, kiri Urvele jäi kirjutamata.

Nädala pärast istus Leo Teetla teatri proovisaalis. Uue lavastuse repertuaarivõtmisega tuli osi ümber õppida. Vertinskaja pani Teetla minu luuretüki üht välismaa spiooni mängima.

Uurisin hoolega meest, kes Apsaloni kahekümne viiele kinni pani. Ta mängis selles niiõelda pearolli.

Kui ma poleks Teetlast varem midagi kuulnud, võinuksin öelda — päris tavaline inimene. Nüüd aga andis eelarvamus mitmele joonele pahaendelise varjundi. Teetla välimuses, tema näos oli ju kõik korras. Kõrge laup, pealigi kammitud heledad juuksed, nina küll pisut terav, aga mitte niivõrd, et see nägu rikuks. Hoidis silmi alatasa pilus, kissitas, otsekui näeks kaugele halvasti või kardaks heledat valgust. Minu arust välkus väikestes sügavalt asetsevais silmapiludes püüde kusagilt kinni haarata, end edasi rebida. Kuna olin Teetla tembeldanud juba varem karjeristiks, tundus mulle mehe olek kohe algusest eba-meeldivana. Suhtlesin temaga ainult niipalju, kui näis

lejalöö nõudis, muid kontakte püüdsin vältida, rääkides erajuttu nii vähe kui võimalik.

Juba esimesel kunstilise kollektiivi koosolekul võttis Teetla sõna, kukkus ägedalt kritiseerima puudusi, mida lähikese ajaga märgata oli jõudnud. Muuseas kutsus üles kasutama sõnarelva maksimaalse võimsuse ja täpsusega, et anda nii lööke imperialistide sepitsustele kui ka nendele varjatud sisevaenlastele, kes igatsevad taga vana «orda».

Tsitaate leidis tal varuks rohkem kui teatri kõige paremal jutumehel anekdoote. Teetla laskis oma tsitaadid kaiku igal võimalikul juhul, olgu see mõni kiirkoosolek või lihtsalt proovi vaheaja puhkepaus. Mis seal imestada, mees kandis alatasa kaasas Lenini, Stalini, Marxi ja Engelsi teoseid. Ta käis nendega igal pool ringi nagu tuururist muusikakooli õpilane noodiraamatuga, et igal vabal hetkel sisse vaadata.

Elukohaks sai Teetla ülakorruse kitsukese arhiiviruumi, kuhu ta kuhjas terve virna marksismi klassikute teoseid. Teadajad rääkisid, et vabal ajal istub Teetla raamatukuhja taga, suitsetab ja tuubib — kriipsutab alla ja kirjutab välja. Uksepragude vahelt väljaimbuv suitsuhais viis ärevusse tuletõrjeülevaataja, mammi Bergmanni. Hoolas naine tundis hirmu arhiivi paberivirnade pärast ning tegi Teetlale ägedaid etteheiteid, mida too muidugi kuulda ei võtnud. Stalini artiklite lugemine ilma sigaretita ei laadunud tal kuidagi.

Selliste üldsõnaliste juttudega, mida Teetla tähtsa näo ning olemisega kuuldavale laskis, oldi jõutud juba harjuda. Seda monotoonset kellakõla tuli päev-päevalt raadiost, seda lausuti kõnepultidest, trükiti ajalehtedes. Teetla jutt ärritas ainult kuulmeid nagu akna taga podisema mootori automootor.

Kuigi olin töötanud, et elan vaikse voonukesena, varjatu ümberringi või seinad maha, ometi ei saanud vältida kokkupõrget Teetlaga. Ta ise noris selle välja esimesel ringreisil.

Sel ajal tõusid moodi ballitantsud. Fokstrott ja tango sattusid põlu alla kui kodanlikud igandid. Millegipärast halastati valsile, polkale, krakovjakile ja teistele taolistele tantsudele, kuigi neid tantsiti ka kodanlikul ajal. Kõrvalt külarahvamajades, kus polnud propagandaosakondade valvsaid silmi, tõmbasid akordionistid ikkagi kõiki

lugusid segamini ja neid tantsiti lustiga ning ilma süda metunnistuspiinata.

Maaliline loodus ja ilus laupäevaõhtu oli sellesse põhja ranniku rahvamajja murruna rahvast kokku meelitanud. Pillimees käsitses suurt mitme registriga akordioni lausa virtuooslikult. Nii võis mängida ainult muusikat õppinud mees, mõne hea tantsuorkestri liige. Ta võlus pillist kõige moodsamaid rütmikaid lugusid, mis kõlasid sel ajal eetris pea üle terve maailma. Siin rannakülas mõjusid need moodsad rütmid lausa võluhelidena. Kohmakad maapoised seisisid ukse all kobaras ja ootasid alustajat. Otsustasime siis näitleja Valdrega (minuga umbes üheeaalise lokaalse päise noormehega), et teeme otsa lahti. Kohalikud trügisid tantsupõrandale, rahvas sattus hoogu, me vehkisime särtsakate rannapiigadega vaheajani välja.

Saal asus teistest ruumidest madalamal. Tuli astuda mõneastmelisest trepist üles, et pääseda näitlejate greimerimisruppa. Vaheuksel märkasid Teetlat. Küllap mees oli seisnud seal juba pikemat aega ja jälginud pidulisi. Ta nägu oli pilves. Valdre küsis talt pahaaimamatult tikku. Nüüd ei saanud Teetla end pidada.

«No, tantsisite,» lausus ta teravalt, rabeda häälega.

«Jah, sai päris mehemoodi vihutud!» vastas Valdre lõbusalt. «Pagana kenakesi plikasid on siia kokku tulnud.»

«Annate ikka head eeskujut küll!» jätkas Teetla tigevalt.

Valdre ei pannud seda tähele.

«Keegi peab ju ka tantsukultuuri maale viima,» naljatas ta vastu.

«Kultuuril!» pressis Teetla hingeldades. «Millist kultuuri? Läänelikku! Ise tahate olla eesrindlikud inimesed!»

«Muusika on muusika!» lõi Valdre käega. «Mul ükskõik, peaaegu kui selle järgi hästi tantsida saab!» Ta oli rahulik mees, ei ägestunud kergesti.

«Aga mida tantsida, seda te ei mõtle! Me ei või lubada, et teater propageerib manduvat tantsukultuuri, soodustab igasugust veiderdamist. Sellest on üks samm kodanliku mõtteviisini!» jutlustas Teetla ägedalt.

«Kuule, mees,» naeris Valdre, «eluaeg on fukse ja tantsisid tantsitud, nüüd järsku ei sobi!»

«Vaata, see see ongi, et nüüd elame hoopis uut moodi, nõukogude ajal. Me loome uut kultuuri, nõukogude kultuuri!» pahvatas Teetla.

Olin end seni tagasi hoidnud, kuigi vastikus selle pläralõua vastu lausa sundis välja ütlemata.

«Kas sina lood seda kultuuri või?» torkasin irooniliselt vahele.

Teetla kõrgendas häält:

«Jaa, kellelgi meist peab ometi vastutustunnet olema! Te teate väga hästi, millisel seisukohal on partei nende tantsude suhtes. Juba pikemat aega jälgitakse ka meie teatriinimeste samme. Ma arvan, et eriti nendel inimestel, kelle minevik ei ole puhas, pole mõistlik end ebakorrekt-selt ülal pidada. Peale isikliku kahju võib ka teatril hädakaela tõmmata!»

Vaata kus raibe! Ähvardab ja veel millise tühja asja, tantsu pärast. Mul hakkas käsi juba tõusma. Aga võib-olla just seda too valvas silm ootaski? Sellepärast lendasid vaid teravad sõnad:

«Võib-olla sina oledki see jälgija, passid peale, mida keegi teeb või räägib? Mis see sulle korda läheb, sina elad oma elu! Ära tantsi, kui see sulle ei kõlba! Aga jäta teised rahule!»

Valdre lisas lepitavalt:

«Seda tantsuasja ei saa nii tõsiselt võtta. Ballitantsud, need pärinevad ju tsaariajast, puha aristokraatlik värk. Mõni elust pettunud vanapiigaga võib-olla mõtles selle kampania välja ning nüüd aetakse seda partei nimel. Näed, rahvas tantsib kõikjal foksi, mis patt see siis ära on!»

«Kulla mehed,» noomis Teetla end vaos hoides. «Te ei oska üldse riiklikult mõelda! Me peame igati takistama kodanliku ideoloogia sissetungi. Mäletate, mida ütles Stalin: «Kodanlik ideoloogia, missuguses vormis ta ka ei esineks, taotleb kapitalistliku korra taastamist, valab vett interventsionistide vesikile.»»

See oli argument, millele vastu vaielda ei tasunud. Lõin käega ja läksin tagasi saali.

Sellest ajast peale kõõritasime mõlemad teineteisest süngelt mööda.

Ametiühingukomitee esimees Reet Lööke oli äsja saabunud ametiühingu linnakomiteest ja toonud sealt käsu korraldada üldkoosolek. Oieti nõudvat kollektiivi kokkukutsumist linna parteikomitee, sinna tulnud signaale, et ka teatris tõstvat pead kodanlik natsionalism, lausa igal sammul. Arvasime, et kes muu see ikka signaliseeris kui Teetla.

Juhtus nii, et varsti peale minu teatrisse saabumist hakati teatri ametiühingukomiteed ümber valima. Oka meelselt hääletati mind komiteesse ning takkapihta kogum esimeheks. Püüdsin küll vastu tõrkuda: ma ei kõlba, ei oska, koguni ei taha. Ei sobinud ju avalikult välja öelda — olen mustaplekiline, püss käes fašiste teeninud Oigemini, ma ei julgenud seda teha. Lootsin, et minu autobiograafia jääb kantseleisse toimikukaante vahele. Kõik pistsid kisama ja julgustama: oled energiline noor mees, sõnaosav, saad hakkama, uus luud pühib hästi! Lastud enam suudki lahti teha. Tühja neid minu energiat huvitas, peaasi et saaks aga ameti enda kaelast ära! Keda huvitas vabast ajast korteritega jahtida, tuusikuid jagada, sundida takka laiska katlakütjat või nõuda autojuhile palka juurde.

Üksi jäädes lõin verest ära. Ametiühingukomitee esimees peab täitma mitmesuguseid ankeete — kes su vanemad on, mis nad oktoobrirevolutsiooni ajal tegid? Kas Punaarmees oled teeninud? Mida ise okupatsiooniajal tegid?

Parajal momendil tõuseb keegi püsti ja ütleb: kodumaal reetur on teatri ametiühingukomiteesse pugunud!

Võtsin jalad selga ja kiirustasin ametiühingu linnakomiteesse esimehe jutule. Sealne esimees Sass oli minu ainult pisut vanem, sõja õigel poolel läbi teinud, Luki all haavatagi saanud. Kangeks jäänud vasak käsi sundis teda kontoritööd tegema. Lugu võttis mehe tõsiseks, ja mitte üksi minu saatuse pärast. Kunagi võidi ka temalt aru pärida, kus ta silmad olid, miks ei kontrollinud, laski valvsusel uinuda, aga rahvavaenlane ei maganud ja ei edasi!

Mehel nupp lõikas, päris Saalomoni moodi! Kutsusime meie ametiühingujuhid kokku, esimees Sass tuli koosolekule ja teatas: linnakomitee sooviks teatrikomitee esimehe kohal näha partei liiget või komsomoli. Kas me ei tahaks ümber valida. Teatris oli ainult üks parteilane — direktor. Küll aga leidis komitee liikmete hulgas kommunistliku noor — Reet Lõoke. Tegin ettepaneku — Reet esimeheks. Reet muidugi vastu punnima: ei oska koosolekut juhatada ega kõnesid pidada. Sass õpetas: allkirju annab Reet, küll Suursoo koosolekutega hakkama saab. Nii ma siiski komnoor Reet Lõokese kaitsva tiiva all tegutsesingi.

Reet oli pikakasvuline tugeva, odaviskaja kehaehitusega naine. Umarad põsed punetasid. Pikkade tumedate

juuste raamis nagu paistis eemalt liialt värvituna. Ka riietuses kasutas ta tumepunase-musta kontrasti ja nägi alati väga efektne välja. Tema ilmumine provintsilinna tänavale kolmveerand-karusmantlis, lühikeses seelikus ja säärrikutes mõjus nii, nagu oleks filmitäht mõne välismaa ajakirja kaanelt maha astunud. Reet märkas küll pilke, mis meid seirasid, ei teinud sellest aga väljagi, käitus lihtsalt. Pean tunnistama — mulle meeldis Reeda kõrval kõndida, temaga koos ametiühingu asju ajada. Tundsin uhkust ja väikest omandiõigustki ilusa kaaslase üle.

Kogusime komitee liikmed kõrvalisse fuajeenurka kokku ning hakkasime pead murdma, mida selle kodanliku natsionalismitondiga ette võtta. Olime ju kõik märganud, kuidas ümberringi aina ägeneb meile arusaamatu külm sõda. Mitte see, mida lääneriikides õhutati Nõukogude Liidu vastu, vaid siinsamas omade vahel. Paljud vastutavatel kohtadel töötavad isikud kaotasid ameti ja prestiiži. Mitmed kirjanikud ei avaldanud enam midagi, kadusid vaateväljalt. Kuhu, seda ei teadnud meist keegi.

Kaare võis õnneks küll oma aialapil nokitseda, aga tema lastele oli tee kõrgkooli suletud.

Miks niisugune hävitustöö algas? Milles kardetav kodanlik natsionalism seisnes, ka see jäi üsna ebamääraseks. Põhimõtteliselt oleks pidanud selleks olema vana eesti aja ülistamine ja tagaigatsemine, muidugi koos aktiivse salajase või koguni avaliku tegutsemisega selles suunas. Tegelikult mängis väga palju kaasa kadedus, vihavaen või ülipüüdlikkus, nagu seda Teetla juures näha võis. Üllatavalt palju leidis selliseid püüdlikke, kes kusa-gilt ülevaalt tulevaid kampaaniaid omalt poolt võimendamaks hakkasid.

Tegudega polnud teatri poolesajalises peres keegi midagi vastalist näidanud. Aga mõttes? Ega meil elata pühakirja järgi, mis keelab ka mõttes patustada. Konstitutsiooni järgi polnud kellelgi õigust teiste mõtetesse tungida.

Mida siis koosolekul hukka mõista? Ei Reet, vana kütja Karumaa, lavameister Tahvel ega pileetör Siina osanud selle kohta mingit kindlat seisukohta võtta.

Poliitõppus meil käis, tehniline personal uuris Nõukogude Liidu konstitutsiooni, näitlejaile rääkis üks kooliõpetaja dialektilisest materialismist. Kõik käisid kenasti kohal, ei lõõpinud ega teinud kahemõttelisi märkusi. Lavastuste iseloom rahuldab ministeeriumi poolt ettenäh-

tud norme: kaasajateemalised näidendid klassikaga poleks. Tõsi küll, Ostrovski tükke mängiti tublisti rohkem kui Jakobsoni ning vennaste Turide omi, kuid kusagil pidi ju näitlejate palgaraha tulema. Niikuinii ei venitanud me ots-otsaga kokku ja direktor Lender oli sunnitud Kunstide Valitsuselt lisatoetust norima.

Erilist poliitilist aktiivsust polnud ka märgata. Ei leidunud meie keskel peale direktori ühtegi propagandist ega lektorit. Polnud selleks aega ega ka tõsist huvi. Reesidelt naastes lauldi bussis mõnikord kodanlikuaegseid isamaalikke laule. Tuli see hukka mõista? Milleks seda vajagi oli? Kui inimestele on jäänud südamesse «Kungla rahvas», siis «Sormovo lüürilist» teda laulma küll ei pane.

Reedal seisid kapis Gailiti «Toomas Nipernaadi» ja mõned Mälgu raamatud. Oli ta sellepärast natsionalist või lihtsalt kirjandushuviline? Lenini teoseid võttis Reel raamatukogust, Teetla muidugi tellis neid. Sellest võis järeldada ainult üht: Teetla pidi näitama oma teadlikkust. Reedal polnud seda vaja.

Mõtlesime, kaalusime nii ja teisiti. Varakaid selle kunagise poolkutselise teatri peres polnud kunagi olnudki. Kalberg, üksik vanem naine, sai küll hiljuti tädilt paranduseks tillukese mõnetoalise majaköksi, aga rikkaks see teda ei teinud — ta sattus ainult maja remondiga kimpu. Kui ta materjalijahist kurnatuna kaubandusevärki ja -asjamehi sõimas, pidime talle siis vaenlase sildi külge riputama?!

Polnud parata, tuli nõu pidada Lenderiga. Tema kuendine rindemees ja parteilane jagab niisuguseid asju kindlasti paremini. Elukutselt ehitusmeister, juhatas ta demobiliseerumise järel ühe puhkekodu taastamist. Pärast puhkekodu valmimist sai Lenderist teatridirektor. Mees mõistis oma võhiklikkust, tunnistas seda avalikult, püüdis uue ala peensustesse tungida. Lihtsa mehena ütles ta mulle juba esimesest päevast peale sina.

«Võta istet,» lausus Lender mulle kätt ulatades. «Suitseteed?»

Kuigi ma muidu suitsetasin väga harva, võtsin paberossi vastu. Oli nagu mugavam juttu alustada.

«Kuule, Lender,» haarasin härjal otse šarvist, «pead üldkoosoleku läbi viima.»

«Jaa, jaa, muidugi,» kinnitas Lender. «Koosolekut tuleb ka pidada. Ainult millal? Aega on napilt.»

«Ma ei mõtle harilikku tootmiskoosolekut,» selgitasin mina. «See on üks igavene surimäri värk. Kodanlikku natsionalismi on tarvis välja juurida!»

Lender mühatas, võttis prillid eest ja hõõrus ninaselga. Tal olid vesised lühinägelikud silmad.

«Kuidas me seda juurime? On see mõni marjapöösas, et võtad labida ja kaevad välja?» naljatas ta nagu krimpautades, otsekui oleks lusikataie sinepit alla neelanud.

«No vaat, just sellepärast ma sinu juurde tulingi, et kuidas? Aga nõutakse,» selgitasin mina.

«Ütle mulle ausalt, nii omavahel,» lausus Lender ligemale kummardudes. «Kas sina tahaks kodanlikku korda tagasi?»

«Ei,» raputasin kõhklematult pead, «ega sellest midagi paremat ikka tuleks.»

«Aga kas sulle praegune kord kõlbab?»

«Kuidas nüüd öelda... teoreetiliselt küll, aga praktiliselt... ei meeldi... see tähendab... tervikuna mitte,» tunnistasin kõheldes.

«Mis sul siis viga on?»

«Noh, palk on väike ja... muidu ka ebakindel tunne. Pole täit vastastikust usaldust! Ega ikka kõike otse välja öelda ei tohi, mida mõtled... nagu meie sinuga kahekesi siin!»

«Vaat kus kuradi lugu,» vandus Lender tigiduseta. «See tähendab, sa pead teistele sisendama seda, mida sul endal ei ole.»

«Nii see ka just pole, mida ma ei usu, selle vaikin maha. Tead küll — vaikimine kuld, liigne rääkimine praegusel ajal aga...» lautasin mina käsi.

Lender vahtis murelikult aknast välja, kust paistsid dekoratsioonida tagant kerkivad hallid pilved. Ohtuks aga oli rahvaaias plaanitud vabaõhuetendus.

«Jaa,» mõlgutas ta, «materiaalset baasi oleks tarvis tugevdada, siis oleks ka usaldust rohkem ja kodanlikku natsionalismi vähem. Praegu söödame kolhoosnikut, rahva toitjat, rohkem küll ideoloogiaga. Normipäeva eest saab ta kopikaid. Ja ta hõikab vahele näidenditesse, kus kolhoosikorda ülemäära kiidetakse. Hea, et mõnikord vaatamagi tuleb. Inimesed põgenevad maalt linna... Laseme teatrist lahti kõik need, kel pole kristallpuhas minevik, kes leiavad, et vanasti olid mõned asjad paremini, kel pole usku, et jõuame ükskord laheda elamiseni. Ka sinu vabastame ametiühingust, ei anna sulle enam

osi. Kellega me siis teatrit teeme? Meie peame töötama nendesamade inimestega, kes meil on. Peame neid inimesi kasvatama, aga mitte paljaste sõnadega, vaid eluga, faktidega, palgaga, mis talle makstakse, ja kaubaga, mis ta selle eest saab. See pole nii lihtne.»

«Võib-olla jätame selle koosoleku hoopis ära? Ilmselge, et keegi tige põis on mõne tühise asja suureks puhunud,» tegin argse ettepaneku.

«Ei, nii ka ei võil!» keelas Lender. «Käsk on vanem, kui meie! Kuid mõelda me võime, koguni peame! Meie ei tohi end kollektiivi ees naeruväärseks teha selle sõnasõnalise järelekordamisega, mis meile ülevalt poolt ette öeldakse. Räägime koosolekul teatri ideelis-poliitilisest tööst ja näitlejate enesetäiendamise. Meil on ju tõepoolest marksistliku filosoofia aluste tundmine üldiselt nõrk. Võib-olla saame Tallinnast häid lektoreid tellida?»

Vertinskaja valge siberi laika oli parajasti poeginud. Madam seisis oma lemmikute juures ja vaatas õnneliku näoga, kuidas pimedad kutsikad niutsudes tissi otsisid. Kuigi laika mind tundis, paljastas ta igaks juhuks urisades hambad. Tuba oli täis loomahigi ja väljaheitehaisu.

«Vaata kui suur pere mul,» hüüdis Maria Mihhailovna õnnelikult. «Kas te ei tahaks ka üks endale?»

Mul polnud seekord tahtmist madamile meeldida. Läksin igakord tujust ära, kui nägin Vertinskaja toas vaipu, tekke ja kardinaid, mida peanäitejuht eelmise rekvisiitori käest laenanud oli. Laval pole voodile tekki panna, raamatupidaja selleks raha ei anna, ütleb, küsi Vertinskaja käest ära. Inventuuri tegemisel tule näitama, et asjad siiski olemas on. Inimene töötas selles majas juba aastaid, aga elas ikka nagu läbisõitja. Teenis kõrget palka, üüri ei maksnud, sai prii kütte, valgustuse, kasutas teatri inventari. Oleks võinud endale ka midagi muretseda. Kellele ta kogus?

«Kasvataksin ainult õuekoera, kui mul õu oleks,» vastasin külmalt.

«Seltsimees Suursoo!» noomis Vertinskaja. «Teie ei armasta loomad? Aga koer inimese sõber on!»

«Seda ma usun, aga ega ta inimest ikka asenda!» vastasin tuluselt.

«Teil õigus! Ega ei asendab küll!» ohkas Vertinskaja

kurba pilku laual asetsevale pildile heites, kus seisis tema juba kümneaastaselt surnud poja koltunud foto.

See pilk, naerata, ammu põrmuks muutunud lapse nägu, kurb üksildane elamine äratas kaastunnet. Muutuin tooni, püüdsin rääkida leebelt.

«Seltsimees Vertinskaja, tahaksin teilt nõu küsida.»

«Jaa, palun, võtke istet,» näitas Vertinskaja koerakarvadega kaetud tugitooli poole.

Istusin.

«Minul nii paha enesetunne,» ohkas madam. «Mis nõu teil siis tarvis?»

«Teie olete töötanud siin juba aastaid. Mis te arvate, kas meie majas on kodanlikke natsionaliste?»

Vertinskaja kohkus, haaras südame järele.

«Bože moi!» hüüatas ta. «Kas keegi minu peale juba kaevanud?»

«Ei, ei, ärge ehmuge, kaevatud pole midagi, ma nii üldiselt,» rahustasin mina.

Ent Vertinskaja ei rahunenud.

«Kuidas te mind ehmatasite, seltsimees Suursoo!» pahandas ta. «Kuidas ei ole kaevatud? Meie endine näitejuht Kaare peale oli ju kaebus. Nüüd see kombeks. Juht kodanlik natsionalist ja ametist lahti!»

«Meil tuleb kaebajatest ette jõuda ja asjad selgeks teha. Ja ka kaebajad käsile võtta. Kui on midagi, tulgu direktori juurde või ametiühingusse, ärgu hiiligu salaja kaebama.»

«Meil nii üksmeelne kollektiiv oli. Mina arvanud, et tunnen neid hästi, aga nüüd mina kardan oma inimesi,» kurtis Vertinskaja mingeid tilku võttes.

«Ega inimest tundma õppida nii lihtne olegi,» täiendasin mina.

«Mina ei või mitte ütelda, kes siin kodanlik natsionalist. Aga mina tean, nemad siin väga abamoraalsed olnud! Te kujutage ette, seltsimees Suursoo, nemad ju okupatsioonil ajal läinud koos sauna. Mehed ja naised kõik paljalt saunas!» pahandas Vertinskaja.

«Oli see ringreisil?»

«No muidugi ringreisil.»

«Küllap vist purjuspäi temp,» muigasin mina.

Aga Vertinskaja oli naljast kaugel.

«Just eile saatnud Kunstide Valitsus meile kiri. Jõhvi klubi kaebab, et meie teatri naisterahvad olnud väga abamoraalsed. Käinud alasti all kütja juures ja...»

«Ja teie usute ka seda, seltsimees Vertinskaja?!»

«Kui on kaebus, meie peame vastama! Kunstide Valli susele nüüd väga raske selgeks teha, mis õige. Mina mõtelnud, et kui nemad juba okupatsiooni ajal saunas, siis võib kõike uskuda...»

«Kuulge, seltsimees Vertinskaja. Mina olin ju ise ka tookord Jõhvis ja tean väga hästi, mis seal juhtus,» kinnitasin tuliselt.

«Noh?»

«See klubijuhataja on üks igavene siga! Tikkus purjus päi meie tütarlastele ligi. Need löid ta toast välja. Nüüd püüab kätte maksta. Pärast etendust käisid naised küll all katlaruumis dušši all, aga mitte kütja juures. Oiet tuleks see mees laimamise pärast kohtu alla anda!»

«Aga nemad ikka ringreisil ühes toas magavad ja siin majas ka mehed mõnikord ööseks jäänud,» ei andnud Vertinskaja järele.

«Mis teha, kui noortel inimestel pole korterit!» püüdsin kolleege õigustada.

«Ei, niisugust asja teatrimaja katuse all! See siis juba mõni teine muu maja! Miks nemad ei lähe registreerima! Magagu siis ühes toas kui mees ja naine!» kurjustas Vertinskaja.

«Enne abiellumist on ju tarvis kurameerida,» selgitasin naljatoonil.

Vertinskaja vaatas mulle etteheitvalt, lausa solvunud otsa.

«Seltsimees Suursoo! Mina mõtelnud, et teie üks korralik inimene. Niisugune flirt ju labane ja inetu, heidab halb vari terve kollektiivi peale! Aga näitleja peab olema ka moraalselt puhas inimene, et võiks kõigile olla eeskujuks. Meil mitte ainult tarvis poliitikaliselt tark inimene, vaid ka moraalselt puhas, blagorodnõi, tugev inimene. Muidu meie neid küll mängime, aga elus ise ei ole! Flirt teeb inimene tahtejõuetu, läheb kergelt teed. Sellest peate teie koosolekul küsimus teravalt üle tõstma!»

Mul tuli minna üle lava, et pääseda oma kunstitliliste taldrikute ja mõõkade juurde. Proovid olid lõppenud, lava vaiksesse unelusse vajunud. Ees portaalil kuimas paar valvetuld. Sügavuses helkis petlikult pappsammaste kuld värv. Ülalt lavatornist kuuldus mingit rabinat, sumbudes ülestõmmatud kardinade voltidesse. Võib-olla sabistas seal ventilatsioonitorudesse pugunud hakid.

Pealuu tervitas mind muutumatu irvitusega.

«Võiksid end mulle ka kunagi unes ilmutada, milline sa olid,» rääkisin temaga mõttes, «kas ilus või inetu, pikkade ingljuustega või kurbade silmadega võõramaa-lanna. Olid sa pikka kasvu või tilluke? Naine kindlasti, pealuu on väike. Hambadki peaaegu kõik alles. Aga sa ei näita end mulle ega palu ka pealuud tagasi. Nähtavasti on sulle ükskõik, kus su kondid praegu asuvad, kas pühitsetud kloostrimullas või siin jumalavallatus majas. Alatasa tuletad mulle meelde, et elu kaob kiirelt ning veelgi rutem noorus ja ilu.»

Kostsid kiired kerged sammud, järgnes koputus. Nonoh, kutsusingi vaimud välja! Praotasin ukse ja nägin Reedat pikka kogu, näol ärev õhetus.

«Vabanda, Lembit. Kas sa saadaks mind pimedast jalutusruumist läbi, ma pean Vertinskajale raamatu ära viima!» palus ta hingeldades.

«Üle lava julgesid küll tulla!» nõokasin mina.

«Laval on natuke valgust. Aga kottipimedas koridoris kardan kogu aeg, et põrkun kellegi vastutulijaga kokku. Ma võin ehmatusest rabanduse saada. Ole hea poiss, tule saada mind,» nurus Reet.

«Mis sinuga ikka teha, saad veel roosi, mis teater siis peale hakkab,» naljatasin mina.

Kahte majatiiba ühendavas jalutusruumis oli tõepoolest pime. Päeval paistis siia läbi väikese ukseruudu natuke valgust, nüüd aga tuli väljapääs leida käsikaudu, mälu järgi. Reet hoidis mu käest nagu väike laps. Ta kartis tõepoolest pimedat ja loobus sellepärast ka temale linnas pakutud toast. Mõte kojuminekule läbi õiste pimedate länavate tõi talle hirmuvärinad. Teadsin seda ja ootasin truult vahekäigu uksele.

Trepiastmed nagisesid ja Reet hõikas üle käsipuu:

«Oled sa seal?»

«Siin, siin, ole rahulik!» hüüdsin vastu.

«Vertinskaja pidas mind kinni. Kartsin juba, et tüdinud ja lased jalga!»

«Mis sa nüüd, ma ju lubasin oodata.»

Reet silitas mul korra kergelt põske.

«Sa oled pai poiss!»

Sulgesime vaheukse ja pimedus neelas meid uuesti. Kriuks-krauks! kurjustas parkett jalge all. Heli kandus piki tühja jalutusruumi ja sai kajast valjust juurde, justkui käiks mitu jalapaari meie kannul. Reet lausa haakus

mu käsivarde. Pimedus muutis meie üksioleku põnevaks, peibutas kasvõi selleks, et ma Reedal korra ümber piha kinni võtaks, ainult nii nalja pärast. Ent pimedus annab igale liigutusele erilise tähenduse ja võib meie seltsimehelikkusele keerulise Gordioni sõlme sisse keerata.

Lavaukse võtmeaugust paistev valgus juhatas meile teed.

«Ettevaatust, siin on astmed!» hoiatasin mina.

Kui valvetoast möödusime, pistis mammi Bergmann pea ukse vahelt välja ja vaatas meile järele. Reet hoidis mul ikka käe alt kinni. Seisatusime üles Reeda tuppa viival trepiotsal.

«Noh, siin sa enam ei karda?»

«Saada mind trepist üles!» anus Reet. «Ükskord jooksis mulle siin kass vastu jalgu, ehmusin nii, et pidin tagurpidi trepist alla kukkuma.»

Läksimegi trepist üles. Jäime mademele peatuma. Seisime tihedasti teineteise kõrval, peaaegu ühepikkused. Kõik oli kuidagi teisiti kui teistel päevadel. Mingi salapärase sumin täitis trepikoda. Reet hoidis ikka mu kätt ega mõelnudki tuppa minna.

«Täna siin kasse ei kolanud,» ütlesin mina, et midagi rääkida.

«Sa tuppa tulla ei taha,» küsis Reet lihtsalt, «mulle seltsiks olla ja veidi lobiseda? Mul on surmavalt igav, raadiot ei ole, krapp ka ei tööta.»

«Bergmanni mutt nägi meid. Kas sa ei karda, et võid end kompromiteerida?» küsisin mina.

«Jah, kardan, muidugi kardan,» nõustus Reet ruttu, «aga mis ma pean siis tegema? Kas sa arvad, et mingi vägi siin majas juttude eest päästab? Kui mul ka hingelistki külas ei käiks, mõtleks keegi nagunii välja mõne mister Iksi.»

«Nii nagu mind tembeldati Vertinskaja kavaleriks?»

«Puha Laine Voolna tegu! Tema armastab lõksutada. Sa vist ei teagi, et nüüd on sul juba uus armuke — mina nimelt. Ka selle on Laine välja kuulutanud!» võidurõmutses Reet. «Nii et päästa pole enam midagi, parem siis juba tõeliselt põhjust anda.»

«Nalja teed?»

«Oh ei, isegi mu Tallinna sõbrannad on sellest kuulnud.»

«Tallinna?» jahmusin mina.

«No, mis on?» küsis Reet lalisedes. «Kohkusid? Olen ma siis nii kole? Või halva kuulsusega? Rikun su head nime?»

«Mis sa nüüd!» tõrjusin kohmetult. «Vastupidi, ma...»

«Naist sul ju ei ole?» muutus Reet uurivaks.

«Ei, seda just mitte... Aga sul on mees!»

«Ja sellepärast oledki nii ujel!» rõõmustas Reet. «Ära karda, ma olen iseseisev inimene ja võin teha, mida tahan.»

Tõepoolest! Miks ei või inimene kolleegiga, kellega ühe katuse all elab, juttu ajamas käia. Reet pole ju süütu plikake, eks ta ise tea. Ent ometi...

Kusagil kolises lahtine katuseplekk. Reet keerutas pahuralt uksevõtit.

«Hea küll, mine tagasi,» lausus ta lõpuks, «ma ei taha end sinu ees naeruväärseks teha.»

See nagu tõukas mind lahti kahevahelolekust. Ma tahtsin Reeda seltsis olla, see oli tõde, sinna polnud midagi parata!

«Ei, ei, Reet, sa ei ole naeruväärne. Mina olen lihtsalt mühakas. Anna andeks! Vertinskaja pidas mulle just läna õhtul pika moraali jutluse maha.»

«Vertinskaja! See paneks meile kõigile õhtul tabalukud ukse ette ja hoiaks võtmed oma käes!» turtsatas Reet ja avas ukse.

«Istu, palun,» lausus Reet, «ma panen kohe kohvi keema.»

Olin selles väikeses grimeerimisruumis polsterdamata lavatugitoolis varemgi istunud, ikka ainult selleks, et mõnda ametiühingu ringkirja läbi arutada. Mulle polnud uudiseks erk lilleline aknaeesriie, triibulise vaibaga kaetud kušett, lavastuste fotod seintel. Väike raamaturiialerialase kirjandusega. Kitsal grimeerimislaual kaks vanamoodsat klaasvaasi lilledega. Suur valge liilia levitas tugevat erutavat aroomi. Lilli sai Reet rohkesti — küll külgeriputatud kaardikestega, küll ilma. Lillesaatjad kutsusid teda isegi kohtumistele, panid riimitud ridadesse varjatud armuavaldusi. Ta oli kord üht salmi mulle naerdes ette lugenud.

Reet libistas hommikumantli seljast. Ta koorus sellest tuli uues keha vastu liibuvas tomatipunases kleidis, kaelas liligraanses metalliraamistuses üksik kollane kivi. Ma ei saanud talt enam silmi lahti.

«Sa oled nii pidulik, ega sul viimati sünnipäev ole?» küsisin ma.

«Armastan ilusaid riideid, peab siis alati pidu olema, et neid selga panna?»

«Ega vist,» nõustusin mina.

«Ma ei talu üksindust,» jätkas Reet tase väikesele lauakesele asetades. «Tahaksin olla inimeste keskel, kohvikus istuda. Ma olen siin juba virna raamatuid läbi lugenud, isegi ühe lühinäidendi valmis kirjutanud. Öösiti tahaksin võtta jalad selga, joosta jaama, osta pilet, kihutada kasvõi kuhugi suurehitusele, kus elu mu ümber kihaks.»

«Kas sa Tallinna teatrites tööd ei saanud?» pärisin mina.

«Mul oli seal töö,» rõhutas Reet.

«Miks sa siis...?»

Vastuse asemel pani Reet oma pehme käe minu käele ja küsis ülima tõsidusega:

«Ütle, Lembit, kas ma olen ilus?»

Sattusin segadusse — ega Reet ometi mõttelugeja ole.

«Küllap sa tead seda isegi,» vastasin põiklevalt, «kindlasti on sulle seda palju kordi öeldud.»

«Aga sina?» pinnis Reet. «Mis sa minust üldse arvad?»

Tõstsin Reeda käe huulte juurde. Polnud veel kunagi elus ühegi naise kätt tõemeeli suudelnud. Kuid nüüd tahtsin seda teha. Reeda lõhnav käsi värises pisut.

«Tahtsid sa sellega öelda,» küsis ta tasakesi, «et pead minust ainult lugu?»

Raputasin pead.

«Kas sa ei pannud tähele, kuidas ma sind enne vaatasin. Ma istuksin igal õhtul siin sinu juures... Ainult et... see on nii varguse moodi.»

Reet tegi ebamäärase abitu liigutuse, tõusis, läks kapi juurde, otsis sealt sigaretikarbi. Pakkusin talle tuld. Reet viskus kušetile, keris jalad istumise alla, pahvis suitsu.

«Ma räägin sulle,» alustas ta. «Kui olin alles nelja-viieteistkümnendaastane plika, — siis käis veel sõda —, hakkasid mehed mulle järele jooksuma. Juhtusid ikka vana- mad härrad, sest olin pikka kasvu ja nägin välja daami- lik. Arvasin ise, et olen väärt ilusat noort andekat meest — kedagi operetikangelase taolist. Kõik, kes minuga tutvusid, aina rääkisid — sa oled ilus, peaksid lavale minema. Läksingi õppestuudio katsetele, lugesin luuletusi, tegin etüüde. Üks etüüd oli selline — lähen

tuppa ja leian sealt oma kallima surnukirstus. Jäädi rahule ja võeti vastu. Stuudiost leidsingi oma unistuste kangelase, pikka kasvu loksipäise noormehe.»

Reet vaikis. Nähtavasti polnud ta siiski suur suitsetaja, sest tõmbas tihti suitsu kurku ja hakkas kõhima.

«Ja siis abiellusid selle kangelasega,» täiendasin mina.

«Ei,» lausus Reet põlastavalt, «see kangelane ei abiellunud minuga.»

«Miks?»

«Haihtus ära! Kadus nagu vits vettel!»

«Mis temaga võis siis juhtuda?»

«Võis juhtuda... Seda taipasin alles siis, kui mind julgeolekusse kutsuti. Seal räägiti niisuguseid lugusid, et mul jube hakkas. Kas uskuda või mitte? Olevat olnud selline jõuk, kes kambas vägistas tütarlapse — komnoori. Üks kutsus kohtama, kohale tulid hoopis teised ja... Minuga seda küll õnneks veel ei juhtunud, kuid oma süütuse olin küll talle loovutanud. Kartsin, et olen rase, võtsin mürke sisse. Oleksid sa mind siis näinud, olin nagu surmavari... Hiljem rahunesin, jäin kuidagi tuimaks ja läksingi mehele. Ta on minust umbes viisteist aastat vanem mees, pikemaegne truu austaja. Töötab juhtival kohal, direktorina. Ta armastas mind kõigest hingest, oli valmis minu heaks teab milleks, kasvõi kuriteoks. Mis sa arvad, mis ta minus leidis?»

«Oli valmis kasvõi kuriteoks, arvad sina? Kes teab, inimese hinges on nii sügavaid peidukohti, et sinna sisse vaadates võib ära kohkuda. Armastuse pärast on varemgi kuritegusid tehtud. Arvatavasti läheb sel juhul midagi ajus paigast ära,» arvasin mina. «Kas sa siis panid ta armastuse proovile?»

«Ausalt öeldes, mul polnud ju midagi tarvis, ei osanud lihtsalt küsida. Ütlesin naljapärast, et kui kingid mulle ehtsa vääriskivist kaelakee, siis abiellun. Ja kujuta ette, ta kinkis mulle selle! (Reet näitas kaelas rippuvale kivile.) Topaas ja plaatina!»

«Oo, see maksab ju tuhandeid, seda tuleks seifis hoida!» imestasin mina. «Kuhu see miljonär siis jäi?»

«Tallinna,» vastas Reet järsult. «Ma ei võinud sinna midagi parata. Tuli välja, et ta on mulle vastik... noh, selles mõttes, et ma ei saanud temaga ühes voodis magada. Mõistad, ma ei suuda seda ilma armastuseta.»

Noogutasin ebamääraselt. Mõtlesin, milleks Reet nii avameelitseb.

«Kuidas su mees nüüd... noh, käitub?»

«Sõitis paar korda siia, kutsus tagasi... Kuulsin, et on hakanud alla käima, tööasjad laokile jätnud.»

«Sul temast kahju ei ole?»

«Kahju? Muidugi on kahju! Aga kas teise haletsemine asendab armastust!» kähistas Reet. «Kas tahad, et mina ka alla käiksin? Tema on ometi mees, peaks end käsile võtma!»

«Ma niisama küsisin,» vabandasin mina.

«Pidin tõepoolest juba asjad kokku panema ja Tallinasse minema. Närv läks niivõrd krussi. Igavene viiremine siin. Mees pakkus mulle küll raha, aga ma ei tahtnud seda kerjuse kombel vastu võtta. Siis tulid sina siia. Asjaajamised sinuga koos viisid mõtted mujale. Leidsin seltsi. Võib-olla pole ma sinu maitse, olen ju selline suur ja paksu ümmarguse näoga! Selle kleidi lasksin teha ekstra sinu auks, hästi ümber keha. Tõmbasin täna selga, et võib-olla paned mind siis tähele!»

«Sul on kõik väga maitsekad riided, olen seda alati tähele pannud,» tunnistasin avameelselt.

«Oppisin kostümeerijate juures õmblema. Ei jõua ju kõike teha lasta, riiegi on kallid!»

«Näed siis, kui tubli sa oled!» kiitsin mina. «Eks ole ju töö kõige parem rohi igasuguste mõtete vastu, mis tühjadel tundidel pähe tikuvad.»

«Kas sina oma endist tüdrukut taga ei igatse?» küsis Reet äkki.

Oh seda väikest Eestimaad, siin ei jää midagi saladuseks!

«No näed, alla käinud ma pole, jooma hakanud ka mitte. Mul on seal rekvisiiditoas üks väike kloostrineiu seltsiks,» naljatasin mina.

Reet muidugi mu naljast aru ei saanud, aga naeris siiski tsipake.

«Olen alati tahtnud väike olla,» ohkas ta siis. «Mees ei jõua mind süllegi võtta!»

«Oo, sa polegi nii raske, kandsin sind isegi üle lava,» tuletasin meelde stseeni haavatud tüdrukuga «Põiktänavas».

«Jah, lavastaja käsul! Pärast hingeldasid kui kiirjooksja.»

«Olin vist ähmi täis. Pidin esimesel korral kogu oma julguse kokku koguma, et su ümbert kinni võtta,» tunnistasin puhtsüdamlikult.

«Mida sa siis kartsid?»

«Ma ei tea isegi... Sa olid tõesti selline daamilik, võõras!»

«Naljamees! Hirmutan ma sind ikka veel?» õrritas Reet.

Ma ei saanud aru, kas see oli mäng või elu, sest mäng on ju ka osake elust. Igatahes mängisin seda lõiku elumängust halvasti ning Reet ütles mulle kogu aeg mõistu ette, millist käiku ma peaksin tegema. Mina lasksin tal uskuda, et olen selle käigu ise välja mõelnud. Tegelikult oli mul hoopis ükskõik, kas Reedal on kusagil mees. Ükskõik, kas Reet luuletas või rääkis tõtt, mängis või elas tõelist elu, kui ta mind täna ainult enda juurde jätaks! Kujutlesin, et sel naisel on mingi eriline ime lukku pandud. Kui ma vaid suudaksin selle avada!

«Tõsta julgen ma sind ometi!» hüüatasin uljalt ja tahtsin tüdruku sülele kahmata. Kuid Reet hoidis oma keha nii sirgelt ja jäigalt, et ma hoobilt sellega toime ei tulnud. Nii jäingi kummargil talle ülalt alla silma vaatama.

Reet muigas (mulle näis) väljakutsuvalt ja siputas oma sõrdsukis jalgu.

«Ütle, Reet, mis on õieti armastus?» küsisin mina.

«Armastus? Väga lihtne — see on sina ja mina!» vastas Reet endistviisi muiates ning, võta kinni, naljatas ta või mõtles seda tõsiselt.

«Võib-olla?» laususin mina kušetiservale istudes. Peeglist vaatas mind mureliku näoga mees. Ja tundus, otsekui vajaks punase kleidiga tüdruk, nagu näidendiski, esmaabi.

«Kas sina siis seda ei usu?» küsis Reet.

«Ma ei tea,» kostsin mina. «Võib-olla? Võib-olla oled see tõesti sina?»

«Kui sa seda ei tea, siis võta oma käsi ära!» pahutses Reet. «Sõida Saaremaale või oma saladusliku kloostrineiu juurde!»

Kui tahtsin kätt ta piha ümbert ära tõmmata, hoidis ta seda kinni. Ta huuled tulid mulle vastu. Tundsin armastust ja hellitust ootavat hinge endasse voolavat. Minus oleks otsekui avatud suur veen ja sellesse voolas Reedast nüüd hoopis tulisemat ja arutukstegevast verd, kandes igasse rakku tuhandeid uusi tundevarjundeid...

Kui ma üle lava läksin, kumas lavatornist juba valgust. Näis, nagu oleks avatud eesriide voldid tasakesi liikunud.

Klatšihimuline noor näitlejatar Voolna ise tagarääkimist ei kartnud. See tüdruk oli vist lõpetanud «Estonia» õpperühma, tundis pisut parukate kohendamist ning pidas seetõttu kohakaasluse alusel jumestajaametit. Otsekohe torkas silma, et korraarmastus polnud neiukese tugev külg. Parukalaos, kuhu ka minul korraaks asja oli, valitses segadus. Kõikjal vedeles kaltse, naiste pesu, sukki. Piiritus kadus kiiresti, näitlejaile osteti parukaliimi lahtisulatamiseks odekolooni. Mõned ilusad parukad läksid arusaamatul kombel kaduma.

Muidu nägi Voolna kaunis kenake välja — niisugune habras sinisilmne blondiin. Tahtis kangesti mehele saada, ometi ei jõudnud kuidagi sihile. Suksutajaid leidis küll, ent päitseid ei tahtnud keegi pähe panna, nagu rahvasuus öeldakse. Kui imesin, miks selline pilkupüüdva välismusega olend tanu alla ei saa, anti mõista, et kerge olek ja pikad näpud.

Teetlaga sobisid nad kohe nagu sukk ja saabas. Ei võtnudki palju aega, kui tüdruk juba kolis jumestustoast koos pampudega Teetla juurde arhiiviruumi. Lenderi käest muidugi luba ei küsinud ja ka Maria Mihhailovnale, kes niisuguseid asju rängaks kombelõtvuseks pidas, ei iitsatanud mitte sõnagi. Teetla nähtavasti usaldas kallikesele isegi oma plaane ning tulevikuunistusi. Võib arvata, et sellega kaasnesid ka hoiatused rangelt saladust pidada. Kui nii, siis tegutses mees küll kergemeelselt — Voolna suule juba pitserit ei pannud!

Kui laohoidja noorele jumestajale piiritusega liiga laialt ümberkäimise pärast etteheiteid tegi ning ei tahtnud enam odekolonnile kulutatud raha välja maksta, nõudes kassatšekkidele enne direktori kinnitust, unustas tüdruk südamehäiega ettevaatuse.

«Mis te kõik norite mu kallal! Küll Teetla teile näitab! Ta teeb sellele pesale varsti niisuguse tule alla, et kõigil palav hakkab!» pahvatas ta.

Laohoidja, kes nappide majandussummade ülekulutamise pärast ning ka muidu Voolnaga alatasa sõjajalal seisis, kaebas kuuldud ähvarduse kohe Reedale ära.

Võisime järeldada, et intrigaan kogus peale tsitaatide veel mingeid trumpe, mida koosolekul välja mängida. Polnud raske ära arvata, millised trumbid need olid: teiste inimeste minevik ning kahtlased ütlemsed, mida kodanliku natsionalismi paljastamise hoos parajal ajal välja käia. Eks Voolnagi teadnud, et mees võitis eelmises

kohas ideoloogilise lahingu, sai kutselise teatri lavastajaks ning oleks võib-olla isegi kunstiliseks juhiks tõusnud, kui teatrit poleks suletud. Asi siis nüüd siin lood sinnakanti pöörata! Miks ei võiks siin olla see õnnelik paik, kus Teetla hakkab teatrit juhtima ning tema, Voolna, saab peanäitejuhi abikaasaks, seega ka peaosade mängijaks ning üldse tooniandvaks kujukse! Usna loogiline, et see nõrga enesekriitikaga tüdruk võis nii mõelda. Üldine kultuurpoliitiline situatsioon andis selleks soodsad võimalused — Maria Mihhailovna valge emigrandi tütreks ei seisnud kuigi tugevalt jalgel. Seljatagust polnud mädamil nähtavasti ollagi, ega ta muidu palja ohtliku sõnaühendi kodanlik natsionalism mainimisel südame kohale kätt poleks surunud.

Juurdlusorganid olid mind rahule jätnud. Ent Teetla-sugused! See sisevaenlaste vastu võitleja võtab mu kindlasti üheks märklauaks, tulistab sõelapõhjaks! Apsalon sai kakskümmend viis aastat. Mida siinne jant mulle kaela toob?

Otsustasin Teetlale ühendatud jõududega vastu asuda. Võitluskaaslasti leida polnud kerge.

Inimesed ei lootnud eriti, et minul midagi välja tuleb. Tihti, kui üks jäin, käis kõhe tunne üle selja, mõtlesin emale, kes hädasti minu tuge vajab. Kui ka siit sääred teha, enne kui hilja? Aga kuhu?

Üldse, kust leida eest selline kuldne kollektiiv, kus pole ühtki susijat ning kõik võimalused teatritööks! Küllap tuleb mujalgi kellegi vastu okkad välja ajada. Ükskõik — surm siin või Siberis! Reet on minu poolt, ametiühingukomitee ka, võib-olla julgeb keegi teinegi suud paotada. Kõige rohkem sundis mind takka lausa füüsiline vastikus Teetla masti salakaebajate vastu.

Julgust juurde andis jutuajamine teatri ühe juhtiva karakterinäitleja Vareseaga. Mees oli kunagi juurat studeerinud.

«Ma ei saa aru, mis sel Teetlal üldse viga on, mõnikord on ta päris segane. Hüppas mulle ringreisil turja, miks ma tantsin foksi, levitan igandeid ja läänelikku ideoloogiat!» kurtsin mina.

«Ah, lihtsalt oinas, karjäärihimuline oinas!» turtsatas Vares oma punakaid puhmaskulme kergitades. «Peab end geniaalseks lavastajaks, kellele pole seni võimalusi antud. Miks Vertinskaja ning Leiner ta majja võtsid? Hea küll, suunati Kaarel asemele, aga meil peaks ikka ka olema

sõna kaasa rääkida neis asjades. Teenekas teatritegelane kangutati lahti! Parteikomiteesse olla kaevatud — okupatsiooniaegne linnapeaabi töötab teatris juhtival kohal. Tõsi, okupatsiooniaja alguses oli Kaare küll lühikest aega linnavalitsuses, aga andis ise ameti käest. Kas ta kellelegi kurja tegi, seda uurima ei vaevunud keegi. Ikka usutakse rohkem pealekaebajat.

Nojah, nüüd siis ongi meil ideoloogiliselt kõlblik näitejuht — diletant, kes läheks kasvõi üle laipade, et asjameheks pääseda! Mine tea, kui kõrgele too sell' niiviisi veel trügib!»

«Midagi peaks ette võtma! Kuidas aga saada inimesi niikaugele, et nad suu lahti teeksid? Mees on end tsitaate täis tuupinud, nendest koosneb kogu ta tarkus! Argade vastu aitab sellest küll!»

«Ilma faktideta, nii üldiselt on raske midagi ära teha. Ikkagi, inimene võitleb nõukogude teatri puhtuse eest!» vangutas Vares pead. «Tuleb vastu lüüa tema oma relvaga — mis sa mees okupatsiooniajal tegid! Kahjuks päris kindlaid andmeid mul ei ole, aga kui uskuda Teetla endist naist, siis ta polegi nii puhas poiss. Meil pruugib vaid ta reputatsioon kahtluse alla seada, eks tõestagu vastupidist!»

Kavalalt naeratades lisas Vares jutu lõppu ladinakeelse tähendamissõna «*Circulus vitiosus!*» ning lubas koosolekul sõna võtta.

Nii ma käisin mehe juurest mehe juurde, endal väike hirm — viimati leidub siingi majas Tolli või Savolaise taoline, kellelt mu agitatsioon bumerangi kombel vastu kukalt lendab.

Küsisin sekretärilt Teetla toimikut vaadata. Okupatsiooniaja algul veevärgitööline, hiljem varjas end metsas. Pärast Nõukogude Eesti vabastamist kohé Punaarmeesse astunud, aga vabanenud sealt varsti tervisliku seisundi tõttu. Edasi Tartus näitleja ja kultuurimaja kunstiline juht. Haridus — lõpetamata kesk pluss mõned marksismileninismialased õhtukursused. Üsna positiivne ankeet, ainult et rindel, nõukogude tagalas või partisanisalgas pole olnud.

Reet oli muutunud närviliseks, särtsatas mõne tühise asja pärast. Proovidel läks mitu korda ägedalt Vertinskajaga vastamisi. Seljataga sõimas peanäitejuhti vanaks krõhvaks ja valevagatsejaks, keda kõige rohkem huvitab

teise inimese voodi. Mulle Reet seda küll ei tunnistanud, aga nähtavasti oli ta Maria Mihhailovna juures kohvil käinud. Eks siingi majas tegutsesid mitmesugused informatorid. Sellele vaatamata istusime õhtuti, kui polnud väljasõite, ikkagi Reedaga toas koos. Bergmanni muti valvekorra ajal hiilisin nagu varas kikiarvul trepist alla, õlitasin isegi rekvisiiditoa uksehingi, et need ei kriuksuks.

Lühikese ajaga olin jõudnud Reedaga omaseks saada, olgugi et ta peitis endas ootamatusi, mis polnud kergesti lahtimõtestavad.

Tundepuhangud paisusid äikesepagi kiirusega joovastuse sellise piirini, kus ta paistis koguni inetu. Nähtavasti leidis Reet ahastusele nii lähedases palangus õnnehetke. Tormi-iili vaibudes naeratas ta mulle jälle nagu tüüne päikeselaike peegeldav veteväli.

Nendel leebetel minutitel ja tundidel meeldis ta mulle kõige rohkem, sest olin seni armastust ikka seostanud rohkem hellusega. Ühel sellisel tuulevaiksel hetkel laususingi:

«Nüüd ma tean tõepoolest, et armastus, see on sina ja mina!»

Arvasin, et tüdruk ootab mu kinnitust, et see teeb talle rõõmu.

Reet oli täitnud kõik tühikud, mida jättis kohalik üksluine emotsioonidevaene provintsielu. Ei igatsenud ma enam Hilja lapsemeelset säravat naeratust, Urve madonnanägugi oli vajunud kuhugi sajandite taha.

Reet aga ei hüpanud mu armutunnistuse peale mulle sugugi õnnejoovastuses kaela, ta vaid muigas ebamääraselt. Meie vahekord näis kalduvat ikka rohkem sellesse suunda, kus teist tunnetatakse vere, rakkude ja närvide kaudu.

Mitugi korda kibeles mul keelel — lahuta ometi ära sellest direktorist, keda sa ei armasta, ning tule mulle naiseks. Tahaksin jätta uksehingede õlitamise ning tulla kunas tahan ning jääda niikauaks, kui soovid sina. Senine peitusemäng häirib mind. Ometi ma ei teinud seda. Omaette jäädes kargas silme ette ikka mõni segav seik. Kas tuulispeana sinna-tänna tormavad tunnetetulvad pole mitte varjatud meeleheitehood, abitus mõtete ja tegekkuse vahel? Või koguni — ma ei julgenud seda veel tõsiselt järeldada — vaakum üksildase abielunaise hinges, mida keegi pidi niikuinii varem või hiljem täitma.

Ühel õhtul jäin hiljemaks. Reet embas mind tujutult. «Kas sa varem ei saanud tulla? Mutid luuravad, jah? Ei teadnud, mida vahepeal teha. Lugesin uut näidendit — magel! Kuidas see roosamanna on ära tüüdanud!... Aga tead, ma kardan mehe pärast. Sain talt imeliku kirja. Ilma minuta läheb ta põhja või laseb end koguni maha, kui ma ta päriselt maha jätan. Ma tean, tal on relv.»

«Relv!» imestasin mina. «Ta ei tööta ju miilitsas. Kust ta relva sai?»

«Ma ei tea,» väristas Reet õlgu, «aga on juba mitu korda ähvardanud end maha lasta, kui ma tema juurest lõplikult ära lähen.»

«Ah, šantažeerib niisama, et sind lihtsalt kinni hoida,» püüdsin mina rahustada.

«Ei, ta on juba niisugune hull minu järele. Sa pole näinud ta silmi!» hädaldas Reet.

Selline jutt ärritas mind. Pidasin seda Reeda ettekujutuse viljaks või lihtsalt ettekäändeks. Reet pole aus, ta vigurdab, et säilitada *status quo'd*.

«Noh, hunt temaga, eks tapku siis, kui see talle meeldib,» sähvasin närviliselt, «mis sina sinna parata saad! Ta on ju aastates mees, peaks elust juba midagi taipama.»

«Taevas hoidku, mida sa räägid!» hüüatas Reet paanikas. «Ma pean teda vaatama, matma minema! See pilt ei läheks mul elu lõpuni silmist. Ja kuigi ta kaoks jäljetult, kiusaks see mõte, et ta end minu pärast ära tappis, alatasa igal pool.»

«Ning mina tohin sellepärast sinu juurde hiilida salaja öösiti nagu varas. Kaua ma pean niimoodi teesklema. See sinu nõrganärviline sõidab viimaks siia ja teeb oma tukiga meid mõlemaid vagaseks. Niisuguseid lugusid on ennegi juhtunud.»

«Oh ei!» tõrjus Reet rutakalt. «Mõrtsukatööks pole ta võimeline, pole sellist ägedat temperament, kannatab sisemiselt.»

«Pole võimeline?» kahtlesin mina. «Aga hoiab lausahtlis püstolit! Oieti peaks sellest kuhugi teatama. Las pistavad selle kannataja loata relvakandmise pärast mõneks ajaks pokri.»

«Mis sa nüüd!» ehmatas Reet. «Nagunii on püstol tal hästi ära peidetud. Ootame veel, aeg annab arutust.»

Põnevusega oodatud koosolekut kogunesime pidama suurde saali. Kõnepult veekarahviniga, punase linaga lauake nõndanimetatud tööpresiidiumi jaoks — kõik nagu mõnel suurel nõupidamisel. Nõuandva hääleõigusega võttis sellest peale oma pere liikmete osa ka parteikomitee teine sekretär ja veel üks meeskodanik, kes pidi olema pealinnast.

Laua taga seisis Reet, seljas tumepunane pluus ja must seelik. Küljelt lahku kammitud juustes säras väike vääriskividega kaunistatud nõel. Tõsine, uhke ja ilus nagu mingi klassikaline õigusejumalanna. Saalis olid kõik pühapäevases rõivastuses. Minul endal seljas ainult puhas särk — teist ülikonda mul lihtsalt polnud.

«Seltsimehed,» alustas Reet oma madala tšellohäälega, «avan meie teatri töötajate üldkoosoleku. Päevakorras on kaks punkti: esiteks ideoloogilise töö parandamine teatris, peale selle koosoleku käigus esile kerkinud jooksvad küsimused. On kellelgi täiendusi?»

Täiendusi ei olnud, päevakord kinnitati.

«Palun nimetada kandidaadid koosoleku juhatajaks ja protokollijaks,» jätkas Reet ja lisas kähku, «mina omalt poolt esitan koosoleku juhataja kohale ametiühingukomitee aseesimehe seltsimees Suursoo.»

Nii jäigi, minu poolt tõusis enamik käsi. Protokollima pandi teatri sekretär.

Läksin laua taha, heitsin pilgu üle istujate. Koos oli kuuskümmend inimest, umbes kaks kolmandikku sellest vanema generatsiooni esindajad. Olin enam-vähem kõigiga seni hästi läbi saanud. Inspitsiendina elasin koos tehnilise personali muredega, näitlejana tundsin loominguprobleeme. Paljud pidasid mind «oma poisiks». Lootsin, et nemad ei jäta mind hätta.

Teetla hoidis ootevalmilt põlvedel avatud märkmikku, käes pliiatsit, kavatses nähtavasti kõik üles märkida, et hiljem lüüa kiile teiste argumentide nõrkadesse kohtadesse.

Asusin esitama ametiühingukomitee programmi.

«Tänane koosolek pole mitte ametiühingukomitee väljamõeldis, et ürituste plaani täita, selle on dikteerinud elu ise. Kuidas oma missiooni paremini ellu viia? Miks on meil mõnikord saalid tühjad? Kas on viga repertuaaris või pole lavastustele lähenetud huvitavast vaatepunktist? On näitlejail puudu erialasest ettevalmistusest, marksistlikust teooriast? Mil määral takistavad meie tööd igand-

likud mõtteviisid? Kas on neil ohtlikke mõõtmeid, et erakordseid otsusi vastu võtta, või aitab sellestki, kui neile pingsamat tähelepanu pööratakse? Milliseid vahendeid me üldse saame kasutada ideoloogiliseks kasvatus- ja ümberkasvatustööks?

Ametiühingukomitee jõudis arvamusele, et kõige tõsisemalt tuleks peatuda hariduse küsimusel — üldharidusel, eriharidusel ja poliitharidusel. Uhest ilma teiseta on vähe kasu. Kutsun kõiki üles diskussiooniks. Kõigepealt aga annan sõna ettekandeks seltsimees Vertinskajale kui meie loomingulisele juhile.»

Vertinskaja ei armastanud pidada pikki teoreetilisi kõnesid. Püüdis rolli mõtet iseloomustada alati mõne üksiku tabava sõnaga. Osalt tuli sõnaahtsus muidugi sellest, et ta eestikeelseid mõisteid alatasa segi ajas ja nii tahtmatult naeruturtsatusi esile kutsus. (Kord näiteks käskis ta kannikeste asemel kannikad lauale panna, teinekord suitsukonnad prügikasti visata või rääkis kurkide lõunasse lendamisest.)

Vertinskaja ohkas, võttis traagilise poosi.

«Vot, seltsimehed parteikomiteest, meil siin täissaali toob ainult gastrolli sõitnud operetta. Aga draamal külastajaid ikka vähe! Meil isegi mõnikord etendused ära jäänud ja just need lavastused, mis teie nimetate ideoloogiliselt tähtsad! Võib-olla mina juba vana, minul palju igandeid, mina ei oska uut moodi mõelda ja lavastada? Aga võib-olla nendes näitemängudes vähe kunsti? Nendes hea-halb kõik nii väga selge, ainult must-valge. Kuid meil siin ka Gorki «Vanamees» ära jäänud. Siin muidugi viga palju meis, kes ei oska Gorki välja mängida, ja publikus, kes ei ole küllalt küps, et Gorkit mõista ja huvi tunda. Meie oma koosseis juures ei tohi niisugune raske ülesanne võtta. Meie suudame käesoleval momendil rahuldavalt mängida hea rahvatükk. Kust meie võtame spetsiaalharidusega küps näitlejat? Teatrikool veel ei andnud meile mitte üks lõpetaja. Ja nemad ei taha ka siia tulla, sest meie töö väga raske. Meie siin talvel sõitnud viisteist kilomeetrit ja rohkem nende... hobustega, saanidel. Ja dekoratsioon ka kõik vedanud nii. Mõnikord palka saamata jäänud. Meie õpime, niipalju kui minul aega on, mina juhatan seda diskussia Stanislavski füüsiliste tegevuste meetodi üle. Tarvis rohkem eriala õppust, aga lektorid siia nii harva tulnud...!»

Kokkuvõttes leidis peanäitejuht, et oma praeguste

võimaluste piires on teater siiski näitekunsti edasi viinud ja nõukogude näidendite ettekandmisel edu saavutanud. Moraalilanguse, millest ta mulle nii nõrdinult jutlustas, vist unustas ära.

Kommentaari jaoks polnud mul vaja kedagi õhutada, neid hakkas tulema nagu Vändrast saelaudu, aga sirge valendava laua moodi need küll välja ei näinud, hoopiski vaevaokkaid ja oksa täis.

Valdre, kelle õpingud draamastuudios sõda katki lõi, kas, tunnistas, et on isegi mõelnud enesetäiendamise, kuid midagi peale kättesaadava kirjanduse uurimise pole seni võimalik. Kui etendust pole, tuleb teha kaheksa tundi proove, need lõpevad hilisõhtul. Väljasõitudel jõuab tagasi koguni pärast südaööd, etendused algavad hilja. Vabal päeval tahaks ka väljas värsket õhku hingata, kinos käia. Kodu on vaja remonti teha. Koosolekuid, nagu seegi kord, peetakse tööst vabal ajal. Neid polegi nii vähe, hoopis rohkem kui heade sõprade sünnipäevi, millest ka ära öelda ei tohiks. Pikkadel ringreisidel läheb päevane aeg täiesti raisku!

Tallinna neiu Arvon, kes mängis edukalt naiivseid plikakesi ning poisikeste osi, tunnistas, et peab kindlat plaani pealinna tagasi asuda. Siin makstakse talle nii vähe, et sellest vaevalt söönuks saab. Tõusuvõimalusi pole niipea ette näha, palgafond ei luba. Korteri pole. Toitu keeta saab siin ainult öösel, toidulõhnad tungivad saali, muul ajal mine sööklasse. Pesupesemise võimalusi pole, tassi asjad pesumajja — jällegi lisaväljaminekud. Tahaks korralikult riides käia, uue kleidi ostmiseks peab aga kõhu kõrvalt kokku hoidma — ühesõnaga nälgima.

Autojuhid nõudsid tagavaraosi, praegu kombineeri neid viinapudeli eest hangeldajate käest. Puusepal polnud tööpinke, elektrikul pingeregulaatorit ega vajalikke projektoreid. Saal kõmab nagu kirik, see segab rääkimist, aga teater pole senini jõudnud saaliustele kardinaid osta.

Hariduse täiendamise vastu polnud ühelgi hingel midagi, ainult näidaku keegi, kust võtta selleks aega. Kui saaks läbi ajada ühe prooviga päevas!

Siis astus platsi Teetla, läks teistest erinevalt kõnepulti. Tal oli ju tarvis kuhugi oma märkmeid asetada. Teetla toetas käed kõnepuldi servale, heitis pika sugereeriva pilgu kuulajatele.

«Seltsimehed!» lausus ta üsna vaikselt ja peaaegu mure-

likult. Mees omas niipalju näitlejaosavust, et mitte pateetilisel häält tõsta.

«Mulle näib, et need, kes tänast koosolekut ette valmistasid, kas ei suuda või ei taha näha käesoleva momendi tõsidust. Koosoleku juhataja, seltsimees Suursoo, esitas väga laialivalguva programmi. Koosolek takerdus valuliste ideoloogiliste probleemide asemel abitsehide varustusküsimustesse. Neid asju võib arutada kusagil direktori kabinetis või varustuskontoris. Meie ülesanne on pöörata praegu, üha teravneva klassivõitluse olukorras kogu tähelepanu ideoloogilise rinde kindlustamisele. Uue ja vana vahelise võitluse üheks peamiseks vormiks nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas on võitlus kapitalismi igandite vastu inimeste teadvuses. Imperialismi nurjatute apologetide, kodanlik-natsionalistide rahvavaenuliku ideoloogia paljastamine ja väljajuurimine on vabariigi ees seisvate majanduslike ja poliitiliste ülesannete eduka täitmise aluseks. Kallak natsionalismi peegeldab oma rahvusliku kodanluse katseid õõnestada nõukogude korda ning taastada kapitalismi, ütleb seltsimees Stalin. Kulakluse likvideerimine massilise kollektiviseerimise teel hävitas kodanlik-natsionalistide põhilise baasi. Kuid see ei tähenda, et kodanliku natsionalismi retsidiivid ei võiks korduda ka edaspidi. Kodanlikud natsionalistid on asunud tööle salaja, püüavad kahju teha vargsi, sellepärast on vaja veel energilisemalt jätkata kodanlike natsionalistide väljaselgitamist ja paljastamist. Tuletame meelde Teaduste Akadeemia kogemusi, kus end kommunistideks võõbanud esseerid ja menševikud püüdsid teadust ja kultuuritööd juhtida kodanliku natsionalismi rööbastele.

Tuleb kasvatada poliitilist valvsust, arendada bolševistlikku kriitikat!» hüüdis Teetla nüüd kõlavalt, otsekui kutsumaks üles lahingusse.

«Aga mida me näeme omas majas?» jätkas ta ründavalt. «Peanäitejuht ei ole kaadrivalikul huvitatud inimese maailmavaatest, sotsiaalsest päritolust ega tema varasemast tegevusest. Seetõttu juhivad koguni meie ametiühingukomitee tegevust fašistlikku mundrit kandnud inimesed. Mis nõukogulikku lähenemist saab siis olla lavastustel ja osatäitmistel! Ei ole meil leninismi-stalinismi õpperingi. Lenini ja Stalini teoseid tellitakse äärmiselt vähe. Mitte kõik pole meie raamatukogu lugejad. Nõukogude inimese eesrindlikust mõtteviisist, mis on kohane ideoloogilise rinde töötajale, jäävad meie inime-

sed kaugele — pühitsetakse kodanliku aja kiriklikke tähtpäevi, tantsitakse läänelikke tantse fukse ja svingisid. Leidub inimesi, kes peavad vaatamisväärseks ainult välismaa filme, kiidavad välismaa kaupa. Ringreisidel lauldakse minevikku idealiseerivaid laule, ei astuta otsustavalt välja rahvavaenulike anekdootide vastu, neid jutustatakse koguni edasi.

Paljudele näitlejatele on jäänud arusaamatuks need nõudmised, mis neile esitas ÜK(b)P ajalooline otsus, sest näitlejate ideelis-poliitiline tase ei ole jõudnud sellele tasemele. Seetõttu kaotavad palju nõukogude näidendid. Jääb mulje, et näitleja ei usugi seda, mida ta autori poolt kirjutatud tekstiga edasi annab. Puudu jääb sügavast nõukogulikust elutunnetusest...»

Teetla ei jõudnud veel lõpetada, kui kohalt tõusis püsti tuletõrjekomando ülem mammi Bergmann ja hõikas vihaselt vahele:

«Kuulge, teie noor mees, kas te tahate öelda, et meie ei tea siin nõukogulikust elust midagi ja teie üksi olete eeskujulik?»

Teetla ei lasknud end rööpast välja lüüa.

«Ma räägin põhiliselt loomingulistest probleemidest, teile jäävad need kaugeks,» lausus ta külmalt.

Aga mammi Bergmann ei andnud järele.

«Mina olen teist mitu korda kauem teatris töötanud, enne sõda olin ka näitleja ning tunnen neid probleeme väga hästi, ainult mina ei oska neid nii osavalt segi ajada,» pööras mammi.

Olin sunnitud teda katkestama ja paluma oma sõnavõtt jätta Teetla jutu lõpuks. Bergmann istus kohale ja ütles, et räägib järgmisena. Ainult et sellel keerutajal olekski aeg juba lõpetada.

Saalis tekkis naerukõhin, kõik hakkasid sosistama, toolid nagisesid ja Teetla hoolega ettevalmistatud jutt voolas inimeste kõrvust mööda. Täna sin südamest mammi Bergmanni ägedust ning hingasin veidi kergemalt.

Sõnadega:

«Viimane aeg on ette võtta otsustavaid samme, et teatrit pöörata nõukogude teatri eesmärkide kohasele kursile,» lappas Teetla oma paberid kokku ja lõpetas.

Nüüd sai mammi Bergmann täieliku õiguse kõnelda.

«See mees muudkui räägib — nõukogude ja nõukogude! Meie siin pole keegi nõukogude inimese nime väärilised,

võib-olla peale direktori, keda ta puudutada ei julge, sest too on parteilane! Aga kui üks abielumees hakkab teatri ruumides noore tüdrukuga, teatri näitlejaga, kokku elama, kas see kõlbab nõukogude inimesele?»

«Vabaabielu on lubatud!» hõikas Voolna vahele. «Meie ei saa registreerida, naine ei anna Teetlale lahutust.»

«Vabaabielu!» mõnitas Bergmann. «Abielu oli ja on praegugi püha asi! Seda elatakse teistmoodi. Ja kes teile seal tuleohtlikus ruumis kahekesi elamiseks loa andis? Direktori käest te ei küsinudki! Majavalitsus registreerimata paarikesi juba ühte tuppa sisse ei kirjuta. Aga teie sugused arvavad, et neil on kõigeks õigus. Laud ja toolid on elektripliidiga ära rikutud, põrandal räpased laigud. Häbi võiks teil olla! Niisugune asi on hullem kui kodanlik igand!»

Nüüd oli Teetla kord protesteerivalt vahele hõigata.

«Arvate, et mulle meeldib seal pugerikus elada? Seni kui teater lahket lubadust minu korteri asjus ei täida, pole midagi parata!»

Sõna palus Vares.

«Seltsimees Teetla püüdis siin paljastada mõningate meie töötajate okupatsiooniaegset tegevust, et kes teenis saksa sõjaväes või mõnel kahtlasel teenistuskohal. Paljastada pole siin tegelikult midagi, sest nendel inimestel on need asjad kõik ankeedis kirja pandud, nad on vastavate juurdlusorganite poolt järele kontrollitud ning neile on antud õigus tööle nende võimetele vastavas töökohas. Ainult seltsimees Teetla endaga on asi kahtlane. Kus tema töötas okupatsioonijärgsel ajal? On üsna tõenäoline, et ta teenis «Eesti leegionis». Kui kaua, seda ma täpselt ei tea, võib-olla lühikest aega, aga millegipärast Teetla varjab seda fakti.»

«See on vale, väljamõeldis!» hüüdis Teetla püsti karates. «Ma olin sunnitud sakslaste eest rettu minema, varjasin end metsas!»

«Kõik võib olla,» jätkas Vares rahulikult, «ainult et teistsugused andmed sain ma sinu abikaasalt. Tunnen teda hästi, oleme ühekandi inimesed. Sa olid ükskord vint, siis lobisesidki oma saladuse naisele välja. Aga kindlasti leidub veel ka mehi, kes sinuga koos teenisid ja seda mäletavad. Sinu lootus on muidugi see, et nad samal kombel püüavad seda elulõiku maha salata.»

Teetla ei suutnud rahu säilitada.

«Ma ei luba ennast laimata!» protesteeris ta ägedalt. «Naine ei tea minu elust okupatsioonijärgset midagi. Ta on vihane, et ma tema juurest ära tuln, ja nüüd püüab mind tõrvata. Ma võtan sinu ja ka tema vastutusele!»

«Palun,» lausus Vares üleolevalt, «ainult sul on vaja enne täpselt tõestada, kus metsas sa siis tõepoolest olid. Uhesõnaga, alibi!»

«Seda võivad tõestada need mehed, kellega koos end varjasin!» Teetla lausa karjus seda.

«Tore oleks!» nõustus Vares. «Loodan, et mina ka mõnda neist ihusilmaga näha saan.»

Palusin neid vaidlus lõpetada, kuna see praegu kuhugi välja ei vii. Vajaduse korral lahendab asja direktor.

Teetla oli rumalast peast kollektiivi vastu liiga teravaks läinud. Kõik tahtsid kõnelda.

Valdre:

«Seltsimees Teetla räägib üldsõnalist juttu, heidab terve kollektiivi tagurlastega ühte patta. Nii umbropsu lahmid ei tohi! Andku kindlaid tõsiasju, pangu nimi peale. Kellele on jäänud arusaamatuks näitlejaile esitatud nõudmised?»

Reet:

«Lenini ja Stalini teoste lugemine üksi ei anna midagi, neid tuleb ka osata lahti mõtestada. Seltsimees Teetla peaks mõtlema sellele, kuidas poolelijäänud keskkool kaugõppes lõpetada. Ta ju pretendeerib eesrindlikule osale ühiskonnas.»

Vana näitleja Saarep:

«Lenini järgi on kunsti parteilisus mitte ainult poliitiline, vaid ka esteetiline mõiste. Peamist rolli mängib siin kunstniku talent ja meisterlikkus. Oma tööga oleme seni rahuldavalt toime tulnud. Kontrollkomisjon pole ühtki etendust tagasi lükanud. Teetla võib kahtlustada, et meile on tehtud kunstilisi hinnaalandusi, agitatsiooni-propagandaosakond aga juba ideoloogilisi vääratusi läbi ei lase. Igat tööd saab muidugi paremini teha ja selle poole me kõik püüamegi.»

Kütja Karumaa:

«Vähemalt pooli meie teatri inimesi tunnen mina juba lapsest saadik. Nende hulgas kapitalistliku korra tagasihkajaid küll ei ole. Ning meie noored — nemad ju enamasti komnoored.»

Elektrik Raivo:

«Teetla on jõudnud juba vabariigis kuulsaks saada kui tuntud paljastaja. Ainult et ta näeb ikka enne pindu teiste silmas kui palki enda omas!»

Teetla kaitseks astus energiliselt välja ainult Voolna:

«Suursoo ja Looke on inimesed ametiühingukomitee nimel Teetla vastu üles ässitanud!»

Teetla palus veel kord sõna.

«Väga lihtne on kõik ebameeldiv tagasi ajada ning lapse kombel näpuga näidata — ise oled! Rahvasuugi ütleb: seisev vesi ei kannata liigutamist. Siin tahetakse vanas vaimus, mugavas rutiinis edasi elada. Te ei saa isegi aru, millisesse kodanlikku rappa olete langenud. Alles nüüd ma mõistan, kui mäda sinne kollektiiv on!»

Teetla kaotas südameäiega hoopiski mõõdutunde ning tormas pimesi otserunnakule.

Tõusis lärm, kõik kõnelesid ja hüüdsid läbisegi. Minu korralekutsed ei aidanud. Üle teiste kajas mammi Bergmanni hele hääl:

«Või siin on kõik mäda! Ma tahaksin teada, kas teater veel kaua kannatab niisugust moraali eeskujut?»

Voolna kargas püsti ning kuulutas veelgi valjemini:

«Kas Suursoo ja Looke paremat eeskujut annavad! Miks põhimõtteline Bergmann sellest ei räägi? Kas selle pärast, et nad on ametiühingukomitee esimehed, on neile rohkem lubatud?»

Mammi Bergmann sattus hetkeks segadusse, kuid pööras siis energiliselt:

«Pole neile midagi rohkem lubatud kui teistele. Ega see ka ilus ole, et Reet nii mehe seljataga...»

Oh seda mammi Bergmanni taltsutamatu uudishimu ning kibelevat keelt! Esialgne sümpaatia tragi pensionäri vastu hakkas kiiresti kahanema. Oleks võinud rohkem mööda maja käia, valvata, kas kusagil tuli lahti ei lähe, või lihtsalt kušetil tukkuda. Aga ei, tema kuulatas kikkiskõrvu öid läbi uste kriuksumist ja samme trepikojas, jooksis lavale, mässis end eesriidesse ja piilus sealt minejat nagu mingi rahutu lavavaim.

Proovida mammi Bergmanni väiteid kummutada? Võimatu! Kindlasti teadis ta kuupäevi, isegi kellaaegu. Nii-kuinii usutakse teda kui kohusetruud inimest. Aga armastus? Paljudki elureeglid ja tavavaated on selle vägeva tunde ees põrmu langenud. Armastust ei saa ära keelata. Keegi ei julge öelda — ärge armastage! Ajahädas lausungi saatusliku repliigi:

«Kulla kolleegid! Kõige õigem oleks praegu küll öelda, seltsimehed, ärge toppige oma nina teiste isiklikku ellu! Segab see teid kuidagi? Ärge tehke oma elu peaprobleemiks seda, kes kellega käib. Jätke igaühe perekonnaprobleemid inimeste endi südametunnistuse asjaks. Aga nendele, kellele uudishimu siiski rahu ei anna, kinnitan, et pole juhtunud midagi ühiskonnaohtlikku — meil Reedaga on tõsised kavatsused.»

Reet vaatas mind sügaviku kohal rippuva inimese näoga ja ma taipasin, et olin avameelsusega üle pakkunud.

Saal jäi vaikseks. Isegi ägedusest ülesköetud Voolna ning Bergmann rahunesid ja istusid maha. Oodati, mis edasi saab. Nüüd oleksin mina pidanud jutuotsa kohe Lenderi kätte pistma. Ent liiga palju mõtteid surus mulle mitmest kandist peale. Eriti ehmatas mind muutus Reedaga näoilmes; nii vist nähakse kummitusi.

Initsiatiivi haaras Maria Mihhailovna. Kas riivasid armuasjad tõepoolest tema kõlblaid põhimõtteid? Laupäeva õhtuti ilmus ametikäigu kaudu majja keegi laialärelise kübaraga vanem meesterähtas, kunstitegelane endiste vene emigrantide hulgast. Nendel kordadel, mil seltsimees Ivan külaskäigud vahele jättis, kihutas Maria Mihhailovna ise öise kiirrongiga pealinna.

Vahest kartis peanäitejuht libedaid natsionalismi karsid ning püüdis Teetla poolt sinna suunatud paati vaiksemasse vette juhtida.

«Meie majas inimesed nii õnnelikud, nemad muudkui armastavad,» alustas ta käsi teatraalselt pea kohale tõstes. (Üldine naer.) «Siin kuskil Amor vist elab? Mina ei ütle, et armastus üks keelatud asi on, kuid meie peame arvestama üldine arvamus ja noored, kellele näitlejad peavad eeskujuks olema. Teie ei tea, kus teid silmad jälgivad, iseäranis ringreisil. Ning siis muudkui tulevad teatrisse kaebekirjad. Seltsimees Valdre, mis teil viimane ringreis juhtus?»

Valdrega ei juhtunud midagi imelikku ega loomuvastast. Tema südame oli vallutanud hiljuti teatrisse ilmunud noor neiu Maie, kes tahtis kangesti näitlejaks saada. Esialgu elas ta küll teatriõhustikku sisse ringreisi kassapidajana ning ootas oma suurt šanssi.

Viimasel ringreisil valitsesid ilusad ilmad, kõik püüdsid ennast rahvamajade lähistel looduse rüpes seni vihmapiilvede varjus olnud päikesest võimalikult rohkem pruunis-

tada. Valdregi oli läinud oma Maiega lepikuserva väikese künka varju päikest võtma. Kahjuks polnud kohal Maria Mihhailovnat, kes andnuks käsu minna teispoole lepikut. Selle künkakese varjus nad siis päevitasid ja sekka igavuse peletamiseks ka suudlesid. Kuna neile mõlemale suudlemine kangesti meeldis, siis unustasid nad sootuks lähedaloleva koolimaja ning võsavahelt piiluvad koolilapsed. Lastele tegi poolpaljaste onu-tädi musutamine nalja ning nad jooksid sellest õpetajale rääkima. Üks range pedagoog pidas niisugust kergemeelsust sündsusetuks, võttis sulepea ja kirjutas teatrisse kirja: näitlejad rikuvad õpilaste moraali!

Valdre muidugi laiutas käsi ja kehtas õlgu, tema küll ei usu, et nende päevitamine ja suudlemine laste moraali rikkus. Kui aga õpetaja moraalitunne kannatada sai, siis võiks ju talle vastata, et suudlejad olid pruut ja peigmees. Maie õhetas nagu tomat ja jooksis lõpuks saalist välja.

Pärast seda juhtus midagi hämmastavat — intiimsuste paljastamine haaras inimesi nagu epideemia. Minu üleskutse päevakorrast kinni pidada jäi hüüdjaks hääleks kõrbes.

Näitlejanna Luuk, suurekasvuline vanapiiga, tiris kõigepealt lagedale loo, kus noormees ja tütarlaps olid välivoodid kuhugi kõrvalruumi eraldi üles pannud, ning abielumisplaani polnud neil üldse!

Siis tõstsid protesti ka teised vanemad daamid ja nahahtasid lavatöölisi, kes oma õõbimiskohta külaklubi näitelaval olid jaganud täiesti juhuslike tütarlastega. Tüdrukud jäid neid peole toonud sõidukist maha ning seal nad siis noormeestega varavalgeni kudrutasid.

Veomasinajuht riivas jällegi sama grupi sündsusetunnet sellega, et sõidutas nädal otsa enda kõrval kabiinis võõrast tütarlast. Sõidutamine sõidutamiseks, kuid moraalivealvurite fantaasia kippus sinnakanti, mida see paarike öösel tegi. Et kas teater veab kaasa liikuvat lõbumaja või?

Huumorimeelega autojuht vastas, et lõbu sai vähe — tütarlaps oli agitaator ning vabal ajal lugesid nad kahekesi «Sädet».

Meeste mürisev naer valas ärritunud daamide nõrdimusele veelgi õli juurde. Karati juba turja kergemeelsetele abielumeestele. Mitmed neist polnud suutnud kodan-

likele iganditele vastu panna, tantsinud külailudustega ning läinud neid koguni koju saatma. Ära teati isegi seda, kes mis kella ajal küla pealt tagasi saabus. Üks aastates meesnäitleja ei suutnud kuidagi tõestada, et noor tantsupartner, kelle perekonnas ta öö veetis, oli lähedane sugulane.

Vaatasin tigidusest moondunud naistenägusid ning mõtlesin — mis kihutab neid nii algkoolilaste kombel teiste peale kaebama? Kas sensatsioonihimu, kirglik soov midagi pikantset välja koukida või kibe kadedus noorte vastu, kes julgevad teha seda, mida nemad kunagi pole lohtinud? Aeg oli neid petnud, surunud rangetesse ainuõigetena näivatesse raamidesse ja nüüd äkki, kui elu juba seljataga, murrab noorus raginal raamid ning aeg ei taha sellest väljagi teha!

Sekretär aina protokollis, nii kiiresti ja täpselt kui suutis. Poogen poogna järel täitus tiheda kirjaga. Need köidetakse protokollide kausta, paberid lähevad arhiivi ning pakuvad tulevikus ajalookirjutajatele põnevat lugemismaterjali.

Parteikomitee mehed muigasid. Nii pikantsel koosolekul polnud nad küll varem istunud.

Viimaks tulid kergemeelsed armuvallatused varjust valguse kätte. Kõik olid end «kodanliku korra raskest pärandist moraali valdkonnas» lahti öelnud ning direktor võis asuda kokkuvõtte tegemisele. Tema kõne algus tõi kohe uue üllatuse.

«Kõigepealt tahan ma lühidalt vastata seltsimees Teetlale,» lausus ta oma tavalise järsu tooniga. «Sina, Teetla, palusid minult soovitusi parteisse astumiseks. Ütlesin seda juba nelja silma all ja kordan nüüd avalikult — mina sulle seda ei anna! Sina tõstad ennast kaastöötajatest liialt kõrgemale, hindad ennast üle. Jah, sinu ankeedis on küll märgitud, et varjasid end metsas. Kuna aga nüüd niisugused arusaamatused esile kerkisid, siis palun seda punkti küll täpsustada, kus nimelt ja nii edasi.

Meie inimesed polegi nii tagaspidi mõtlemisega, et peaksime teatri saatuse pärast hirmu tundma. Meie elu pole meelakkumine ja eneseületamist tuleb iga päev ette. Virisejatega tuleks esimeselt ringreisilt poole tee pealt tagasi pöörata. See näitab ilma igasuguse jututa ühiskondlikult õiget ellusuhtumist, pilku paremate päevade poole. Ega need iseenesest ette veere, muudkui ootame

aga ministeeriumilt kõva dotatsiooni, rahvalt aga lilli ja aplausi.

Õelda oma kollektiivi kohta — mäda, siis peab ikka teiste peale vihane olemal! Aga alles sa tulid siia majja...»

Lender rääkis veel õppuste ja loengute plaanidest. Rõhutas, et kõigepealt tuleb ikka püüda ise ennast igal moel harida ja mõista elu arengut.

Moraalilugude ees lõi mees kõhklema, ometi tuli oma direktorisõna sekka öelda.

«Nojah, siis see armuvärk... sellega ei oska mina küll midagi peale hakata, need pole lauakombed, et võta kahvel vasakusse ja nuga paremasse. Poiss ja tüdruk läksid teiste silma alt kuhugi kõrvale, nüüd kohe teatrile Soodoma ja Gomorra saatus kätte! Eks see hirm ole külge hakanud ülipüüdlikelt asjameestelt, kes tahavad noored inimesed viia lapseeas kohe tõsisesse keskikka. Nojah, äärmisel juhul võib koolipoiss teada, et inimesi on kahte sugu, aga kuidas see teisest soost inimene välja näeb, seda mittel! Nõukoguliku moraali sildi all ei tohi ometi propageerida valehäbi! Leidub voorusevalvureid, kes isegi naisaktis näevad ülimat ohtu noorsoole. Kunstnikud akte enam ei maali. Väljakule püstitatakse sportlase kuju — ikka viisakas spordidressis. Loogiliselt tuleks ka muuseumis Koidule ja Hämarikule püksid jalga tõmmata. Et noored inimesed kurameerivad, ehal käivad — see on ikka nii olnud ja jääb ka edaspidi. Muidugi ei propageeri ma kommete labasust. Te kõik olete haritud täiskasvanud inimesed, peate ise mõistma, mis on sünnis, mis mitte. Seltsimees Vertinskajal on õigus, meid jälgitakse tõepoolest teravamalt kui teisi inimesi ja sellepärast peame endale armusuheteski paratamatult kitsamad piirid seadma.

Teetlale ja Voolnale katsun siiski korteri muretseda. Seniks elektripliidile kivid alla. Seltsimees Bergmann, neid, kes tuleohutuse nõudeid ei täida, trahvigel!»

Veel mõned ümmargused laused ja koosolekule sai lõpu teha. Neli tundi kallist vabast ajast oli jällegi maha kustutatud.

Hüvasti jättes heitis parteikomitee teine sekretär mulle ette:

«Andsite ohjad käest, lasksite koosoleku isevooluteed minna!»

Ukselt kostis ta lõbus naeruturtsatus ja hüüatus kaaslasele:

«Oh neid näitlejaid küll!»

Reet kadus sõnagi lausumata.

Kui majas vaikseks jäi, läksin trepist üles ja koputasin Reedale toa uksele.

«Kes seal on?» kostis tusane hääl.

«Mina,» vastasin ma, ärevusest pingul.

Reet pööras võtit.

«Astu sisse!» lausus ta ükskõikselt, tüdinenult. «Istu!» Ise asus jätkama poolelijäänud triikimist, seisis oma mustpunases hommikumantlis seljaga minu poole, sihvakas, silmale ilus oma klassikaliste proportsioonidega. Lõtv ja külm, nagu oleks elurõõm koos kõikide soovidega kehast välja voolanud.

Ma ei istunud. Toetusin seljaga vastu kitsa jumestuslaua serva, püüdsin Reedale otsa vaadata. Too ei tõstnud pilku triikrauvalt.

«Ma pidin ju neile midagi vastama,» üritasin vabandada, teades, et Reet mõtleb praegu sellele.

«Miks?» poetas Reet.

«Noh, sellepärast, et nad meid rahule jätaksid.»

«Midagi poleks sul tarvis öelda olnud! Mis see teiste asi on!» turtsus Reet.

«Noh, näed et on... Ma ju seda sinu pärast.»

«Ja arvad, et tegid mulle nüüd suure teenet!» sähvas Reet.

«Ma ei tea...»

«Jumal hoidku, mis mees sa oled!» jätkas Reet põlastavalt. «Oleksid pidanud kasutama koosoleku juhataja õigusi ja inimeste isiklikku ellu tungimise kategooriliselt ära keelama!»

«Kus algab sinu või minu isiklik elu?» sain ka mina ei tea kelle peale pahaseks. «Elad teatrimajas ja polegi sul isiklikku elu! Või mis see elukohtki! Leitakse ikka põhjust su ellu sekkuda: et oled näitleja, et oled kommunistlik noor, et oled ametiühingukomitee liige! Aina kaitsakse moraali — nagu mõni jesuiitide kogudus! Filmis välgatab korraks paljas säär, juba noorsoole keelatud! Ime, et veel rannas lubatakse trussikutes jalutada...»

«Kas sa üldse mõistad ka, mida sa tegid?» ahastas Reet. «See uudis lendab nüüd üle maa. Mehele kantakse ette! Kui temaga peaks midagi juhtuma...»

«Ah ei juhtu temaga midagi,» lohutasin mina. «Kuulujutud ulatusid juba enne Tallinnasse, aga su mees elab ikka veel!»

«Kuulujutud pole kunagi veel päris tõde, ikka jääb mingi lootus. Aga nüüd, sinu avalik ülestunnistus!»

«Sa ei saa teda ju lõputult säästa!»

Mul hakkas kannatus katkema, südamesse kerkis kibestus ja pahvatasin selle välja:

«Arvad, et õigem on minuga magada ja direktoriga elada!»

«Ahaa!» läks Reet põlema. «Ka sina räägid juba nagu mõni filister. Oli sul minuga halb? Või tahad veel, et ma hakkaksin sinu sokke pesema?»

«Anna andeks, ainult ma ei saa aru...»

Reet ei lasknud mind edasi rääkida.

«Kas sinu elufilosoofia on nii primitiivne! Magad korra tüdrukuga, siis võtad ta naiseks, et mõne aja pärast lahku minna või temaga siiski koos elada ning teineteist pikka-mööda vihkama hakata. Inimene on olnud alati keerukam ja jääb keerukaks.»

«Aga naised ju ise!» hüüatasin mina. «Nemad ju kõik leiavad, et kui on armastus, siis olgu ka abielu!»

«Sa tahad, et ma sulle kõik lõpuni ära seletan, puust ette teen! Pole mulle vaja abielu ei temaga ega sinuga. Abielu on armastuse haud, vähemalt mulle! Jääb tappev harjumus. Tunda teineteist viimse rakuni ja teha seda, mis enam midagi ei paku! Aga praegu oli mulle sind tarvis nagu näljasele leiba. Ja mul oli hea sinuga!»

Seisin täielikus segaduses. Jaa, arm on linnukel!

«Mis ma pean nüüd siis tegema? Don José kombel su läbi torkama või?»

«Sina pole José ega mina Carmen!» naeratas Reet virilalt. Ta oli juba pisut rahunenud. «Escamillot mul pole. Aga siia ei tohi sa tulla, isegi mitte päeval. Me peame ootama, ehk läheb see karikas minust seekord mööda. Sa pead selle välja kannatama. Paremini vali endale linnast mõni tüdruk, siin ju neid leidub. Käi temaga kinos, tantsimas, las klatšimoorid näevad, et meil sinuga on kõik läbi. Ma ei saa armukadedaks, kui ma tean, et sa teed seda niisama suitsukatteks!»

«Kas sa mõtled ka, mida sa räägid!» tõrjusin mina. «Mida ma sellele tüdrukule luuletan? Mängin mingit mängu, aga äkki tüdruk võtab seda tõsiselt. Ja missugune tüdruk? Üldse, ma ei oska elus niimoodi näidelda.»

«Noh, tee, kuidas arvad!» ohkas Reet. «Sa ainult räägid, et armastad mind! Sulle on vähe sellest, et olen su armuke. Või riivab see sõna su tundeid?»

Läksin trepist alla ja vedasin järel mõttelist kummitrossi. Joosta üles, viskuda Reeda ette, haarata ta põlvest, ma olen kõigega nõus, mida sa soovid! Ootama, kannatama, kui sina mind vaid armastad! Tross venis, kiskus end pingule ja katkes.

Astusin lava külguksesse sisse ja mul oli üsna ükskõik, kas mind seekord eesriide varjust piilutakse või mitte. Projektorite kumerad klaassilmad peegeldasid valvetulukeste kollaseid täppe. Üksteise järel viskasid need raudsõrestikel kükitavad metallist trollid oma külma huvitu pilgu minule. Praegu oli see illusioonide maailm vaid kõle liimilõhnaline koobas.

Avasin oma aaretekambri ukse. Tuld polnud vaja süüdata. Lambike dekoratsioonide seinal paistis mulle aknasse. Istusin ainulaadsele diivanile — kuus errulastud tooli, jalgade ümber plekkbandaažid, põhjadeks vineerilapid. Pea kohal hakkas kohe tilisema katkiste klaasripiatega ehitud kroonlühter. Ovaalsel lauakesel seisis pronksist tantsijannakujuke ja vahatatud paberrooside kõrval mu igapäevane tumm seltsiline — pealuu. Inimkolp oli muutunud juba samasuguseks asjaks nagu teisedki rekvisiidid ümberringi, polnud harjunud teda enam tähelegi panema. Ent täna vaatas ta mulle kumava akna taustalt kahjurõmsalt vastu. Jällegi oli hea tükk päevadest, mis mulle antud, läinud sinnapoole, kus saab temasarnaseks, kus ühelgi murel pole enam mingit tähtsust.

Mu kaaslane tahtis nähtavasti öelda — kõik maine kaob kiiresti. Ka ühe naise armastus on vaid ettekujutus, unenägu keset päeva, kaunis pilv, mille tuul peagi laiali ajab. Tuleb pühenduda millelegi igavesele, näiteks suurele ideele.

Nojaa, midagi taolist rääkis mulle ka kunstnik Veski. Kui tahad täie hingega kunstiga tegelda, ära võta naisi tõsiselt! Otsekui oleks just naine see, kes paneb nahka kunstniku loomepalangu.

Sina, ammuste aegade noor naine, kes sa lootsid saavutada hingelist tasakaalu seeläbi, et pühendusid kinnisideele igavesest õndsusest enda ärasalgamise läbi. Kas mäletad öid nunnakongis, kus mees krutsifiksilt omandas mõne noore preestri näo ja sa elasid temaga mõttes läbi kõik lihaliku armastuse taunitud õndsused? Ei aidanud

selle vastu lugematud *pater noster*'id, piits ega põlvitamine külmal kivipõrandal! Kas salgad nüüd maha ja hakkad rääkima lihahimust ning kaunistest ihuliikmetest, mis on tegelikult tuhk ja põrm ning loodud vanakurja poolt selleks, et mehe meelt eksiteele viia. Tõelist kirgastumist võib tuua ainult mõne kaunishinge platooniline armastus! Kõik muu on mustpunane kirk ja kergemeelsus!

Kas pean nende inimlike, võib-olla ka jumalike kirgede eest põgenema kunsti nagu kloostresse, sest *ars longa, vita brevis est*? Näitekunsti on lühike, elab vaid hetke ja kaob. Aga et seda hetke luua, peab oma lühikeses elus elama kaasa kõigega, mis su ümber liigub ja kõneleb.

Selline monoloog võib takkajärele tunduda lapsikuvõitu, ent keda meist ei muuda armumine imelikuks või koguni ebanormaalseks, seda enam, et kiindumine tujukasse Reeta polnud enam nooruki idealiseeritud vaimustus mõnest kargest «põhjätähest» või «kevadisele aasale lillipuistavast noorest Florast». Reeda arm oli haaranud minu nagu mõne Okeaania saare mets senitundmatute õite, kummaliste helide ning joovastavate lõhnadega. Ma ei suutnud ega tahtnudki sellest välja murda.

Vahepeal jõudis läänetaevas õhtused värvid õisteks ringi vahetada: punaka kollakaks, lilla tumelillaks.

«Olgu pealegi Reet omamoodi,» jäin ma rahule, «mis sellest halba on!» Iga inimene peabki isemoodi olemal. Võib-olla on tõesti õigem ennem karta abielu, kui armastusest tiivustatuna püüelda kohe sinnapoole, usaldada armastust, sest oleme loodud armastama! Ei tea? Meie ei tea selle kohta enne midagi, kui elu on andnud meile kogemuse. Pean usaldama kõigepealt ennast, kuid pean usaldama ka Reeta. Kas me kõik ei ole armastuses egoistid, mõeldes kõigepealt endale, nõudes teiselt inimeselt ainult ja jäädavat andumust...»

Pronkskujuke muutus lihast ja luust Reedaks ning hakkas kusagil kloostrikongis Lenderiga tangot tantsima. Mungarüüs Teetla vehkis nende poole krutsifiksiga...

Olin lauale magama jäänud.

Näitelavale hakkas tungima kolhoositemaatika. Dramaturgid ja teatrid pidid omal kombel kaasa aitama kolhoosikorra kindlustamisele. Näitemängude teemade järgi lahtritesse paigutamine tundus teatritegijatele endile imelik, nemad pidasid oma põhiülesandeks ikkagi inim-

hingede varjatud sügavustesse vaadata. Teatreid ei loodud ju selleks, et propageerida näiteks rõugepanemise vajadust, traktorite suurt tööjõudlust põlluharimisel või kolhoosikorra eeliseid lüpsikarja aretamisel. Neid ülesandeid võis täita rahvaülikool, propagandatalitus või mõni muu populaarteaduslik asutus.

«Naer, kohkumine ja kaastunne on meie kujutluse kolm helifooni, mis helisevad dramaatilise näiakunsti tõukeil,» kirjutab Puškin.

Kultuuriministeriumist aga nõuti karmilt, et teatrid peavad «käsitlema rohkem kolhoositeemat». Õigem oleks olnud muidugi agiteerida: mängige ainult häid kütkestavaid näitemänge.

Vertinskaja poolt hangitud turkmeeni näidend «Bairami perekond» puudutas riivamisi ka kolhoosielu. Ma ei teadnud täpselt, kunas Turkmeenias kolhooside loomisega lõpule jõuti (küllap juba enne sõda). Meie näitemängu järgi arenesid põllumajandusasjad sealkandis nii hästi, et dialoog, kas üksikmajapidamine või kolhoos, ei tulnud kõne allagi. Jäi üle kollektiivse töö üks juhtmõtteid: ei sinu ega minu, vaid meie!

Kuidas kirjanik sellise loosungiga siis täiskasvanute teadvusse marssida kavatses?

Vanal raudteelasel Bairamil on kolm täiskasvanud last. Vanem poeg juhib kusagil mägirajoonis suurt kolhoosi. Noorem, tulevane agronoom, unistab viljatute kõrbete ja soolakute viljakandvaks muutmisest. Konservatooriumis õppiv tütar istub hommikust õhtuni klaveri taga ja componeerib hümni vanemale vennale ja maale. Mõlemad räägivad pateetiliselt oma elu eesmärkidest, õpivad eeskujulikult, on kuulekad ja haruldaset armastusväärset vanemate vastu. Ainult kolmas, too kolhoosiesimees, tegutseb helde suurnikuna ning unustab õpetussõnad, mida talle juba lapsena ette loeti. Tulevad tähtsad külalised ja tema laseb nende auks tohutust kolhoosikarjast paar lammas ära veristada. Kolhoos on jõukas ja mõned lambad lihtsalt täpe. Pealegi ei võta ta neid endale. Ometi mõjub üdini ausale isale poja omavoli peaaegu surmahoobina, ta saab südameataki, vennad on käsipidi kokku minemas, õde rebib hümni noodi tükkideks! Janti kui palju! Tahtnuks kohe Tammsaare kombel öelda — vänged mehed need turkmeenlased!

Paistab, et justkui päris, ent siiski ainult justkui. Selles näidendi nõrkus seisneski. Kui ma «justkui» esimesel

proovil olin juhuslikult välja öelnud, tuli mulle keelele margariini maitse. Kunagi kodanlikul ajal, kui ilmus müügile margariin, reklaamiti seda — «justkui või». Tõepoolest, ilus kollane, isegi hästi lõhnav — kui võid osta ei jõua, siis käib seegi.

Perekond toimis nii, nagu oleks vend lammaste asemel inimese tapnud. Meil andnuks niisugust perekonda küll tikutulega otsida ja ega vist leidunukski. Ümberringi vaadates võis ühisvarast tõmbajaid näha igal sammul. Omaski majas — lavatöölised virutasid avalikult naelu, pappi, riidet. Puusepp valmistas teatri materjalist tuttavatele mööblit. Voolna müüs parukaid. Eelmine direktor andis lavastuse jaoks oma vana palitu, vastu sai uue riidekanga. Rekvisiidilaos võtsin esemed tükiviisi vastu, pärast selgus, et villaseid uksekardinaid polnud ollagi, riiulil lebasid mingid puuvillased, poole kitsamad närud. Õnneks lubas raamatupidaja need maha kanda. Kolhoosides juhtus taolist küll ülemuste ja alamuste poolt. Üks kolhoosiesimees agiteeris Punaarmee heaks ülenormi viljakotte andma. Vili aga rändas hoopis mustale turule, raha aga raamatupidaja ja esimehe taskutesse. Üks tuttav juurdelõikaja Tallinna õmblusvabrikus vedas koju nii palju kombineetükke, et vaheltkasu lõikasid veel kokkuõmbleja ja müügiagentki.

Mis siis kirjanikega lahti oli? Uskumatu, et kõik nad istusid kodus kirjutuslaua taga, imesid sulevart ega näinud, mis ümberringi sündis. Miks ei torgatud sulge hoogsalt tindipotti ega kirjutatud — lõpp ilusale muinasjutule, et meil on ainult «mõned väikesed puudused»? Jaa, kusa-gil Taani riigis võis ju midagi mäda olla, kuid siin mitte! Eks kirjanikudki tahtsid endale ja perekonnale leivarahaga kindlustada. Ning see, kes hoolega lakipintslit appi võttis, sai isegi sinki leiva peale ja maale suvila...

Laki järele haises seegi näitemäng kõvasti. Isegi noorema poja armuloo blondipäise vene arsti vastu oli autor osanud roosaks võõbata. Armastuse proovikiviks sai tulevasele agronoomile autori poolt külgepoogitud tõsine südamerike, mis pidi väärtustama kaunitarist arsti eneseohverdamist. Vene iludus ei kõhelnud hetkegi, vaid asus armastuse ja meditsiini kaasabil peigmeest ravima. Autori tahte kohaselt võis tema pingutustest täielikku edu loota.

Kuna agronoomist poega pidin mängima mina, siis pani lavaline armulugu mind sedapuhku juurdlema sügavamalt kui muidu. Kaks noort inimest saavad tuttavaks: üks on

peaaegu agronoom, teine raviarst. Et patsient armub arsti, see on arusaadav, paar aastat vanusevahet kauni naise puhul ei loe ka midagi. Noormees, tõmmu lõunamaalane, neiu helevalge leningradlanna — sotsialismi tingimustes sellest komplikatsioonid ei teki. Erinevad tavad, kultuuritraditsioonid, elufilosoofia. Kas ükski neist ei hakka isekalt eesõigust nõudma? Kas noored leiavad kompromisslahenduse või allub üks neist tugevama tahtejõule? Kuidas see küll elus võiks välja kujuneda? Autor vaikib, justnagu polekski tegelikkuses neid probleeme olemas. Ei heiduta pruuti seegi, et peigmees on tõsiselt haige, ei mõtle ta oma tulevaste laste peale, kas nad sünnivad tervetena ja tugevatena ühiskonda, mida tahame näha teistest ette rühkimas.

Mina näitlejana vajasin karakteri loomiseks igakülgselt selgust, pidin teadma kõiki allhoovusi.

Kuulsin autorit vahele hõikamas — see on suur armastus! Aga millest? Nad ju ei tunnegi teineteist lähemalt! Muinasjuttudes jah, seal loetakse kõik silmadest ja paarist lahkest sõnast ära. Tänapäeval inimesed nii lihtsameelsed pole, neid seob eluga rohkemgi niite, kui mina neid lahti harutada suudaksin.

Edaspidise töö käigus sai minu pealisülesandeks ülepaisutatud teksti loomulikuks tegemine, romantilise hoo tagasihoidlikuma realismi poole kallutamine. Vertinskaja õnneks ei viljelnud sotsialistliku realismi neid külgi, kus püüti aina rõhutada inimeste positiivseid jooni, mis lähitulevikus pidid rahva absoluutse enamiku vallutama, ning retušeeriti elu käesoleva momendi varjukülgi.

Päris kindlasti tulid tõetruult välja kokkupõrked vanema vennaga, Teetlaga, kes mängis toda isekat kolhoosiesimeest. Lasksime käiku peale lavaliste suhete veel isikliku vimma, kuhu vahepeal sappi juurde oli kogunenud.

Kontrollkomisjon leidis tüki kena olevat, mind kiideti ka. Aga mul polnud enam suurt usku komisjonidesse, kes istusid saalis, käes käibemaitse mällid, ning vaatasid, kas tegelane mahub sinna sisse või mitte. Mõistsin ise väga hästi, et seisan kusagil keskmise teatritegemise tsoonis, kust üles meisterlikkuseni saab olema väga vaearikas.

Esietenduseks saabus teine trupp tagasi. Reet istus oma tomatpunases kleidis esimeses reas ja ma eksisin mitu korda elementaarse reegli vastu — vaatasin saali.

Viimasel vaheajal toodi Reedale telegramm. Administraator torkas selle talle pihku puhketoas kõikide silme all. Reet rebis telegrammi lahti ja muutus näost kaameks. Läks koridori, astus mõned sammud paremale, siis vasakule ja jooksis trepist üles. Administraatori märguande peale tormasid õmbleja ning kassapidaja talle järele.

«Mees on surnud... Mees on surnud,» käis sosin suust suhu ja kõrvast kõrva. Sisin nagu kompressori ventiilist, mis aina valjenes.

Valgusemärgid. Inspitsient teatas:

«Kolmanda vaatuse tegelased, palun lavale!»

Jah, lavale. Mida ma pean seal tegema? Ahjaa, stseen Veerakesega. Mis on minu esimene lause? Mitte ei tule meelde! Tekstiraamat? Tekstiraamat on rekvisiiditoas. Juba pimeneb saal, eesriie läheb. Veerake tuleb lavale, ootab. Tekst tuleb meelde. Pagan võtaks, mul peab ju pintsak seljas olema, mida ma siis pärast Veera õlgadele asetan! Sellele oli pool stseeni üles ehitatud. Kuhu pintsak jäi? Puhketuppa toolileenile. Madinal horisondiriide tagant ringi. Peeglist paistis mu turiläinud parukas. Külgekardina serv oli kulmalt musta grimmitriibu laubale tõmmanud. Taskurätikuga nagu puhtaks, peoga üle juuste. Jälle tagasi teispoole lava. Kiiruga rõhusin ust vastupidises suunas, lükkasin peaaegu seinu ümber. Uksele suunatud hele prožektor torkas oma pimestavad kiired mu ähmi täis näkku. Veerake, alias neiu Arvon, vaatas mind vihase tapahimulise näoga.

Hetke pärast saime näitlejaliku välise rahu tagasi ja püüdsime tegevusliini mööda edasi minna. Veera rääkis, aga see oli minu jaoks ainult mingi häälikute rida, mille lõpus püüdsin märgusõna mitte mööda lasta. Minu sise-monoloog oli näidendisse hoopis sobimatu. Reedal oli õigus... Kui ta nüüd endale midagi sisse ei söö... Et sel Bergmanni-mutil keel ära kuivaks...

Märgusõna ma kuidagi siiski tabasin, tekst tuli mehaaniliselt suhu. Pintsakugi panin õigel ajal Veera õlgadele.

Plaksutati. Piletörid tõid lilli. Veerale sugulastelt, minule ulatatud roosi küljes rippus Haapsalu vaatega postkaart, tagaküljel kiri: «Õnnitlen! Aino.» Vaatasin kaarti ja mõtlesin, et pean midagi tegema. Ma ei suutnud otsustada, mida. Kas sosistada piletörile — katsu see tütarlaps uksele kinni pidada — või joosta ise väljapääsu juurde. Ma ainult astusin kinnijooksu eesriide eest tagasi,

tegin mõne sammu ettepoole, kummardasin uuesti ja nii kolm korda järjest.

Ma ei tea, kas Aino ootaski minuga kokkusaamist. Ta vahest oleks siis kaardile midagi rohkem kirjutanud? Kindlasti viibis ta teatris kellegagi koos, oli kaugemalt tulnud. Ma pole seda tänini teada saanud.

«Seltsimees Suursoo,» pahandas Vertinskaja, «teie nagu konduktor jaamu teatasite! Veera teile ükskõik! Kas teie siis elus pole kedagi armastanud?»

Neelasin tigidad sõnad alla. Vaikisin.

Reet pakkis asjad kokku ja sõitis ära. Ei tulnud jumalagagi jätma. Õine rong viis ta minema inimmurdu, kuhu ta nii väga igatses.

Direktor Lõoke ei lasknud end maha, vaid hoopis poos üles. Hakkasid liikuma kuulujutud, üks imelikum kui teine. — Direktor Lõoke ei poonud end üldse naise pärast. Müüs sovhoosi ehitusmaterjali. Ostis odava raha eest kokku küüditatutest mahajäänud varandust. Üüris oma autot vargajõugule. Santažeeris üht kunagist juveeliäri omanikku. Mõni arvas koguni, et küllap see mees mängis ka ise öösiti maanteeröövlit.

Miks ei tulnud saatuslik pauk ikkagi salapärasest püstolist? Vahest ta ei saanud enam relva kasutada?

Tõde jäi prokuratuuri raudkappi luku taha.

Igatahes pildusid Reeda juustes ja kaelas ripuvad ehted tagantjärele õige kahtlast helki.

(Kui ma Reeta aastakümne pärast ühe autojuhi õnneliku abikaasana kohtasin (ise töötas ta siis ettekandjana), oli lugu ammu tuhmunud ning ma ei küsinud temalt selle kohta enam midagi.)

Uskumatu, et Stalin on haige, raskesti haige! Parimad arstid ei leia rohtu! Inimeste närvipinged näis muutuvat tohutuks võbisevaks keeleks. Muidugi oli igal inimesel oma isiklik suhe ja arvamus riigijuhi kohta, kes oli juba eluajal mõne ammuse keisri kombel omandanud epiteedi — Suur! Suur Stalin! Ometi hõljus üle maa selgelt tunnetatav ärevus, millele võis kindlalt anda sisu: mis juhtub siis, kui sureb Suur Juht, kes seni oli karmi käega elu surunud kindlasse rööpasse. Just sedamoodi! Mitte hoidnud-juhtinud, vaid surunud! Kas edasi või tagasi, aga midagi siiski juhtuma pidi! Ei olnud võimalik, et kõik

jääks endiseks! Loomulikult leidis hulganisti inimesi, kes soovisid — kõik jäägu nii nagu on. Mina isiklikult tundsin kindlalt rohkem neid, kes lootsid, et midagi muutub, vähemalt hakkab muutuma. Riigi sellistel pöördetkedel ei või kunagi raudkindlalt ette aimata, kuhu elu suundub, eriti maal, kus suured hulgad inimesi on painutatud nii vaimse kui ka füüsilise surve alla. (Näiteks kolhoosnikud, kellele mõnel pool ei antud isegi passi!) Kus puudub avalik poliitiline vastasrinne, kus salamisi käib ringi sõna autoritaarne. See sõna oli kuulutatud tabuks, avalikult kirjutati ja kõneldi — meil on kõige demokraatlikum riigikord. Kes tahtis, see uskus, kes ei tahtnud, pidi ka uskuma — see tähendab tegema niisuguse näo, nagu usuks.

Stalini alalõpmatu suureks ja geniaalseks ülistamine oli viinud inimeste ajudesse ettekujutuse, et ta on olnud kogu aeg suur. Kas siis tema võitis sõja? (Kuigi tõeliselt võidavad sõdu rahvad.) Mida andis Stalin kui ülemjuhataja? Kuidas see Peetruse kaaludel välja näeks? Kindlasti kaaluvad tema teened väga palju. Kõigepealt range hirmudistsipliin, milleta sõjas vist läbi ei saa. Mõni võib küll väita, et Stalin oli õiglane, kuid ta ei suuda kummutada fakti, et Stalinit kardeti. Edasi sigines minusse ja paljudesse teistesse kahtlus: kui Stalin oleks suutnud sõjale eelnevatel aastatel, kuudel ja päevadel kindlalt ja targalt otsustada, oleks tohtud ohvrid jäänud väiksemaks. Sõjas juhtub küll alati midagi ettenägematut ning «oleks» on selline mees, kes võib kõik asjad ainult tagantjärele heaks pöörata. Ometi paneb ta selles punktis kõvasti kahtluse alla Stalini geniaalsuse ja suuruse.

Mina muidugi ei suutnud mõista suure rahva muret, ma polnud venelane, ei olnud teinud koos Staliniga kaasa rasket võitlust rindel ega ennesõjaaegset ülesehitustööd. Kindlasti segas mind Stalinit hindamast hirm, et ka mind võidakse kuivanud oksakesena hunnikusse heita ja ära põletada. Loomulikult ei suutnud ma Stalinit seetõttu armastada. Ütleme, et mina olin vääritud. Kuid inimene, kes umbusaldas nii paljusid, ei saa olla rahva juht, vaid muutub tema vaenlaseks. Kuhu jäid Anvelt, Kork, Tuhhatševski, Blücher? Kuidas nad surid, mille eest? Isegi nende haudu pole teada. Ükski vabandus, valedokumentide kaela ajamine ei suuda niisugust teguviisi õigustada. Stalin ei usaldanud isegi vanu ausaid kaasvõitlejaid, võib-olla isegi ei küsitlenud neist kedagi, kui prahihunnikule tule otsa pis-

tis. Kes jõuab kokku lugeda ülekohtu, mille kuulutas lausa seaduspäraseks allegooriline vanasõna: kus metsa raiutakse, seal laastud lendavad! Tõsi, nii see kirvetöö puhul küll juhtub, aga asi pole selles. Miks üldse niipalju põlis-metsa maha raiuti?!

Tuleb välja, et igale rahvale on võimalik sisendada usku juhti ja tema ideedesse.

Miks siis rahvas nii ärevil oli? Mida ta kartis? Stalinit kutsuti küll isakeseks, kuid siiski polnud ta lihane isa, keda lihtsalt veresuguluse pärast ei tahetud kaotada. Või väriseti tõesti sellepärast, et rangelt koos hoitud raamid lagunevad ning nõukogude kord jookseb natsionalistide, revisionistide, kosmopoliitide ning teiste rahvavaenlaste kätte? Või tunnetasid paljud oma ülipüüdlikkust, süüd mahasurutute ees ning kartsid, et nüüd on nende kord prahihunnikutesse lennata?

Polnud võimalik kellegi käest midagi avameelselt küsida.

Uhes olin mina ise küll kindel — hullemat tulla ei saal! Üks kuuendik maailmast pole kulakutalu, kus käsutab ainult peremees ja kus pärijad pärast tema surma tülli lähevad. On ju olemas kommunistlik partei ning seal oskavad paljud arukalt mõelda. Midagi kiiret ja otsustavat siiski loota ei tasu. Esialgu Stalini maine kest balsameeritakse, tähtsad riigimehed kannavad ta nagu mõne suure vaarao mausoleumisse, tõeliselt suure inimese, Lenini kõrvale. Kuhu jääb terve armee ülistajaid, takkakiitjaid, agaraid käsutäitjaid, olupoliitikuid? See, kes vähegi muuta tahab, peab kogu selle väehulga aplaagrisse laskma, või siis uuele lainele ümber häälestama. Osavaid kohanejaid leidub rohkem kui teatrites näitlejaid! Kunas jõutakse niikaugele, et võib rahuliku südamega välja öelda seda, mida mõtled? Aga see aeg tuleb.

Stalin surnud! Viibisime parajasti ringreisil. Lender helistas, kutsus trupi tagasi — etendused keelatud, ülemaaline lein. Midagi erilist esialgu ei juhtunud. Ainult kõigist valjuhääldajaist voolas kurba muusikat. Leinamuusika võttis meid vastu ja saatis igas asulas, kust me läbi sõitsime. Vahepeal ainult mootori üksluine põrin, üksikud poolihääli lausunud sõnad, üksnes sisekõrvaga tajutav üle maa laotunud musta krepri sahin.

Kogunesime leinaaktusele. Lauale asetatud musta lindiga portree vaatas meid ning surm kui lepitaja oleks pidanud häälestama leebusele, andestusele, nukrusele, viima mõtted kaduvusele, igavesele muutumisele.

Ometi ei vullanud mind tavaline matusemeeleolu. Ei saanud ma ka end sundida erapooletu pealtvaataja, sündmuste registreerija rolli. Sadade määratlemata assotsiatsioonide kaudu tõmbusin nii sisemiselt kui ka väliselt veidralt kangeks, ei teadnud, kuhu panna oma niiskete peopesadega käsi. Tundsin, et mul on raske liikumatult paigal seista, aga ka sammu siia-sinna astuda ei suutnud. Portree kiskus pilku endale.

Nähtamatu hüpnotisöör tagus mulle pidevalt pähe — mida sa teeksid või lausuksid, kui see inimene seisaks elavana sinu ees. Kujutlesingi siis, et ma seisan Stalini ees ja võin talt midagi küsida. Aga mida? Mida võiks tema mulle selgeks teha? Kas seda, missugune on ta tõeliselt? Kuidas vaidlesid sinus parem ja halvem mina, kes igas inimeses tingimata on olemas? Ütleb ju Stanislavskigi — mängides halba inimest, otsi, mis on temas head, muidugi ka vastupidi.

Vahtisin pilti nii pingutatult, et see muutus otsekui läbipaistvaks vahapaberiks, mille tagaküljelt kumas sama foto mustvalge negatiiv — karm, terava silmavaatega, Ivan IV sarnane. Nii kui ma pilgu korraaks kõrvale keerasin, oli pildil jällegi tagasi rõõmsavärviline heatahtlik papi. Negatiiv aga ilmus kohe. Vähe sellest, see saatis ka kuulmatu ultrahelise hoiatuse — jätta kõik kahtlused, vastalised mõtted.

Stalini üle kohtumõistmine tuli jätta ajaloo hooleks. Eks ajalugugi ole inimeste kätes — kes seda kirjutavad, sellest räägivad, sellest vaikivad. Mida kirjutavad autoriteedid, see jääb peale. Autoriteetki ei saa jääda täiesti erapooletuks, vahest ainult mingi kauge maa ja ammuse aja sündmustes.

Tulid kolleegid, näol erakordse sündmuse kombekohane tõsidus, sekka neidki, nagu Voolna, Vertinskaja, Teetla, kes sooritasid etüüdi: leina lähedast inimest. Viimasel oli nagu juba nii nukralt kõver, otsekui oleks ta teatriembleemi küljest kurvema poole ära murdnud ning endale ette riputanud: mees koguni nuuksus, võttis mitu korda taskurätiku välja. Kas luhtuvate lootuste pisarad või igaks juhaks ettemäng? Siin segunesid elu ja mäng juba nii võrd, et seda võis nimetada elumänguks.

Jälgisin pealinnast meile «asumisele» saadetud teenekat näitlejannat Katariina Välmanit. Ta oli kollektiivi peo ajal vägijookidest julgust saades ka Stalini portreele klaasikese vastu silmnägu lennutanud. Klaasitud trükipilt kannatada ei saanud, lõõbiti natuke ja asi sellega, selleks õhtuks. Hommikuks oli aga lugu teada «seal, kus vaja». Halvimast päästis Välmanit suur populaarsus, võib-olla ka kõrged tutvused. Räägiti, et igas teatris pidi olema kohe üks palgaline nuhk või koputaja. Mine tea? Meil Teetla küll vist palgaline polnud, liiga ühepalgeline.

(Stalini piltidega tuli üldse ettevaatlik olla. Neid riputati ka kõikjale, otsekui mingeid jälgimise- või meelsusekontrolli aparate. Tööpataljonis pidime Stalini portree naelutama juurviljakeldri esikusse. Käisime kartulite järel tõsistena nagu kabelis.)

Punase linaga laua otstes, otsekui auvalvesse, asusid Lender ja Vertinskaja, keskel Stalini pildi taga seisis uus ametiühingukomitee esimees näitleja Tiidermann. Seisime vaikselt nagu matustel kunagi, keegi isegi ei sositanud. Lender ei teadnud, mida oma kätega peale hakata: nõõpis kord pintsaku kinni, tegi siis uuesti ülemise nõõbi lahti, silus taskuklappe. Vertinskaja ohkas traagilise ilmega, Tiidermann kogus paberilehte näpuvahel hoides mõtteid, paber värises kergelt.

«Seltsimehed,» alustas ta vaikselt. «Meie maad, kogu maailma töötavat rahvast on tabanud ränk löök. Ei tuksu enam suure inimese, väsimatu võitleja, Lenini võitluse geniaalse jätkaja Jossif Vissarionovitš Stalini süda. Stalini nimi on lõpmatult kallid meie parteile, nõukogude rahvale, kogu maailma töörahvale...»

Tiidermanni hääle hakkas värisema, tuhmus ja ta põskedele veeresid suured ehtsad pisarad.

Mees ei saanudki enam edasi rääkida, suutis vaid osutada käega Lenderi poole, talle sõna andes. Ei pöördunud kõrvalegi, et pisaraid varjata, seisis seal oma märja näoga. Juba muutusid ka hellatundelisemate naiste ninad vesisteks.

Tundsin end sama pahasti kui kunagi lapsena püha-päevakoolis, kuhu sõbrad mu kaasa võtsid. Umberringi olid ülivagurad näod. Nutu äärel kahvatu prillidega naine rääkis, kuidas patt ähvardab noorust ja kuidas aina tuleb paluda Jeesus Kristust, et ta püha armastusega õnnistaks iga sammu, mida me astume. Seal, kus elab jumala vaim, seal olevat õnnistatud koda, kuhu juhatab inimesi Jeesus

Kristus, elava jumala poeg. Kristus oligi jutluse kõige tähtsam tegelane. Minul aga oli piinlik, lausa häbi, et pole põrmugi kurba tunnet. Ma ei saanud aru, miks sellel keskealisel naisel noorusest nii kahju on. Mulle paistis, et naine hoopis näitleb, pingutab üle. Ei julgenud talle näkku vaadata, kartes, et jutlustaja saab aru, et ma teda ei usu. Nägin inimesi ilma peadeta, ainult nende rindu, kõhtusid, jalgu...

Seegi kord ei suutnud ma rääkijaile silma vaadata. Märkas, et Tiidermannil oli pintsakuhõlmal plekk ning jalas viltutallatud kingad. Seekord oli mul kahekordselt piinlik: rääkijate pärast, kes mõtlesid kindlasti midagi muud, kui seda, mida nad suust välja lasksid. Sidestused, mis tekkisid, ei meeldinud mulle. Ent midagi pole parata — inimene ei saa selliste hetkedel õieti mitte kunagi olla erapooletu, igal on oma elukogemustest lihvitud kõverpeegel.

Teetla läks teatrist minema, mööblivabrikusse, pidas seal kõnesid, kutsus üles valvsusele, jälgis hoolega, mis ülevalpool öeldi, ning näe imet — ta võeti ikkagi parteisse!

Uhel ilusal maihommikul tuli teatrisse ohvitserimundris mees, Kaare vend, kõndis Lenderi kabinetti, läks sealt linna parteikomiteesse ning mõne päeva pärast oli Kaare endisel näitejuhikohal tagasi.

Leidsin nüüd lõpuks ühe läbikäidava toa, aga see polnud kellegi elu. Kõrval kisasid lapsed, ülal peeti käärikaid pidusid. Pealegi ei meeldinud mulle see kuiv tolmune linn põrmugi. Aasta pärast läksin vanasse teatrisse tagasi.

Maaritsast olid sinna tööpoolest ainult anekdoodid maha jäänud. Sattusin populaarse lavastaja Rünga kätte alla. Ka Rünk, omaaegne pahempoolne Töölisteatri tegelane, ei pääsenud degradeerimisest. Keegi kadekops leidis raamatukogust kodanlikuaegse brošüüri, kuhu Rünk oli kirjutanud midagi kritiseerivat tolleaegsete nõukogude olude kohta. Sellest piisas, et lennata pealinnast minema.

Sain tunda andeka, kuid tujuka näitejuhi kätt. Rüngaga juhtus mul paar suurt õnnestumist, kuid oli ka läbikukkumisi. Jõudsin pikkamööda järeldusele, et tõelisele näitlejale on ikkagi tarvis rohkem kui üks protsent annet, sest ka üheksakümmend üheksa protsenti tööügamist ei vii

näitelaval sihile, kui puudub näitlejalik sarm. Näitlejatöö endaga ja osaga on ikka üks suur segane mõiste. See kuulub rohkem tunnetuslikku valdkonda, kuigi suurt osa mängib kaasa elutarkuste summa.

Väikelinna koolimajas lõppes külalisetendus — südame-lik lugu klassikaaslastest, kel rasked sõjapäevad seljaga. Nüüd olid neiud-noormehed kokku kogunenud, nii-paljudest kui sõda neid säästis, mina, sõjaväevormis ühe käega invaliid, nende hulgas. See lüürilis-nukra alatoo-niga osa sobis mulle, tundsin, et olen rolliga hästi kokku kasvanud. Kui nüüd järele mõelda, kaldusin ma mõningal määral sentimentaalsusse. Stseeni ajal, kus kohtun koolipõlve armastatuga, valasid inimesed saalis pisaraid. Aga võib-olla polnudki see nii paha, vaataja peab ju teatris ka midagi hingele saama, nutta ja naerda. Ning naerda saigi näidendis omajagu.

Istusin koos kolleegidega lava ette asetatud toolireas, näoga õpilaste poole. Mu pilk libises üle traatvõrguga kaetud akende: vaatasin seinale kinnitatud võimlemis-redeleid, uurisin mühklikuks kulunud põrandalaudu. Umbes samasugune nägi välja ka minu algkoolisaal, lavagi sama tilluke. Ainult lapsed, need ruuge- ja valge-päised jõmpsikad, kuulusid küll uude jõukamasse aega, seda ei saanud salata. Keegi ei kandnud lagunenu jalat-seid ega lapitud riideid. (Mäletan, kuidas ma koolipõlves mitu nädalat murdunud saapatallaga ringi käisin, sest isal lihtsalt polnud seda natukest raha, et saabast king-sepa juurde viia. Mitmetel rasketel kuudel tuli loota mitte jumalale, vaid vürtspoodniku lahkusele, kuni isa jälle tööotsa leidis.)

Palju vett oli merre voolanud sellest ajast, kui ma sama-sugusel laval, väikesed ämbrikesed kaelkookudega õlal, ühe papist väljalõigatud õie juurest teise juurde jooksin: «Summ, summ, sulamesi! Brumm, brumm, ei ma väsi...» Rohkem ei mäleta. Esimene näitemäng. Kas «Mesilane Maaja»? Tahtsin ma kunagi koolipäevil näitlejaks saada? Päriskindlasti mitte. Vaese rahva lapsel oli kindlam omandada «amet, mis leiba annab». Ometi teenisin ma praegu endale leiba näitlejaametiga.

Õpetajad õhutasid lapsi küsima, meie vastasime.

«Kuidas saadakse näitlejaks? Mismoodi osad pähe jäävad? Kaua proove tehakse? Palju näitlejad palka saavad?»

Siis tõstis üks väike tüdruk käe püsti. Ta soovis, et ma räägiksin midagi sõjast. Tüdrukuke teadis küll, et sõda on väga hirmus ja sõduritel seal väga raske. Tema tahtis aga kangesti teada, kas minul on sõjapäevist jäänud meelde ka mõni helge silmapilk, naljakas lugu. Nähtavasti muutus koosistumine lapsele igavaks. Siiras usus näitemängu tõsielulistesse alustesse arvas ta kindlalt, et leitnandi mundris näitlejaonu on ka tõelisel lahinguväljal vastikuid sakslasi nüpeldanud.

Näitlejaonu sattus kimbatusse. Naljakaid seiklusi oleks võinud lausa käisest puistata. Kahjuks juhtusid need kõik välihalli mundrit kandes hoopis vale poole peal. Ma ei tohtinud ju väikese tüdruku ega ka saalitäie jõmpsikate illusioone purustada.

Sõjatee jääb alati selliseks teeks, kus vikatimees su kõrval kõnnib, ükskõik millises mundris seda marssima pead. Juhtus vahel, et kontkäpp pani hetkeks vikati kõrvale ja sa märkasid, et loodus su ümber elab ikka oma tavalist igipõlist elu.

Üks öö... Öieti mõni tund enne koitu... Alles kaks päeva tagasi jooksin elu eest mööda soist heinamaad metsa poole. Ette ja taha langes mürske, pritsides mind üle mulla ning poriga. Siin-seal lamased rohekashallid inimkogud, otsekui oleksid nad heinamaale magama heitnud. Mõned küll liigutasid veel, püüdsid edasi roomata, mina aga aina jooksin. Ainult mitte vangi langeda! Metsa jõudes võis ellu jääda! Jõudsingi, hing paelaga kaelas, puude varju. Teispool metsa talust sain mingid närused künnipüksid ja sõnnikuveopintsaku. Frentši viskasin haokubu alla. Rebenenud jalavarjud ei suutnud täielikult varjata mu soldatipükse ja -säärikuid. Hoobilt lindpriiks muutunud, hiilisime kaaslasega mööda metsi ja kõrvalisi radu. Sakslased oleksid meid maha kõmmutanud kui desertöörid, nõukogude omad kui vaenlased. Kui jõuaks ainult rutem mere äärde! Minema kodumaalt, siin pole mul enam millelegi loota...

Alustasin.

«Räägin teile ühest ööst, kus öieti midagi ei juhtunudki. Ometi oli see öö niivõrd erakordne, et tikub mulle veel praegugi unenägudesse.

Harilik vaikne, niiske soojusega täidetud sügisöö. Olime sattunud rindelähedases metsas kõrvalise metsavahitalu juurde. Majake, laut, kuur, heinakuhi. Tunnimees

pandi välja, teised kümme meest ronisid laudalakka magama. Mina seisin all redeli najal, minu kõrval heledapäine tütarlaps, kes oli toonud mulle kruusitäie piima. Vaikses tuules kahises haab, ritsikas siristas, suur öölind nagu vaim hõljus meist üle. Olete kuulnud, kuidas laudas lehm puhub, põrsas unes ruigab ja pääsukesed räästa all pesas sidistavad ning kuidas kusagil aampalgi külge kinnitatud hallis keras pinisevad herilased. Need tavalised, iga talu toimingus märkamatuks jäänud argised hääled muutusid osakeseks suurest, edasipürgiva eluarmastuse sõnadeta laulust. Olime ju äsja surma lõugade vahelt välja rabelnud.»

(Igapäevases elus märkamatuks jäävad pisiseigad tunded mulle tookord tõepoolest erakordselt paljutähenduslikud. Jätsin ju mõttes kodumaaga jumalaga. Tahtsin vajutada endale hinge selle, võib-olla viimase öö kodusel pinnal. Meri oli ligidal, lootsime tuttava kaluri paadiga üle lahe pääseda. Seda ma mõistagi lastele ei rääkinud.)

«Tundsin äkitselt, et maailm on sulam, millesse ka mina olen valatud,» rääkisin ma edasi. «Maa, õhk, vesi, kõik, mis elab ja liigub, kuulub ühte. Et lendame tohutu kiirusega maailmaruumis, hoiame kinni õhukesest maa-koorest ning oleneme üksteisest.

Ameerika luuletaja Walt Whitman ütleb nii:

«Ma usun, üks rohukõrs pole vähem kui
tähtede ringkäik;
Ja et sipelgas pole sest halvem, ei liivatera
ega käbliku muna;
Ja et ahtaimgi sooneke käel on irvitus
masinate üle...»

Siis lõi selles seenelõhnalises udusse maetud sügisöös kaugel silmapiiril taevas kumama. Ohus rippusid valgustusraketid. Oli kuulda plahvatuste kuminat. Pommitati lähemat asulat. Võis ette kujutada, kuidas seal müürid varisesid, inimesed keldritesse pugesis, lapsed nutsid ning hirmust kaamed emad neid rahustada püüdsid. Lennumasinate juhtkangide taga istuvad mehed aga tegid külmavereliselt oma igapäevast sõjatööd. Sõda, inimkonna veel ravimatu lastehaigus, puhkeb õudse epideemiana kurjuse, vihkamise, ahnuse viirusest! Ometi tahtsid kõik elada. Ka mina, ükskõik kus, kasvõi sealsamas metsaservast! Teha rasket tööd, abielluda samasuguse südame-

liku olendiga kui piimakruusiga tüdruk mu kõrval, mis sellest, et ta jalasääred olid kriimulised ja nina kesten-
das. Ainult, olgu ikka vaiksed sumedad ööd, pääsukeste
sidin ja herilaste pinisemine...

Lapsed, kasutage elu lihtsaid hetki, armastage loodust,
kuulake selle hääli! Loodusest ammutab inimene oma
jõu, armastuse kõige elava vastul!

Lapsed plaksutasid. Meile kingiti lilli. Minu juurde
astus noorepoolne naisõpetaja, kuidagi pingul ja närvis
nagu meie, näitlejad, enne etteastet. Paistis kuidagi tuttav.

Minul on alati olnud hea silmamälu, näod jäävad küll
meelde, aga mõne aja pärast ei suuda enam meenutada,
kus seda inimest kohanud olen. Kas müüjana kusagil
poeleti taga, laenutajana raamatukogus või kusagil mujal.

Nii ka tookord.

«Täna teid toreda esinemise eest!» lausus naine plika-
liku kniksu saatel. «Lapsed on vaimustatud...» Siin-
kohal jäi tervitaja hetkeks stoppama, silmis riukalikud
sädemed. «Muide, kas Maeterlinck on endiselt teie lem-
mikautor?»

Maeterlincki nimetamine mind küll väikestviisi üllatas,
ei tekitanud aga ikkagi seoseid küsija isikuga.

«Maeterlinck? Kunagi ammu lugesin «Tarkust ja saa-
tust». Mäletan, seekord ta tüütas mu oma filosoferimi-
sega ära ja ma ei suutnudki korraka raamatut lõpuni
lugeda. «Pelléas ja Mélisande» oli ka kena armastuslugu,
palju pole sellest meelde jäänud. Kõige rohkem oskan
ma hinnata tema «Sinilindu». Nägin Moskvast veel Sta-
nislavski lavastajaajast pärit etendust. Muinasjutulisus-
sele vaatamata kõitis see mind lihtsa sügava inimlikku-
sega. Eks me näitlejadki taha Sinilindu tabada. Lemmik-
kirjanik ta just pole olnud,» seletasin asjalikult, oletades,
et tegemist on mõne kirjandushuvilisega.

«Selle-eest äratasite minus huvi Maeterlincki vastu,»
naeratas naine kavalalt.

«Mina? Mil viisil siis?» imestasin, üsnagi põnevil.

«Aga selkombel.» Opetajanna avas ridiküli, võttis sealt
nahkkaantega märkmiku ja sirutas minu poole.

Võtsin märkmiku ning juba ma teadsin, mida ma sealt
leian. Tõepoolest: «Usaldagem armastust nagu usaldame
elu...»

Ja selle all naise käekirjaga:

«Meie mõtetega julguse, õigluse, aususe ja armastuse

kohta on samasugune lugu kui tammetõrudega metsas:
tuhat ja kümme tuhat eksib ja roiskub samblasse, enne
kui sünnib üks puu.» 13. mai 1951. a.

Allkirja polnud. Nähtavasti omaniku enda kirjutatud.

«Andestage, ma ei tundnud teid ära, niipalju aega on
möödunud. Vist küll juba viis aastat. Muidu veel, kuid
välimus pole enam endine.»

«Jah, ma olen Urve. Hea seegi, et ma teile üldse meelde
tuln.»

«Tõsi jah, Urve,» kinnitasin mina.

Miks valis ta just selle tsitaadi? Ega ma ometi öelnud,
et armastan teda? Temale mittel! Mõnikord tuli ette, et
vaimustushoos ikkagi neid sõnu pillasin.

«Mnjaa...» venitasin, et mõtteid koguda, «see Maeter-
linck on ohtlik ideoloog, ta paljastab meie nõrkusi, isegi
õigustab neid. Kuidas näiteks on lugu teie enda mõte-
tega? Kas need ei muutu ega eksi kõrvale?»

«Ma ei tea,» kõhkles naine. «Nii ja teisiti... Mida te
just silmas peate?»

«Noh, võtame kasvõi armastuse, kas olete leidnud õige?
Olete õnnelikus abielus? On teil lapsi?»

«Eeei,» venitas Urve, «kuigi, jah, pidin peaaegu abi-
elluma. Kartsin kangesti vanatüdrukaks jääda. Minu
meelest pole midagi kurvemat kui üksik lasteta naine.
Mulle pakuti kätt ja südant ja majanduslikku kindlusta-
tust. Aasta aega ei julgenud otsustada. Kui lõpuks otsus-
tasin, kohkusin kohe ära. Ainuüksi austusest teise vastu
ära ei ela. Kui terve eluaeg ei pääse selle inimese lähe-
dusest, keda sa ei armasta, võib lausa hulluks minna või
liiderdama hakata. Maeterlincki soovitus kohaselt ei istu
ma nüüd küll oodates, aga ikkagi on armastust raske
leida, isegi lihtsat, igapäevast.»

Mulle vaatasid otsa suured, rohekad silmad. Silmanur-
kades juba kanavarbad. Veidi püsti hoidev ninaots, selle
ümber tedretähed. Punapead enam ei olnud, kunagi
tumekuldselt helkinud juuksed olid hästi heledaks blon-
deeritud.

Inimese silmad öeldakse olevat hinge peegel. Aga võib-
olla peegeldub sealt ainult neisse vaataja hing?

Ootasin, et mind kutsutakse külla. Aga, nojah, väikeses
alevis pidi naisõpetaja külaliste vastuvõtmisega ettevaat-
lik olema, võis end kergesti kompromiteerida, läbisõitvate
näitlejatega eriti. Eks me oleme väikekodanlaste silmis
olnud ikka üks kergemeelne rahvas.

«Kas see nukrameelne madonna on ikka veel alles?» sõandasin esitada küsimuse.

Urve punastas, noogutas ning puhkes naerma. Ja kutsus mind enda poole.

Kui me siis punapäise madonna vastas kušetil istusime, pihtis Urve:

«See pildike oli mulle algul päris ikooniks, mille poole ma lausa palvetasin — tulge varsti, tulge rutem meile esinemas! Läksid kuud, möödus kaks aastat. Kuulsin, et olete uues kohas. Viimaks tuli meile teie teater, aga teid polnud nende hulgas. Siis ma kirjutasingi märkmikku selle Maeterlincki tsitaadi. Mõtelda, külaraamatukogust hakati väliskirjandust ära korjama! Sain sealt «Tarkuse ja saatuse» endale. Püüdsin igatmoodi peletada takjana küljes rippuva lootuse, et mind veel mäletatakse. Näitleja, kes päevast päeva rändab paigast paika, kohtab igasuguseid huvitavaid ilusaid naisi! Igal pool on ju ilusaid, eks? Miks peaks selline rändlind meeles pidama üht juhutust, mõnda tundi?»

Ei osanud enda õigustamiseks midagi ette tuua. Nii see tõepoolest läks. Aeg oli lennanud linnutiivul. Hiljagi ammu mehel endast tükk aastaid vanemal viiuldajal. Sai tütre, seegi on juba mõneaastane.

«Sul on omamoodi õigus,» tunnistasin mina. «Me ju sinatasime teineteist. Oli vist nii?»

Urve noogutas.

«Minule ei saatnud sa pühadekaartigi! Otse, et su süda minu pärast natukenegi valutab!» pinnis ta naljatoonil.

«Mõnikord ma mõtlesin sinu peale. Mõnikord seoses Meinhardiga, mõnikord niisama. Sina ju oleksid võinud ka mulle kirjutada, miks ka mitte?» põiklesin mina.

«Noh, näed!» hüüatas Urve. «Süda ei valetanud põrmugi! Mina, rumalukene, arvasin, et raasuke ikka.»

«Ma ei mäleta ju seda enam. Võib-olla mõnikord ka natuke valutab,» püüdsin vabandada. «Millega ma sind ometi nii kütkestasin?»

«Ma ei tea!» Urve surus mõlemad käed südamele. «Arvad, et osa pärast, mida mängisid, et oled näitleja? Et oled erudeeritud inimene ja oskad toredaid tsitaate tüdrukute salmialbumitesse kirjutada? Oh ei, hoopiski mitte! Võib-olla sinu helluse pärast, sõnapidamise pärast, meelekindluse pärast?»

«Mismoodi ma sinu vastu hell olin? Meie vahel ei juhtunud ju midagi!» ei jõudnud ma ära imestada.

«Ja ise tahad veel olla inimehingede insener!» Urve raputas pead, tõrjudes eemale mu käe, sest olin usaldanud puudutada ta juukseid.

«Kui ma tookord seal voodis sinu kõrval lamasin, nii ligidal, et sinu ihusoojus minusse tungis, mõtlesin, teeks ta ometi katset. Ei või olla, et olen selline koletis, et ta mind ei taha. Olen sale, sugugi mitte kõhn, sääred on sirged, isegi väikesed ilusad rinnad on mul. Ta on ju normaalne terve mees, poissmees pealegi. Kui ta mind vähemalt suudeldagi püüaks! Küll siis ütlen talle, et ta on üks igavene lurjus, valelik sõnamurdja! Kuid sa ei puudutanudki mind ning mitu unetut tundi juurdlesin, miks? Lõpuks jõudsin järeldusele — ta hoolib minust siiski, on aumees. Vaat, kuidas me naised tahame ennast petta. Mees hakkab meeldima ning me püüame igast pisiastjast endale soodsaid tundemärke leida. Kui sa hommikul veel kinnitasid, et olen päris kena, et minu pärast mingil määral piinlesid, sain oma usule veel kindlust juurde.»

«Ning sellesama pärast hakkasid mind ootama? Ootasid mitu aastat, kuigi sul oli võimalus mehele minna. Kas selliseid naisi veel tänapäeval leidub? Ma mõtlesin tõepoolest, et ainult klassikute teostes või kunagi vanal ajal, kui tütarlapsi hoiti seltskonnast eemal, mõnikord koguni luku ja riivi taga,» tahtsin mina Uskumatu Toomana veel mingit kinnitust saada.

«Ju siis ka mina kuulun klassikasse, sellisesse klassikasse, mis on riivile tolmuma jäänud!» tunnistas Urve kurva grimassi saatel.

«Oo, ära karda,» julgustasin mina isalikult, «kord tuleb keegi, korjab su riivilt, puhub tolmust puhtaks, avab ning...» Edasise kirjeldamisega jäin kimpu. «Oieti peaksin see olema koguni mina,» jätkasin naljatlemisi. «Andsin sulle ju varjatud lootusi. Tõelise aumehena peaksin selle nüüd heaks tegema.»

Urve ei võtnud mu kerget tooni vastu, tõrjus tõsimeeli:

«Naljavend! Kas sa ei arva, et olen solvunud, kibestunud? Viis aastat mitte märkigi! Teistegagi oled aina naljatanud, ühegi peosaali kena tüdruku hulgast pole leidnud endale naist?»

«Näe, kuhu keerasid!» naersin mina. «Nüüd olen selles ka veel süüdi! Tegelikult pole näitleja elu sugugi nii kerge ja naljakas. Ühed, kes oleksid kohe kõhklemata mulle tulnud, neid ei tahtnud mina. Teised, kes mulle meeldisid, need ei usaldanud heitliku meelega näitlejat, soovi-

sid pikemat tundmaõppimist. Selleks ei andnud ränduri-
elu kunagi võimalust. Toredatel tüdrukutel oli teisigi kan-
didaate ning nad kositi vahepeal ära.»

«Õige ka, miks nad oleksid pidanud sinusugust usal-
dama!» turtsus Urve. Ilmselt tahtis ta minuga kangesti
jonnida. See kukkus tal kuidagi lapselikult, abitult välja.

«Tõeliselt ma ikkagi igatsesin oma peret ja naist, kes
mind kodus ootab. Hindasin oma tantsupartnereid ja juhu-
tuttavaid ikka rohkem sellest vaatevinklist. Kuid vaata-
mise asemel peab enne hulk imerohtu — soola — koos
ära sööma. Elasin ka nii umbes aasta otsa päris ühe
katuse all koos kena maalijanäitsikuga, kutselise kunstni-
kuga. Oli tark ja arukas inimene, tundis huvi ka teatri
ning kirjanduse vastu. Ainult et... Tead üht vana šlaag-
rit: kui sa kaugelt koju jõuad, ootab üllatus sind ees!
Kord jäi ühel ringreisil viimane etendus ära. Öösel oota-
matult tagasi saabudes leidsin ta napsipudeli tagant koos
ühe meeskunstnikuga, pidi olema kursusekaaslane. Mehe
rõivastus nägi välja pehmelt öeldes üpris kodune. Vaban-
das küll, et ahi kuumaks köetud, tuba palav. Pärast seda
kadus mul himu selle daamiga perekonnaseisuametisse
minna. Mõtlesin, et saan ka ilma naiseta läbi, lasen end
lõbusatel leskedel lõbustada.»

«Vaata, see kulus sulle ära. Siis tead nüüd, mis tunne
on, kui sulle seljataga truudust murtakse!» parastas Urve.

«Sarvekandja olla pole tõepoolest lõbus!» naersin mina.
«Sellepärast peab abielluma kindla peale. Kuna aga abi-
eluõnne on väga raske ette ära aimata, siis elagu vaba
poissmehepõli! Eks?»

«Kah õige, aga perekond tuleks ikkagi luua,» deklaree-
ris Urve tõsiselt.

«Olen püüdnud ka, aga tõeline armastus vist ei kaalu
ega mõõda midagi, ta ainult tunneb. Kust seda aga kuld-
ses keskeas enam võtta?»

«Oi, oi, seltsimees näitleja,» noomis Urve. «Hing peab
igavesti nooreks jääma! Mina küll tunnistan ikka veel
suurt armastust, kuigi see on minu jaoks mingi kauge
sinine unistus.»

«Kas sa mulle ka seekord öömaja annad?» hüppasin
suurtelt igavestelt teemadelt üsna proosalise juurde.
«Kuigi ma ei tea, kas kunagine džentelmen minus veel
elab.»

Hakkasin äkitselt igatsema kellegi sõbralikku lähedust,
köetud ruumi, puhast õhku. Võõrastemaja kuue voodiga

tuba oli kindlasti täis suitsetatud, õhkus sügisest jahe-
dust, haises higiste sokkide järele. Oleksin olnud nõus
kasvõi toanurgas kiiktoolis kükitama.

«Oo, sõbrake!» õhkas Urve vilunud traagiku kombel.
«Selline ettepanek ühele vanatüdrukule! Kui riiklikult
mõelda, siis jah! Õnnetuseks olen igasuguseid komplekse
täis, kuidagi omaealistest maha jäänud. Ühes voodis
magamiseks lausa valge leht! Et sind aga kuhugi pōran-
dale magama panna, selleks on mul liiga hale süda.»

Kõmpisin võõrastemajja. Helistasin tükk aega ukse
taga, enne kui unine valvur mulle porisedes avas. Raud-
voodeid täistuubitud toas norskasid kolleegid.

Ma ei olnud eriti mõelnud nendele tütarlastele, keda
koju saates aiaväraval või pimedas koridoris naljaviluks
suudlesin. Mida see kellelegi tähendas? Ka selle hinge-
elu, kes esimesel korral voodisse laskis, ei huvitanud
mind. Kui ma alati kõike oleksin läbi kaaluma hakanud,
oleksid tüdrukud suudlemata jäänud ning sellest oleks
olnud veelgi rohkem kahju, küllap tüdrukutelgi...

Ma ei osanud leida sõnu, millega seda tüdrukut ise-
loomustada. Kuidas Strindberg ütles:

«Armastus ei ole heade omaduste koguhulk — ta on
nähtus, muud midagi.»

Urve oli ka lihtsalt nähtus. Isemoodi nähtus.

Hommikul läksin koolimajja. Koridorides valitses vai-
kus. Hiilisin kikivarvul, otsekui tuleksin vargite. Millises
klassis ta võis olla? Uks sildiga «Saal». Kostis laste
lauluhääli ning klaverimängu. Ahaa, ta on ju lauluõpe-
taja! Praotasin ettevaatlikult ukse, hinged kriiksusid ning
laste näod pöördusid korraga minu poole. Seal ta istus
klaveri taga ning vaatas suuril silmil samuti mind. See-
kord olin mina närvis. Viipasin käega. Urve tuli, jäi teis-
poole läve seisma. Tõmbasin ta koridori, sulgesin ukse.

«Noh?» küsis tema.

«Tere!» ütlesin mina.

«Tere!» vastas tema.

«Tule mulle naiseks!» laususin mina.

Tee peal mõtlesin, mis pägu Urve võiks teha, vahest
hüppab mulle kaela. Nüüd vaatas see põrguline mind küll
veidi isemoodi, otsekui oleksin pintsaku lõhki rebinud
või lubjaseks nühhkinud, lausus siiski päris normaalse
rahuliku häälega:

«Ma praegu ei saa, mul on tund.»

«Tund! Mis tund siia puutub!» hüüdsin mina. «Ma ei taha ju sind praegu perekonnaseisuametisse tirida! Aga koolivaheajal? Siis on ju sul aega?»

Tema jätkas samas vaimus.

«Ahah, siis võib. Muidugi, kui sa suudad nii kaua kannatada!»

«Püüan,» vastasin mina. «Kes kannatab, see kaua elab! Aga sul ei paistagi hea meel olevat, et sind kositakse?»

«Kas siis nii kositakse, kulla näitleja?» muutis ta nüüd tooni. «Arvasin, et lõõbid niisama. Oleksid võinud lillekesegi kaasa võtta.»

«Anna andeks! Seda etteastet tuleb korrata. Mul hakkas korraga kange hirm, et lähed kellelegi teisele.»

«Nojah, mul on vähemalt viis kavaleri reservi pandud, kes ootavad ainult märgannet. Tead, ma mõtlen veel järele.»

Nüüd ometi puhkes ta naerma. Ning naerdes oli ta ilus!

1967—1987

Järs, E.

J88 Sõnad on aur: Romaan. — Tln.: Eesti Raamat, 1989. — 192 lk.

ISBN 5—450—00647—0

Eduard Järsi nimi pole meie lugejale päriselt tundmatu — 1963. a. ilmus temalt jutustus «Külm oli tuul...». Käesoleva romaani fookus on viiekümne aastate algus oma kahlusteatmosfääri ning õõnsa paatosega, millele viitab ka teose pealkiri. Noore, mitte just «puhta» ankeediga näitleja Lembit Suursoo loo kaudu saame ühtlasi sissevaate kahe eesti provintsiteatri ellu, teatriintriigide maailma, tol-
lase teatritegemise võludesse-vaevadesse.

4702770201—258

001(15)—89

TL—11—20—88

84.3E

Литературно-художественное издание.

Ярс Эдуард

СЛОВА — ЭТО ПАР

Роман

На эстонском языке

Художник-оформитель П. Уртсон.
Таллинн, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetaja R. Pöder

Kunstiline toimetaja M. Raid

Tehniline toimetaja A. Mericand

Korrektorid V. Pihel ja U. Riitsbek

ИБ № 7386

Laduda antud 17. 11. 88. Trükkida antud 10. 03. 89.
MB-01162. Formaät 84×108/32.

Trükipaber nr. 2. Kiri: literaturnaja. Kõrgtrükk. •

Trükipoognaid 6,0. Tingtrükipoognaid 10,08.

Tingvärvitõmmiseid 10,28. Arvestuspoognaid 11,05.

Trükiarv 33 000. Tellimus nr. 1596. Hind 75 kop.

Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10.

Trükkikoda «Punane Täht», 200001, Tallinn, Pikk 58.